

universität
wien

MAGISTERARBEIT

„Kosáryné Réz Lola első regényei“

„Die ersten Romane von Lola K. Réz“

Kosáryné Réz Lola életművének bemutatása a *Filoména* és *Álom* című első regények vizsgálata alapján a kortárs kritikák tükrében

Präsentation des Lebenswerkes von Lola K. Réz durch die Analysen ihrer ersten Romane *Philomena* und *Traum* mit Hilfe der zeitgenössischen Literaturkritiken

Verfasserin

Bakk.phil. Timea Hipf

angestrebter akademischer Grad

Magistra der Philosophie

Wien, im Juni 2009

Studienkennzahl lt. Studienblatt: A 066 853

Studienrichtung lt. Studienblatt: Ungarische Literaturwissenschaft

Betreuerin / Betreuer: Univ. Prof. Dr. Pál Deréky

1	Bevezető – Témaválasztás.....	3
2	Elfelejtett női irodalom	5
2.1	A kibontakozás	5
2.2	Írók szerepe a múlt század elején.....	8
2.3	Kortárs írók – „igazi írók”	13
2.3.1	<i>Ritók Emma (1868. július 15. – 1945. április 3.)</i>	13
2.3.2	<i>Tormay Cecil (1875. október 8. – 1937. április 2.)</i>	15
2.3.3	<i>Lesznai Anna (1885. január 3. – 1966. október 3.)</i>	17
2.3.4	<i>Erdős Renée (1879. május 7. – 1956. július 9.)</i>	19
2.3.5	<i>Várnai Zseni (1890. május 25. – 1981. október 16.)</i>	21
2.3.6	<i>Kaffka Margit (1880. június 10. – 1918. december 1.)</i>	22
2.3.7	<i>További pályatársak és elődök</i>	24
2.1	A feminista irodalomkutatás kezdetei.....	25
2.1.1	<i>Simone de Beauvoir</i>	25
2.1.2	<i>Kate Millet</i>	27
2.1.3	<i>Juliet Mitchell</i>	28
2.1.4	<i>Hélène Cixous és Luce Irigaray</i>	28
2.1.5	<i>Écriture féminine képviselői</i>	29
2.1.6	<i>Gender studies a 90-es évektől</i>	30
	Kosáryné Réz Lola (1892-1984)	31
2.2	Életrajz – a kibontakozás évei.....	31
2.3	A Nyugat-tól az Új Idők-ig a Képes Krónikán át	34
2.4	Műfordító és ifjúsági író	40
2.5	A második világháború után	41
2.6	A feminista Kosáryné	43
2.6.1	<i>Magyar Írók Köre (1927-1949)</i>	46
3	Filoména (1920)	46
3.1	A regény keletkezésének körülményei	47
3.2	A <i>Filoména</i> cselekménye.....	48
3.3	A regény fogadtatása	50
3.4	A <i>Filoména</i> és a cselédregény mint műfaj.....	52
3.5	A regény elbeszélő művészete és stílusa, rokon művek.....	57
3.6	A <i>Filoména</i> üzenetei, ismétlődő motívumok	62
4	Álom (1920).....	68
4.1	A regény cselekménye	68
4.2	A regény fogadtatása	69
4.3	Elbeszélő művészete és stílusa, rokon művek	72
4.4	Az <i>Álom</i> üzenetei, ismétlődő motívumok	76
5	Összegzés:.....	78
5.1	Köszönetmondás.....	82
6	Deutschsprachige Zusammenfassung.....	83
7	Curriculum Vitae	87
8	Felhasznált irodalom:	88
9	1. Melléklet: Kosáryné Réz Lola regényeinek bibliográfiája.....	95
10	2. Melléklet: Kosáryné Réz Lola által magyarra fordított könyvek listája:.....	99
11	3. Melléklet: Kosáryné Réz Lola unokaival 1950-ben	102

1 Bevezető – Témaválasztás

A magyarországi írók közül keveseknek adatott meg az irodalmi kánonba való felvétel. Kaffka Margit¹ és Szabó Magda mellett ritkán találkozhat az olvasó más elismert író munkáival. Olykor felbukkan még Nemes Nagy Ágnes ill. Galgóczi Erzsébet neve és néhányan ismerik Erdős Renée írásait is. A 20. század eleji női írók többsége azonban mára már feledésbe merült.

Kosáryné Réz Lola ez utóbbi csoporthoz tartozik. Kevesen ismerik életművét. A neve hallatán feltehetőleg sokaknak hasonló gondolati támadnak, mint amit a 2000-ben újra kiadott *Filoména* című regénye utószavában Márton László találóan megfogalmaz:

„Emlékszem, mennyire meglepett a halálhíre tizenhat évvel ezelőtt: hogy tehát csak most halt meg, vagyis mindeddig itt volt közöttünk. [...] ha néha megütötte a fületem vagy szemembe ötlött a neve, olyasmit gondoltam róla, amit a II. világháború után felnőtt nemzedékben szokás volt gondolni: hogy ő valamikor a Bach-korszakban vagy a kiegyezés korában élt, mint a többi asszonynevet viselő író, Szegfőné Kánya Emília vagy Beniczky Lenke, s hogy orgona- és levendula-illatú, vanilliás cukor ízű történeteket írhatott, amelyekre csak mint ásatag furcsaságokra érdemes futó pillantást vetni. S ez a teljes tudatlanságból eredő tévedés még mindig kevésbé volt méltánytalan, mint a valamivel jobban értesülteké, akik olyasféle női giccsírónak tartották és tartják, mint Hedvig Courts-Mahler.”²

Mint Márton László e fent említett utószóban később rámutat, Kosáryné nem volt giccsíró, de ma már csak legfeljebb ifjúsági- és leányregények írójaként és a valóban giccses *Elfújta a szél* vagy a *Kék lagúna* fordítójaként él a köztudatban. Sokan pedig „csak” az elismert történész, Kosáry Domokos édesanyjaként tartják számon, nem sejtve, hogy Kosáryné Réz Lola a múlt század egyik legtermékenyebb írójaként alkotott.

¹ „Ha a legmagasabb irodalom igényeivel mérünk, mi magyarok is a kiváló férfiakéval egysorban csak egy női nevet, a Kaffka Margit nevét szoktuk emlegetni” írja Török Sophie 1932-ben. Török Sophie: *Nők az irodalomban*, Nyugat, 1932/24. sz., A továbbiakban: Török

² Márton László utószava, In: Kosáryné Réz Lola: *Filoména*, Jelenkor Kiadó, Pécs, 2000, 217. o., A továbbiakban: Márton

A két világháború között a legkedveltebb és legünnepeltebb írók közé tartozott. Több mint hetven³ regényt írt, melyek közül jó néhány több kiadásban is megjelent és irodalmi pályázatot is nyert. Mai kifejezéssel élve a 30-as évek bestseller-írójaként emlegethetnénk. A regényírás mellett több irodalmi és képes lap szerkesztőjeként is dolgozott, valamint a Singer és Wolfner Irodalmi Kiadó állandó tagjaként számtalan könyvet fordított magyarra. Rendkívüli tehetsége a *Nyugat* kritikusa, Berkes Imrét egy lelkesült vezércikk megírására készítette. Méltatói között olyan irodalmi egyéniségeket találhatunk, mint Osvát Ernő, Füst Milán, Schöpflin Aladár, vagy később Sötér István és Szabó Magda.

Kosáryné Réz Lola kivételes személyiség volt, kivételes irodalmi tehetséggel megáldva. Írásainak gyakori témája a cselédleányok sorsa, a nők és gyermekek elnyomott helyzetének megvilágítása, gyakran a felvidéki Selmec történelmi megelevenítésének keretében. Feministának vallotta magát. Harcolt a nők és gyermekek jogaiért, de nem volt politikailag aktív. 1948 után ugyanaz a sors várt rá, mint sok korábban népszerű íróársára: ideológiája, emberi optimizmusa és katolikus nézetei nem illeszkedtek a politika rendszer kereteibe, s így saját írásait nem publikálhatta. Csak egyetlen regénye jelent meg 1958-ban *Leányfurfang* címmel. Ebből adódóan az irodalomkritika sem foglalkozhatott írásaival.

A rendszerváltozás után, 1989-től kezdve több regényét újra kiadták, például az 1920-ban irodalmi díjjal kitüntetett *Filoména* is megjelent. Ebben a dolgozatban Kosáryné Réz Lola pályájának rekonstrukciójára vállalkozom, különös hangsúlyt fektetve az első két regényére. Kutatásaim célja Kosáryné irodalmi életművének bemutatása a fogadtatás, mindenek előtt a kortárs kritikák tükrében.

³ Kosáryné regényeinek teljes bibliográfiáját lásd az 1. mellékletben

2 Elfelejtett női irodalom

2.1 A kibontakozás

A társadalmi és irodalmi diskurzus a nők irodalmi szerepéről már a 18. század végén kezdett kibontakozni. Ez a vita a feminizmus úgynevezett első hullámával érkezett Magyarországra, amely Mary Wollstonecraft *A nők jogainak védelme* (Vindication of the Rights of Women) című könyvének 1792-es megjelenésétől a 20. század közepéig tartott és az *egyenlőséghez való jog feminizmusaként* tartjuk számon.⁴

A 19. században a magyar írónők körében már megindult egy újfajta feminista gondolkodás. Fábry Anna *A szép tiltott táj felé* című könyvében szemléletesen követi a magyar írónők munkásságának kezdetét. A feminizmus kibontakozásához Magyarországon olyan viták és kérdések szolgáltattak témát, mint a váláshoz való jog, a lányok nevelése, a nők olvasásához való joga, a nők íráshoz és műbírálathoz való joga, a nők szavazati joga és a tanuláshoz való jog. Az irodalom és a nők viszonyának kérdése a kor divatlapjainak és magazinjainak hasábjain folyt. A teljesség igényére való törekvés nélkül íme néhány metszet a kort foglalkoztató diskurzusokból:

1845-ben az *Életképek* című divatlapban Mokány a nők olvasásáról így vélekedik:

„a regények fő feladata az erkölcsök nemesítése, olyan életcélok megmutatása, amelyekre a nőknek törekedni kell.[...] Kimondottan káros érzelmű regényekkel képezni az ifjú hajadonok gyenge érzelmi világát, hiszen bennük – koruknál fogva – nem fejlődött még ki a gyakorlatias, józan ész, amely képes lenne kiigazítani a képzelet csapongásait.”⁵

Ugyancsak az *Életképek* hasábjain az 1840-es években Héthegyi Erzsébet jegyző hölgy és Jancsovics Pál ifjú jogász a válás lehetőségessége mellett foglalt állást. Szabó Richárd katolikus pap viszont magától értetődően ellene volt. Míg Szabó szerint a nőknek nem szabad elválniuk, mert magánboldogságuk miatt nem tehetik tönkre a család és a gyerekek életét, addig Jancsovics úgy véli,

⁴ Margalit Fox: *Betty Friedan, Who Ignited Cause in 'Feminine Mystique,' Dies at 85*, In: New York Times, 2006.02.05., fordítás tőlem, A továbbiakban: Fox 2006
<http://www.nytimes.com/2006/02/05/national/05friedan.html?ex=1296795600&en=30472e5004a66ea3&ei=5090>

⁵ Fábri Anna: *„A szép tiltott táj felé” - a magyar írónők története két századforduló között; (1795 - 1905)*, Kortárs Kiadó, Budapest, 1996, 63.o. A továbbiakban: FÁBRI

„hogy a két rossz közt a kisebb választandó, üdvösebb vagy apjokat vagy anyjokat követni csendes elvonultságba, mint a szülék közötti örökös pokol lángjaitól égettetni.”⁶

1847-ben a *Honderű* című lapban női tollból származó kritikai bírálat miatt robbant ki arról vita, hogy szabad-e egy nőnek a nyilvánosság előtt férfi teljesítményéről véleményt mondania. Zerffy Gusztáv a lap főszerkesztője nem csak, hogy elmarasztalta a szerzőnőt, de a (mű)bírálat jogát is elvitatta tőle. Ezzel egy időben az *Életképek* újdonsült főszerkesztője, Jókai Mór elkezdte közölni egy fiatalasszony naplóját, aki írásaiban mézesheteiről tudósított. Az önmagában is szokatlan irományt azt tette érdekessé, hogy e hölgy nem más, mint Jókai legjobb barátjának, Petőfinek felesége, akit akkor már a nemzet költőjeként éltek. Szendrey Júlia első irodalmi tevékenységének fergeteges sikere lett a lap hölgyolvasóinak körében. Több tucat levél és költemény érkezett hozzá a szerkesztőségbe. Ennek hatására Jókai egy új rovatot indított el *Hölgyszalon* címmel, amely elsősorban a nők irodalmi működésének kívánt teret biztosítani, de néha magához ragadta a szót, például amikor a női egyenjogúság érdekében kifejtette véleményét. Egy ízben Jókai azt is kijelenti, hogy

„az irodalom sokat köszönhet (majd) a nőknek, minthogy csak ők lehetnek hivatva a női lélek hiteles ábrázolására.”⁷

A következő évtizedben tovább folytatódott az irodalmi vita és akadt több „pártfogó” is a nők irodalmi működésének érdekében. A *Nővilág* című lap főszerkesztője, Vajda János is úgy látta, hogy

„a művelt nő nemcsak önmagát szabadítja ki a hagyományos és sok tekintetben elavult szerepköréből, hanem a nemzeti kultúra egészének is felbecsülhetetlen szolgálatokat tehet.”⁸

De az ellenzők tábora sem volt kicsi. Többek között Gyulai Pál⁹, a kor híres kritikusa határozottan ellene volt a nők irodalmi próbálkozásainak. Amikor 1858-ban Bajza József leánya irodalmi pályára lépett, ismét Jókai volt az, aki három részben közölte munkáit a

⁶ FÁBRI: 68. o.

⁷ FÁBRI: 77. o.

⁸ FÁBRI: 102. o.

⁹ Gyulai Pál: *Írónőink* címmel 1858-ban három részes cikksorozatban taglalta a nők lehetőségeit: „a családi kör egyszerű viszonyait” és „a szív gyöngéd titkait” tartotta nőhöz illő témának, a lírában „pár gyöngédebb húr” megszólaltatását, valamint az útirajz, a „tárcai csevegés”, a fiatal leánykákhoz szóló mesék és beszélykék, továbbá a női és a családi élet témájával foglalkozó, közhasznú cikkek műfaját ajánlotta. FÁBRI: 99. o.

Magyar Sajtó hasábjain. Jókai eközben kihasználta az alkalmat, hogy állást foglaljon Gyulai ellen és az írónők publikálási jogai mellett:

„... veszendőben van nálunk – mondta – egészen a genre, mely a gyöngéd, mély érzésű, ábrándos műveket alkossa. Ez a nőírók feladata, azt a férfi nem oldhatja meg, nem is lehet hajlama hozzá.”¹⁰

Jókai úgy vélte, hogy az írónő nem szűnik meg nőnek lenni, írói tevékenységétől függetlenül lehet jó anya, háziasszony és feleség. Gyulai és Madách Imre nézeteivel ellenkezve, akik szerint a nő hivatása a családban van, Jókai feltette a kérdést, feláldozhatja-e bárki is a nő alkotóképességét magánkényelme oldalán? Sőt ennél is tovább ment, és humorosan az íróférjeknek azt ajánlotta, hogy:

„varrja maga föl leszakadt mandzsetta gombjait, s ne tápláljon olyan sardanapáli vágyakat, hogy rántottáját egy lángész habarja be, ki költeményeket teremteni van hivatva.”¹¹

Fábri Anna nem véletlenül nevezi Jókait az írónők lovagjának.

1860-ban *Családi kör* címen megindult egy új magazin, amelynek főszerkesztője Kánya Emília volt. Ettől kezdve sorra jöttek létre a különböző családi magazinok és napilapok, melyekben az írónők nem csak irodalmi, esztétikai tanulmányokat és cikkeket publikálhattak, hanem gyakran a szerkesztői feladatokat is végezhatték. 1867-től, miután a nőmozgalom nemzetközi szinten is teret nyert, a *Családi kör* rendszeresen tudósított a nemzetközi emancipációs törekvésekről.

Az 1870-es évektől kezdve különböző nőegyletek és irodalmi szalonok alakultak meg a nőkérdések és az emancipáció érdekében. A 19. század végére azonban megjelentek olyan nőírók is, akiknek írói ambíciói nem a nők jogaiért való küzdelemben, hanem a szépirodalom szeretetében mutatkoztak meg. Fábri Anna ezeket az írónőket „*az utolsó nagy műkedvelőknek – az első igazi művészeknek*” nevezi, akik „*a költészetet önmagáért, minden külső célhoz való igazodás nélkül művelték*”¹².

¹⁰ FÁBRI: 103. o.

¹¹ FÁBRI: 103. o.

¹² FÁBRI: 159. o.

2.2 Író nők szerepe a múlt század elején

A századfordulóra a különböző feminista egyesületek fáradozásai és az író nőket érintő diskurzusok sikerre vezettek a nők egyenjogúságának elérésében. Az egyetemek bölcsész- és orvoskarai még 1896-ban megnyíltak a nők előtt, majd 1903-ban megnyílt az út állami alkalmazásuk előtt is. 1917-ben hoztak törvényt a nők korlátlan szavazati jogáról. A 20. századi magyar író nők immáron egy előkészített irodalmi közegben alkottak. Pomogáts Béla egy tanulmányában ezt a korszakot a női irodalom felnőtté válásának nevezi, s állítja, hogy „*a magyar író nők már teljes polgárjogot kaptak az irodalom »köz társaságában«*”¹³:

„A magyar női irodalom a századfordulóra „felnőtté” vált, [...] abban az évszázadban, amelyet (jelképes módon is) az 1908-ban indult *Nyugat* című folyóirat nyitott meg, és amely minden tekintetben a nyugat-európai irodalomnak rendjében jelöli ki irodalmi kultúránk helyét, a nők ugyanolyan szerepet töltenek be, akár a férfiak.”¹⁴

Az írni vágyó hölgyeknek valóban több lehetőségük volt a publikálásra, de elsősorban továbbra is a magazinok és irodalmi lapok hasábjain szerepelhettek írásaikkal. Írói ambícióikat már kevésbé vitatták el tőlük, mint elődjeiktől, s a női írás a 20. század elejére többé-kevésbé elfogadottá vált. Néhány kivételtől eltekintve az írást és az ezzel járó kenyérkeresetet saját, vagy választott nevük alatt felvállalhatták és nem kényszerültek férfi álnév felvételére, mint sok európai kolleganőjük. Nem érthetők azonban Pomogáts Bélával egyet abban, hogy a századforduló asszonyai az irodalom területén „*ugyanolyan szerepet töltöttek be, akár a férfiak*”.

Horváth Györgyi felmutatja a irodalom női művelőinek problematikáját, amikor azt írja:

„a nőiként felfogott szubjektivitásnak a modern társadalmi, illetve irodalmi folyamataiba történő visszairását segítették elő, amennyiben olyan folyamatokra hívták fel a figyelmet, melyek a függőségi viszonyokba bonyolódott, decentrált szubjektumfelfogást középpontinak tekintették a modernség önmegtapasztalásában és rámutattak annak nőiként történő reprezentációjára.”¹⁵

¹³ Pomogáts Béla: „*Magyar nőírók*”, Árgus, 2000. 5. szám, 54. o., A továbbiakban: POMOGÁTS

¹⁴ POMOGÁTS: 54. o.

¹⁵ Horváth Györgyi: *A női irodalom fogalma Magyarországon. A történeti megértés szerepe a magyar nőirodalmi kutatásokban*. In: *Hatalom és kultúra, Az V. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus előadásai*, (Jyväskylä, 2001. augusztus 6-10.) Szerk.: Jankovics József, Nyerges Judit, Nemzetközi Magyarságtudományi Társaság, Budapest, 2004, 23-24. o., A továbbiakban: HORVÁTH

A női irodalom úgy tűnik, a kortárs kritikusok szerint szövegjellemzők illetve szövegszervező eljárások összességét jelentette:

„arról van szó, hogy a női irodalom fogalma által ma implikált kettősség (mely egyesít egy szociológiai aspektust, mely nők írta irodalomként viszonyul a szövegekhez, illetve a női írásmód poétikai szempontját) sikeresen feloldható, amennyiben feltételezzük, hogy a jelenkori kétértelműség a terminus egy olyan korábbi használatából eredeztethető, melyben a szerző neme és a szöveg milyensége közti szoros (kauzális) viszony tételezése legitim megközelítésnek számított, s ebből következően az olvasás-megértés aktusa során ezen szövegek jellemzői a szerzői név alapján valószínűsíthető nemi hovatartozás révén eleve egy, következetesen csakis rájuk vonatkoztatott előzetes elvárás horizonton jelentek meg.”¹⁶

L'Homme Ilona ugyanezt ismeri fel, hogy tudni illik a női írók csak bizonyos témakörökön belül nyerhettek elismerést.

„Ha belelapozunk régi irodalmi folyóiratok XX. század eleji számaiba, hogy megnézzük, az akkori kritikusok miért érdeklődtek női kollégáik alkotásai iránt, azt tapasztaljuk, hogy lényegében a „női lélekre” voltak kíváncsiak, és úgy vélték, leginkább a tehetséges nők őszinte önkifejezéséből keletkező műalkotások révén fogják tudni kíváncsiságukat kielégíteni. Majdnemhogy egyetértés van a tekintetben, hogy igazából csak a női író hivatott női lelket ábrázolni. Így tehát jellemzően azt várták a női íróktól és költőktől, legyenek őszinték, ahelyett, hogy »a férfiakat majmolják«, ahogyan addig tették.”¹⁷

Hogy az írónőknek pontosan milyen elvárásoknak kellett ténylegesen eleget tenniük, azt Balázs Béla¹⁸, egyik *Nyugat*-beli publikációjában pontosan elénk tárja:

„Hiába sokalljuk sokszor. Úgy látszik, hogy még mindig nincs elég női író. Még mindig nem elég közönségesek köztünk ahhoz, hogy csak íráságukat nézzük, nő voltukra külön nem figyelvén. Kevesebbet ugyan nem kívánunk már tőlük, mint a férfiaktól, és sikerük ma már nem hasonlatos ama tudós ló sikeréhez, melynek két szám összeadásáért több ünneplés

¹⁶ HORVÁTH: 24.o.

¹⁷ L'Homme Ilona: *Az erotikus női költészet fogadtatása a XX. század elején*, Irodalomtörténet, 2003, 469.o.

¹⁸ Balázs Béla a *Holnap* antológiában publikált először, írásait a *Nyugat* is rendszeresen közölte, de Balázs közel állt Lukács Györgyhez és a *Vasárnapi Kör*hez is. A kékszakállú herceg vára című verses drámájából Bartók Béla írt világhírű operát, *Fából faragott királyfi*-ből pedig balett készült. Több nyelven is publikált, s nemcsak a magyar kultúrára volt jelentős szellemi hatással, hanem például Thomas Mann is elismeréssel írt róla.

jut, mint Bolyainak az abszolút geometriáért. Sok pompás tehetségű asszony kivívta magának a juszt, hogy a legmagasabb mértékkel - ítéltesék el. (Szép tragédiatéma.) Kevesebbet már nem kívánunk tőlük, mint a férfiaktól, de még mindig többet kívánunk. Új emberi dokumentumokat, melyekhez férfi nem férhet, új lírát, férfiérzéssel el nem érhető. És nincs az a férfiíró, aki asszony-könyvben ne ezt keresné legelőbb: látni-e a túlsó oldalról valamit, amit én nem láthatok?”¹⁹

Sajnos nem minden irodalmár fogadta a női írókat ilyen lelkesedéssel és elismeréssel. Szász Zoltán, a *Jövendő* egyik munkatársa például egy négy oldalas levélben „pöröl” a saját szerkesztőjével, aki Jada Matild költészetét dicsérve kifejti a nőírókkal szembeni elismerését, nem utolsó sorban azért is, mert az akkor már elismert Erdős Renée is a hetilap állandó munkatársa volt. De ez a tény nem riasztja vissza Szászt attól, hogy egy „asszony-evő” cikket intézzon a főnökéhez, aki a szerkesztő és munkatárs ideális viszonya érdekében ezt ki is nyomtatja. Ebből megtudhatjuk, hogy Szásznak az összes nőíró ellen kifogása van, s csak egyetlen témát ajánl nekik:

„Támogassa tehát őket mint szerkesztő, adja ki az írásait, de ne dicsérje őket nagyon. Ha azonban okvetlen azt akarja, hogy kedves, de téves állítása a nő-írók újat-hozó szerepéről legalább a jövőre nézve igazzá váljék, ajánlja figyelmökbe a következőket: Van egy működés, melyben a férfit tökéletesen leveri a nő, melyben a férfi nem konkurálhat vele, s mely úgy tudom lírailag még nem igen van értékesítve. Ez a működés: az anyaság, melyhez még távolról hasonló érzést se élt át a férfi, valóban érdemes volna, hogy költőileg feldolgozódjék. Világrendítő ez se volna, a férfiak átlagos elsőbbségét még ez a női költészet se döntené meg, de új volna s nem férfi-utánzás.”²⁰

Kosztolányi Dezső, aki gyakran az írónők pártját fogta, sem volt a nők irodalmi szerepvállalásától mindig elragadtatva. L’Homme Ilona állapítja meg²¹, hogy az író tíz évvel később is, 1915-ben, inkább „a modern” irodalom férfiassága mellett foglal állást:

„Marad a vád, hogy a mai irodalom, a mi irodalmunk nem férfias. Soha nevetségesebb és igaztalanabb vádat. Mert a mi irodalmunk jellemző sajátsága éppen az, hogy férfias. [...] Férfias, mert ember fölötti követelményeket támaszt magával szemben. Nem fecseg és nem

¹⁹ Balázs Béla: *Ritók Emma új könyve, (Ellenséges világ. Novellák.)*, Nyugat, Figyelő, 1914. 1. szám

²⁰ Szász Zoltán: *A nőírók ellen*, Jövendő, 1904/16

²¹ L’Homme Ilona: *A női írók helye az irodalmi diszkurzusban*. Doktori disszertáció, 2003. 11. o.

adomázik. Nem elégszik meg egy eset feltárásával, egy *hangulat-ronggyal*²², egy újságírói jegyzettel, de színes keretben úgy ad elénk egyetlen esetet, hogy abban az egész életet érzékelteti, hogy az szimbóluma mindennek, [...] Lehet és valószínű, hogy új idők és új tárgyú irodalmak jönnek. Az is lehet és az is valószínű, hogy az emberiség idegrendszere még jobban elfinomul a roppant rázkódtatások és szenvedések hatása alatt s teljesen megváltozik az erkölcstana és az értékelmélete is. [...] Ide írjuk, hogy az új idők anyagát is majd a mi eszközeinkkel kell megszólaltatniok az íróknak, az önmagával szemben mindig nagyobb igényeket támasztó művészet nehéz, fáradságos, egyedül való eszközeivel és lejegyezzük - most e sorsdöntő órákban is - irodalmi hitvallásunkat, azt a meggyőződésünket, hogy az igaz úton járók vagyunk.²³

Abban igaza van Kosztolányinak, hogy az írók túlnyomó része írásaiban valóban az asszonyi kérdésekre keresett választ, de e témakör a „*hangulat-rongy*” hasonlattal való lekicsinylése nem helyénvaló, mint ahogy az a véleménye sem, hogy csak *a férfírók járnak az irodalmi hitvallás igazi útját*. Erről az írók természetesen másképp vélekedtek. Kaffka Margit már 1905-ben vitába szállt a „*A női kérdés*”²⁴-ről publikáló Dömötör Istvánnal, aki Kaffkát „*örök nőies*”-nek jellemzi, s úgy látja, hogy a nők alkotásainak színvonala ritkán érik el a férfi írók szintjét. Az író a *Virágfakadás* című lap következő számában így érvel a nők egyenjogúságának kérdéseiről, s ezt nem csak az irodalomban való női szerepválás érdekében teszi:

„Az nem lehet, hogy olyan ügyben, ahol asszonynép kerül szóba, férfiember "utolsó szót" - "még egy szót" mondjon. [...] Tehát a feminizmussal csakugyan foglalkozunk a nagyságos politika mellett - mert ez a cím is egy jó csoport embernek jó - vagy rossz állapota körül forog. Mondjuk, hogy a szellemi munkára alkalmazhatóságnak van egy minimális és egy maximális határa, s az utóbbihoz a férfiak többsége közelebb áll, mint a nőké. Nem kell-e mégis félretenni a nemi tekinteteket, és minden embert ott alkalmazni és odáig engedni, ahol még használhat és érvényesülhet? Ha a világ minden asszonya közt csak egyetlenegy volna, ki az emberi haladást egy szemernyivel előbbre viheti - akkor is törvényt kell hozni

²² *hangulat-rongy*: kiemelés tőlem

²³ Kosztolányi Dezső: *Panaszkönyv (Levél Ignotiushoz)*, Nyugat, 1915/5

²⁴ 1905-ben a *Virágfakadás* hasábjain elindult egy vita a női művek alacsony színvonaláról. Dömötör István *Egy kis polémia* című cikkjében a nemi különbségre vezeti vissza a férfi és női írók közötti irodalmi színvonal különbségét. Ezzel ismét kirobban egy társadalmi vita, amely a feminizmus jogosultságát vonja kétségbe.

vagy bontani, és mindent megváltoztatni, hogy azt az egyet dolgozni engedjük, mert az emberiségnek minden szemernyre nagy szüksége van.”²⁵

Ez a néhány részlet szemléletesen mutatja, hogy a nők még nem játszottak ugyanolyan szerepet a századfordulón, mint a férfiak, sem a társadalom, sem az irodalom porondján. Kaffka kérdése a „*nemi tekintet*” félretételéről jogos, de még mai szemmel is utópikusnak tűnik. Nem lehet figyelmen kívül hagyni azt a tényt, hogy számtalan kiváló irodalmi alkotás nincs jelen az ábrában, s ezek írói nőneműek. A költészet megítélésében igen is szerepet játszanak mind a mai napig a patriarchális előítéletek. Kádár Judit is rámutat a „*Költőnők, ti csontos csúnyák*”²⁶ című tanulmányában arra, hogy „*a költészethez társított »nőies« jelző felér egy sértéssel.*” Úgy is fogalmazhatnánk, hogy az irodalmilag elismert művek sorában szinte csak férfiak szerepelnek. A női írókat mellőzték az elismert írók táborából, s e tény okainak feltárásakor elengedhetetlen a társadalmi nemmel való foglalkozás. Egy ideális kritikai rendszerben a szakirodalom nem fektetne hangsúlyt arra, hogy férfi vagy nő írta-e az elemzett művet. A vizsgálat szempontjaiban csakis a stílus és a mondanivaló dominálna, s ebben az esetben feltehetőleg nem is lenne igény a különböző divatos feminista irodalomkritikai irányzatokra. De sem ma, sem korábban nem volt arra lehetőség, hogy az irodalmi fogadtatás ne legyen tekintettel az író nemére. Ennek történelmi és ha úgy tetszik politikai okai vannak.²⁷ A nők irodalmi lehetőségeikről tehát továbbra is folyt a vita, de közben a századforduló asszonyai nem hagyták magukat írói ambíciójuktól elriasztani az elmarasztaló és elrettentő kritikák miatt.

²⁵ Kaffka Margit: *Azért sem az utolsó szó*, Virágfakadás. 1905/8, In: *Az élet útján, versek, cikkek, naplójegyzetek*, Összegejtötte: Bodnár György, Interneten: <http://mek.oszk.hu/05400/05475/05475.htm#153>

²⁶ Kádár Judit: „*Költőnők, ti csontos csúnyák*” – *A huszadik századi magyar női költészet kritikai megítélése*, In: *Alföld* (2002.10): 41-55. o.

²⁷ A „mű alkotójának neme azonban mégsem annyira jelentéktelen szempont, mint azt a laikusok gondolnák. Hogy egy író melyik nemhez tartozik, az nem helyzeti vagy élettani tény, hanem dominálón irodalmi különbség. [...] van francia, angol, amerikai, japán és héber irodalom és van nőirodalom. A történelmi fejlődés kétségkívül eldöntötte, hogy a nő nem pusztán nösténye a homo sapiens-nek, mint az állatfajnál általában, hanem külön species. Különösképen, mikor irodalmat művel, egészen különálló fajtaként kezelendő, külön elvek, követelmények és szempontok szerint kell megítélni.” Török Sophie: *Nők az irodalomban*, Nyugat, 1932/24. sz.

2.3 Kortárs íróknak – „igazi íróknak”

Móricz Zsigmond 1912 – ben a *Nyugat* hasábjain így fogalmaz: „*A múltban nyilván azok a nők az igazi íróknak, akiknek a nevét nem ismerjük.*”²⁸. Bár ezt a felismerést arról a Kaffka Margitról szóló elismerő kritikájában teszi, aki mára szinte egyedül képviseli a 20. század eleji elismert íróknak táborát, tehát éppen ő nem merült feledésbe, de közel száz év távlatából vizsgálva és jó néhány kevésbé ismert író életművének megismerése után meg kell állapítanom, hogy Móricz kijelentése ma is érvénnyel bír.

Kosáryné Réz Lola is azok közé az „igazi” íróknak közé tartozik, akiknek a nevét manapság csak kevesen ismerik. Műveinek újraolvasásakor nem lehet figyelmen kívül hagyni azt a kérdést, hogy kik voltak azok a kortárs íróknak, akik vele egy időben, vagy röviddel előtte alkottak. Ennek a kérdésnek a vizsgálatát többek között azért is tartom fontosnak, mert így képet kaphatunk arról, hogy a modern magyar női irodalom kibontakozásakor milyen témák foglalkoztatták a női írókat. Az előző fejezetben már felmutattam, hogy az íróknak szemben milyen „elvárásokat” támasztottak, itt azonban azt kutatom, hogy „eleget tettek”-e a századforduló asszonyai a kritikusok elvárásainak, felülmúlták-e őket, vagy nem tudtak megfelelni nekik. Kik hatottak közvetlenül, vagy közvetetten Kosáryné munkájára? Milyen témákról írtak a kortársíróknak?

Ebben a fejezetben néhány olyan írónak mutatok be, akik munkája az adott korban elismert volt, és/vagy legalábbis sokat vitatott (irodalom) kritikák tárgyát képezték és feltehetően vagy bizonyítottan Kosáryné Réz Lola számára is ismertek voltak.

2.3.1 Ritoók Emma (1868. július 15. – 1945. április 3.)

Ritoók Emma Nagyváradon született 1868-ban. Tanulmányait Budapesten, Lipcsében, Berlinben és Párizsban végezte. 38 évesen, 1906-ban bölcsészdoktori oklevelet szerzett. Költő, író és műfordító volt. Elsők között ismertette meg a közönséget az északi, skandináv irodalommal, fordította pl. Jacobsen, Björnson és Hamsun műveit. Egyik első, *A természettudományi irány a szépirodalomban* című dolgozatával, 1897-ben megnyerte a nagyváradi Szigligeti Társulat tudományos pályadíját. A Fővárosi Könyvtár könyvtárosa volt. 1905-ben *Egyenes úton egyedül* című regényével az *Új Idők* 2.000,- koronás pályadíját nyerte el és egy csapásra híres lett. A századforduló több kiváló gondolkodójához fűzte szoros

²⁸ Móricz Zsigmond: *Kaffka Margit*, Nyugat, 1912/3. sz.

barátság, többek között Ernst Blochhoz. 1915-ben A *Vasárnapi Kör* egyik alapítója volt Lukács Györggyel és Balázs Bélával együtt, de 1919 után szembefordult egykori társaival. Szerepe volt a zsidóellenes törvények meghozatalában (különösen az 1920-as „*numerus clausus*” törvényben, mely a legtöbb zsidó származású fiatal külföldi egyetemekre száműzte, és a 34-ben beadott „*nürnbergi stílusú*” vegyesházasság-ellenes javaslatban, mely 38-ra vált törvénné). Ennek ellenére baráti körének nagy részét egész életében zsidók alkották és ő maga folyamatosan tagadta, hogy zsidógyűlölő volna (kritikáit fenntartva). A *szellem kalandorai* című regénye 1921-ben jelent meg (Bodnár György új kiadásában 1993-ban), mely antiszemitizmustól sem mentes, és az 1910-es évek kozmopolita szellemi életét ábrázolja nagyon konzervatív kritikával. 1945-ben halt meg Budapesten, önéletrajzi jegyzeteit azzal a kikötéssel hagyta a Széchenyi Könyvtárra, hogy azok csak 50 évvel halála után kutathatók.

Egyenes úton egyedül (1905)

Az első világháború előtti műveiben az egyedül élő dolgozó nő problémáit tárgyalta haladó, feminista szellemben. A díjnyertes *Egyenes úton egyedül*²⁹ című regény témája a női emancipáció kérdéseit és a nő és férfi viszonyát tárgyalja. A regény színtere Budapest, ahol egy fiatal orvosnő, Ágnes, egy "new woman"³⁰ története játszódik párhuzamosan két másik fiatal nő történetével. Ezek Ágnes alteregói, mivel olyan utakon járnak, amelyeket Ágnes vagy elutasít, vagy zárva maradnak előtte. Ilyen módon tükrözik a hősnő belső viszályait és kiegészítik őt. Ágnes egyik alter egója Oroszi Eliz, aki önálló életet él művésznőként és harcol a sikerért a neme miatti diszkrimináció ellenére. Ágnes mindkét húga olyan életet választ, amelyet Ágnes elvet. Zsuzsa húga egy budapesti kis lakásba zárt háziasszony, legfiatalabb húga, Magda viszont a szabad szerelem útját választja. s mindent eldob a férfival való kapcsolataért, nem törődve a társadalmi konvenciókkal. A főhős, Ágnes, nem akar meghasonlani. Az orvosi pálya választása az egyik kísérlete erre, a másik pedig az, hogy lemond a szerelemtől és egyedül él. Arra a következtetésre jut ugyanis, hogy a "new woman" generációjának még mindig elérhetetlen az, hogy a nők egy férfival való kapcsolatban

²⁹ Ez a Ritók-regény a századforduló egyik legvitatottabb művei közé tartozik. Sajnos nem állt módomban beszerezni, így a regény tartalmát Schwartz Ágota: *A női szubjektum a századforduló magyar írói prózájában* című, 2006-ban megtartott előadásának tanulmányváltozata, és Pintér Jenő: *A magyar irodalom története* 2. kötetének kritikájába alapján foglalom össze.

³⁰ A tizenkilencedik-huszedik század fordulóján az angolszász országokban megjelent az anyagi és szellemi függetlenségre törekvő, állást vállaló, szerelemből, de legalábbis szabad akaratából házasságot kötő, a normákkal szembeszálló "új nő" (a "New Woman"). Forrás: Kádár Judit: *Három "új nő" Magyarországon*, In: *Élet és Irodalom*, LI. évfolyam 31. szám, 2007. augusztus 3.

megőrizték egyéniségüket és hogy a férfi elismerje őket, mint szubjektumot — az interszubbektivitás csupán mint ideál és utópia fogalmazható meg. Magda eldobja saját életét, mivel a szeretett férfi képtelen egy olyan kapcsolatra, amely ellentmond a hagyományos elvárásoknak. Magda halálával Ritoók regényében visszhangzik egy moralizáló hang: egyrészt elítéli a "bűnös" életet, amit Magda választott, és így közvetve az "egyenes út" mellett száll síkra, amit Ágnes képvisel. Másrészt viszont, ha ezt a moralizáló felületet kicsit megkaparjuk, a regény Ágnes két alteregójával, Elizzel és Magdával való interakcióin keresztül kritizálja az Ágnesben lappangó konzervativizmust, melyet Magda és Eliz mindketten kihívnak és amelynek mindketten más-más módon állnak ellen. Húga halála után Ágnes mégsem marad teljesen egyedül, mivel "örökli" Magda kislányát, és reménnyel várja a jövőt, de csak az unokahúga generációjára vonatkozik ez a remény: "A jövőt, amelyben ti asszonyok erősek és boldogok lesztek, – a jövőt, amely a tietek és amely nektek helyet ad." Ágnes alakjában összefoglalódik a "new woman" harca, hogy elismerést nyerjen mint szubjektum. A regény a "new woman" számára az egyedülálló életet ajánlja mint túlélési stratégiát.

2.3.2 Tormay Cecil (1875. október 8. – 1937. április 2.)³¹

1875-ben egy régi pesti, jómódú orvos családban született. A kezdetben finom művű novellákkal jelentkező író első hazai, és mindjárt nemzetközi sikerét az 1911-ben megjelent *Ember a kövek között* című regényével aratta. 1914-ben került kiadásra *A régi ház*, egy nemzedékváltó családregény, melyet a közönség és a kritika egyaránt elismerőleg fogadott. Az Akadémia Péczely-díjjal jutalmazta, az 1915-ös megjelenését a Singer és Wolfner Kiadónál hamarosan követték a külföldi kiadások: a német 1917-ben, a svéd 1918-ban, a dán 1919-ben, az angol 1921-ben, a finn 1925-ben, a holland és a francia 1926-ban, az olasz 1930-ban. Ezzel a könyvvel meghódította Európát és olyan nagyságok barátságára tett szert, mint Gabriele D'Annunzio, Anatole France vagy Puccini. A hatalmas tekintélyű *Revue de Paris* folyóiratban Marcel Prévost közölte novelláit.

Az irodalomtörténetekben, lexikonokban 1945 után azonban legfeljebb néhány sort szenteltek neki, noha saját korában nemzetközileg elismert, Corvin-koszorúval kitüntetett és Nobel-díjra

³¹ Forrás: Kollarits Krisztina: *Tormay Cécile elfeledett regénye – A régi ház*, József Attila Komárom megyei Könyvtár esszé pályázatának nyertes írása 2006-ban; Szerb Antal: *Tormay Cécile*, Nyugat, 1937, 5. sz.; A magyar irodalom története - Tormay Cecil, Interneten: <http://mek.niif.hu/02200/02228/html/06/85.html>; Széri Mihály Ferenc utószava a *Bujdosó* könyvhöz, In: Tormay Cécile: *Bujdosó* könyv, Enter Kiadó, Bp., 1998 Kádár Judit: *Az antiszemitizmus jutalma*. Tormay Cécile és a Horthy-korszak, Kritika 2003/3. 9-12

(1936!) jelölt író volt. Néhány művét, az 1918-19 eseményeiről szóló *Bujdosó könyvet*, a *Megállt az óra* című novelláskötetét és a válogatott beszédeit és publicisztikáját tartalmazó *Küzdelmek és emlékezések* című kötetét betiltották. Ennek fő oka az 1922-ben a *Nyugat* ellensúlyozására létrehozott *Napkelet* című jobboldali irodalmi folyóirat és az általa vezetett Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetségének megalapítása volt, ami a keresztény-nemzeti kurzus céljait szolgálta. A MANSZ értesítőjét, a *Magyar Asszonyt* és a *Napkelet* kiadásait a könyvtárakban zárolták. Tormay 1937-ben halt meg. A *Bujdosó könyv* 1998-ban, *A régi ház* 2008-ban jelent meg újra.

Bujdosó könyv - Feljegyzések 1918–19-ből

A kétkötetes regény 1922-ben került először kiadásra. A két világháború között öt további kiadást ért meg. 1939-ben jelent meg utoljára a Singer és Wolfner Kiadó emlékkiadványaként, az író halála után két évvel. Megrázó erejű napló mindazokról a megpróbáltatásokról, amelyeket Magyarországnak el kellett szenvednie. Az első világháború kitörésekor Tormay Cecile önként jelentkezik vöröskeresztes szolgálatra, részt vállal a sebesült katonák ápolásában, testi és lelki kínjaik enyhítésében. A könyv 1918. október 31-től, naplószerűen írja le az eseményeket egészen 1919. augusztus közepéig, a Tanácsköztársaság bukásáig.

Tormay Cecile, akit 1937-ben leszbikus botrányval vádoltak meg, semmiképp sem nevezhető a konzervatív-keresztény nőideál megtestesítőjének. A *Bujdosó könyv*ben új nőszerepet teremt meg: az izgága, férfiasan jövő-menő, mindenhol összeesküvéseket leleplező író alakját. Torma Piroska úgy véli, „*mintha a regénybeli Cécile alakjára a Monarchia végnapjainak legendás újságírója, a világjáró, a Redl-ügyet is „leleplező” Egon Erwin Kisch lett volna hatással. Tormay összekapcsolja a „mozgalmár” és „tényfeltáró újságíró” (többnyire baloldali ihletésű) figuráját a nemzete sorsán aggódó nagyasszony szerepével. De a regénybeli „én” – amelynek mitikus, a jövő közeleti szerepvállaláshoz „igazított” dimenziói már az 1919 után színre lépő Tormay Cécile-t ígérnek – nemcsak „üldözött nő”, 1918-19 „szemtanúja”, hanem mint a Szentlélek modernkori megtestesülése eleven bizonyosság Isten emberi történelemben játszott szerepére. [...] a mű – egy, a magyar irodalmi hagyományban újszerű regény*”³²

³² Torma Piroska: „*Most itt van az azután...*” (Tormay Cécile *Bujdosó könyvééről*), In: *Múltunk*, 2008. II. sz.

A regényben található számtalan irodalmi utalás is, amelyek leckeként vagy tanúságtételként értendők. Például Tormay a regény elején kitüntetett helyen említi Dosztojevszkij nagyregényét, az *Ördögök*-et. Ám a különböző irodalmi célzásoknak csak egy szerepük van: ezzel akarja Tormay magát és az 1919 utáni irodalmi ambíciókat elhatárolni. Úgy látja, hogy nem marad más hátra, mint a régi hagyományokkal szakítani, hiszen a régi nagy Magyarország már nem létezik, így a hagyományos elbeszélésformák értelmetlenné váltak. Nem csak a Jókai-, és Mikszáth hagyományt kritizálja, de az akkor már elismert Kaffka Margit elbeszélő stílusát is elítéli. Nemcsak a könyv témája, vagy a benne megrajzolt új „nőszerep”, hanem a szerkezete miatt is radikálisan újszerű ez a mű, egy bonyolult módon megalkotott énregény.

Tormay csapásként élte át az ország feldarabolását. Feltehetőleg sok más középosztálybelire is bénítóan hatott a megcsonkított Magyarország helyzete és a kommünárok ténykedése. Mással nem lehet azt a kétségbeesetten gyűlölködő, gyakran antiszemita hangot is megütő csalódottságát megmagyarázni, amellyel ezt a regényét írta. A nemes cél érdekében fellépő, a későbbi trianoni döntés elleni szervezkedés első szócsövének is tekinthető ez a könyv, és tagadhatatlan, hogy a magyar irodalomban különös helyet foglal el.

2.3.3 Lesznai Anna (1885. január 3. – 1966. október 3)³³

Lesznai Anna eredeti nevén Moscovitz Amália, 1885-ben született Budapesten, gazdag zsidó családban. Édesapja földbirtokos volt, nagyapja pedig orvos, aki Kossuth Lajossal közös irodát vezetett, nemességet kapott, s azzal együtt azt a háromezer holdas birtokot. Ezen a birtokon nőtt fel az unoka, mely számára olyanná lett, akár egy paradicsomkert. A lírikus Lesznai Anna fő motívumai a kert, a föld, a fa, a virág. Kapcsolatba került a *Nyolcak képzőművészeti csoportjával*, baráti szálak fűzték a *Nyugat*, a *Huszádik Század*, a *Vasárnapi Kör* legjobbjaihoz. Lesznai Annát barátai, Adytól Kaffka Margitig és Balázs Bélától Lukács Györgyig csak Málinak hívták. Első verseit 1908-ban unokatestvére, Hatvany Lajos jelentette meg a *Nyugatban*. Lesznai író volt, költő³⁴, festő, iparművész, teoretikus és hímező asszony.

³³ Forrás: Scipiadés Erzsébet: *Egy brutálisan gazdag nő élete (Lesznai Anna)*, Népszava, 2006.06.08
Oliver Pfohlmann: *Traumblütenstaub«Wahre Märchen» der ungarischen Malerin und Dichterin Anna Lesznai*
In: NZZ Online, http://www.nzz.ch/nachrichten/kultur/literatur_und_kunst/traumbluetenstaub_1.787254.html
Magyar életrajzi Lexikon, Interneten: <http://mek.niif.hu/00300/00355/html/ABC09006/09434.htm>

³⁴ Lesznai Anna megjelent kötetei: *Hazajáró versek*. Bp., Nyugat kiadása, 1909; *Eltévedt litániák*. Bécs, 1912; *A kis pillangó utazása Lesznán és a szomszédos Tündérorságban*. Verlag Brüder Rosenbaum, Bécs 1913 és Bp.; *Mese a bútorokról és a kisfiúról*. Gyoma, Kner Izidor, 1918; *Édenkert*. 1918, Gyoma, Kner; *Virágos szerelem*. Magyar szerelmes versek gyűjteménye. Bp., 1932, Pantheon. Rajzolta és összeállította: Lesznai Anna (József Attila segítségével); *Lesznai Képeskönyv*. Bp., Corvina Kiadó, 1981; *Mese az eperszemnyi szívről*. In: Új Világ, 1919. I. évfolyam. 2. szám. 89-103 o.; *Gefangene Tiere*. In: Die Bühne (1938); *Plauderei über das Kamel*. In:

Hímzései, könyvborítói és illusztrációi, irodalmi alkotásai, meséi egyaránt a népi motívumokat felhasználó, jellegzetesen magyar szecesszió képviselőjévé tették. A körtvélyesi tündérvilág emlékei népesítik be felnőtteknek és gyermekeknek írt meséit. A magyar népies szecesszió stílusában készített hímezései és címlaptervei is gazdag invencióról tanúskodnak. Ő készítette többek közt Ady Endre *Ki látott engem?* (1914) című kötetének címlaptervét is.

Második férje 1913–1918 között Jászi Oszkár volt. Lukács Györggyel együtt 1919 áprilisában egy mese-előadássorozatot hoztak létre, melyet Lesznai vezetett. A Magyar Tanácsköztársaság vezetőinek nem nyerték el a tetszését Lesznai meséi; számukra azok csak a kapitalista ideológia maradványai voltak. Lesznai Anna és Balázs Béla számára azonban a mesék egy utópisztikus világról szóltak, ahol semmilyen ellentét, fiatal és öreg, fent és lent, a múlt és a jövő nem létezett. Már néhány héttel később, a Tanácsköztársaság leverése után, Bécsbe kellett menekülniük. 1930-ban hazatért Lesznai az emigrációból, majd 1939-ben ismét külföldre kényszerült. New Yorkban művészeti oktatással foglalkozott. Gergely Tibor festőművész felesége lett. Utolsó nagy művét, a *Kezdetben volt a kert* című korrajzi családregegyét, amit közel harminc évig írt, nyolcvanegy éves korában adták ki 1966-ban - ebben az évben hunyt el New Yorkban.

Lesznai Annának, csakúgy mint Tormay Cecilnek családi helyzetüknél fogva nem voltak anyagi gondjaik, s így felvállalhatták saját nézeteiket, mert nem a kenyérkeresetért vettek részt az irodalmi és művészeti életben. Lesznai például nyíltan vállalja saját női mivoltát, meglehetősen szabadon ír a testi szerelemről és az asszonyok szerepéről: „Jól tudjuk mi asszonyok, [...] mi magunk vagyunk csak a nélkülözhetetlenül fontosak – a papnők - , a szertartás végzői. A kedvesek elmúlnak, de megmaradunk mi – és a szerelem. A szerelem, ez az örök egyetlen, amit meglátnunk adatott az úgy lehet százarcú életből. Ez az egy kapunk van: ezen járunk be az örökkévalóságba. Minden más – félek, vagy talán remélem – idegen sallang csak rajtunk.”³⁵ Így nem áll be azon feminista nők sorába, akik az emancipáció érdekében a nők szellemi szabadságát hirdetik. Sőt nagyon sok asszonytársa sértőnek és lekicsinylőnek találta ezt a kijelentését. Felvállalta önmagát és vágyait megrendíthetetlen öntudattal, s ezzel Kaffka mellett ő az a másik művésznő, akit a *Nyugat* soraiba fogadott. Balázs Béla így ír Lesznai Anna mesekönyvéről:

Die Bühne (1938); *Spätherbst in Eden*. Karlsruhe, Stahlberg, 1965; *Kezdetben volt a kert*. Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1966; *Köd előttem, köd utánam - válogatott versek*, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1967; *A dolgok öröme*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1985.

³⁵ FÁBRI: 188. o.

„Kétféle mese van: felnőttmese és gyermekmese. A felnőttmesének mítosz a neve, és messzi isteni hatalmakról mesélik azok, akik felnővén, kinőttek Isten tenyeréből, akik árvák és öntudatosak (mert egyéb tudnivalójuk nincsen)... vagyis férfiak. De Lesznai Anna meséi nem mítoszok. De kétféle a gyermekmese is. Van úgy, hogy vágyva tárjuk ki karunkat gyermekségünk felé, ama másik életünk felé, melyből lelkünk kivándorolt. Bús szeretettel térdünkre ültetjük azt az elmúlt gyermeket és emlékezünk. Múltakról beszélünk, órára, elveszett paradicsomról. Ez is férfi-szomorúság. De Lesznai Anna meséi asszonymesék. Nem felnőtt szól itt a gyermekhez, hanem gyermek a felnőtthez mindentudó bölcsességgel, mint a kis Jézus, aki az írástudókat tanította vala a templomban. A gyermek veszi ölébe a felnőttet és elringatja, mint egy később kapott szomorú babát.”³⁶

2.3.4 Erdős Renée (1879. május 7. – 1956. július 9)

Erdős Renée szegény zsidó család utolsó gyermekeként, Ehrenthal Regina néven látott 1879-ben Győrszigeten napvilágot. A szülői házban kevés szeretetben volt része. Magányában egy győri idős bencés pap felé fordult, aki a nyelvekhez való tehetségét és intelligenciáját felismerve németre, franciára és irodalomra tanította a kislányt. Így került a katolikus vallással kapcsolatba, ami a családja zsidó vallásával való későbbi szakítást eredményezte. Első verseskötete *Leányálmok* címmel jelent meg 1899-ben. Támogatója Eötvös Károly volt, aki a fiatal, 20 éves lány újságírói pályáját is egyengette. A „zseniális poétalány”³⁷ második kötetét *Versek* címmel 1902-ben a népszerű író, Bródy Sándor rendezte sajtó alá, akinek pártfogása hozzásegítette egy eddig még nem látott sikersorozathoz. Erdős verseinek hangvitele teljesen elüt az addig ismert nőírók próbálkozásaitól. *„Akik szemében vonzónak tetszett a Versek leplezetlen személyisége, s nem utolsósorban az érzéki szerelem örömeinek és kínjainak nyílt megvallása, azok nemcsak egy új költő, hanem egy új női magatartás megtestesítőjeként is tekintettek Erdős Renée-re [...] Sikerének legfőbb titka azonban az volt, hogy szokatlan, izgató és súlyos szavakkal szólt a szerelemről, férfi és nő kapcsolatáról, s ezt egyesek megigézve, mások pedig sajnálkozó rosszallással hallgatták.”*³⁸ A megigézett olvasók

³⁶ Balázs Béla: *Lesznai Anna meséskönyve*, Nyugat, 1914/1. sz.

³⁷ Ady Endre írt róla lelkes elragadtatással és nevezte Erdöst *zseniális poétalánynak*. Fábri Anna (FÁBRI: 168. o.) és Kádár Judit is azt vallja, hogy „Az sem kizárt, hogy Erdősnek a hagyományos női szereppel szakító, tabudöntő versei a századfordulón még eredetinek semmiképpen nem mondható, konvencionális lírával próbálkozó Ady költészetére is megtermékenyítő hatással lehettek.” In: Kádár Judit: *Erotikus, katolikus*, Magyar Narancs, 2006/45., A továbbiakban: KádárJ 2006

³⁸ FÁBRI: 167. o.

tábora eddig ismeretlen nagyságot öltött. Szeretőinek és szerelmeinek³⁹ támogatásával Erdős Renée az egyik legünnepeltebb és legjobban fizetett író nő lett. „Író nőink közt hírnévben kétségkívül ő az, aki évek óta tartja az első sort, ő a Nagysiker”⁴⁰, írja róla Török Sophie. Ő volt az első, aki írásai honoráriumából nemcsak hogy meg tudott élni, de előkelő vagyonra is szert tett. 1909-ben áttért a katolikus vallásra, ez a későbbi írásaiban meghatározó, gyakran antiszemita hangvételre készteti.

Erdős Renée-t nemcsak a szemérmetlen újszerű korai veresei miatt tartották a „legerotikusabb magyar író nőnek”⁴¹, hanem főként az 1923-ban megjelent *A nagy sikoly* és az 1930-ban kiadott *Brüsszeli csipke* című regényei miatt. Első regénye azonban már 1915-ben megjelent *Új sarj* címmel, ami az 1908 és 1928 között íródott nyolc kötetből álló önéletrajzi ihletésű *Ősök és ivadékok* című regénytetrológia első kötete volt.

Új sarj (1915)

Schöpflin Aladár e regény elemzésekor a következő kérdésre keresi a választ: „Hogy illeszkedik bele Erdős Renée, a legszubjektívebb, leglíraibb természetek egyike a nagyarányú regény objektivitást követelő kereteibe, holott eddig nemcsak verseiben, hanem novellisztikus írásaiban, sőt egy drámai kísérletében is merőben elárasztott mindent, környezetet, embereket, történeteket a maga lírájával? [...] milyen az élete, gondolkodása annak az első generációbeli zsidó fajtának, amelynek mai, második generációja oly szembetűnő szerepet játszik a mi magyar életünkben? Sokaknak különösen érdekes kérdés ez, [...] Minden dokumentum, amelyet erről kapunk, becses és érdekes.”⁴²

A kis zsidóleány, Betty gyermekéveinek páratlan őszinteséggel megírt története néhány kortárs kritikust⁴³ Copperfield Dávidra emlékeztette, mert ahogy Schöpflin is elismeri: „Pontosan, igen nagy megfigyelési és emlékanyagot részletezve rajzolja meg a magyar faluból a kisvárosba menekülő régimódi zsidók életének képét, az alakok egész sorában viszi szemünk elé típusait és egyéneit. [...] Az anya, mindig szorgalmas cselédje urának és gyermekének,

³⁹ 1902 és 1905 között Bródy Sándor szeretője volt, akit bár nagyon szeretett de nem volt hajlandó hozzámenni, ezek után Bródy szíven lötte magát, de az öngyilkosságát túlélte. 1904-ben Jászi Oszkárral volt szenvedélyes viszonya, majd Szabó Ervinnel. 1913-ban Fülep Lajos felesége lett, akit nem szeretett, azonban az elvárásainak megfelelt. Második lánya születése után, el is vált tőle. 1926-ban a tíz évvel fiatalabb titkárához ment feleségül, aki Erdőst egy fiatalabb nőért hagyta el.

⁴⁰ Török Sophie: *Nők az irodalomban*, Nyugat, Figyelő, 1932/24. sz.

⁴¹ KádárJ 2006

⁴² Schöpflin Aladár: *Az új sarj - Erdős René regénye*, Nyugat, 1916/4. sz.

⁴³ Boross István dr.: *Regényirodalmunk nőirői*, Irodalomtörténeti tanulmány, Budapest: Gyóni Géza Irodalmi Társaság, 1935, 111. o. A továbbiakban: Boross 1935

jelentéktelen, mindig a háttérben élő asszonyi teremtés, annyira jelentéktelen, hogy az ember csak tudomásul veszi, nem tud iránta semmi határozottat, sem rokon-, sem ellenszenvet érezni, míg egyszer, egy pillanatra az ő lelkéből is fellobban a láng, a szerelem ura iránt s ettől reliefet, érdekességet kap. [...] (a) koraérett, heves és tevékeny fantáziájú gyermekleány lelki képe, akit szűk viszonyokon, családi ellenállásokon, a világ dolgaiban való tudatlanságon, a környezet primitív kultúráján keresztül, öntudatlan, elemi kényszererővel visz a természet a művészet felé, önmagának művészi formákban való kinyilatkoztatása felé.” A kisleány lelki fejlődésének ábrázolása Bánhegyi Jób szerint „*egyik legsikerültebb alkotása az írónőnek*”⁴⁴.

2.3.5 Várnai Zseni (1890. május 25. –1981. október 16)⁴⁵

Várnai Zseni 1890-ben Nagyvázsönyben született. Tisztviselőként dolgozott, pedig az Országos Színészegyesület Színiiskolájában 18 éves korában diplomát szerzett. Férje, Peterdi Andor író révén került kapcsolatba 1909-ben a munkásmozgalommal. Ez korai költészetét mélyen befolyásolja, amelynek három meghatározó toposza van: az anyaság érzése, a proletárellettraktív ábrázolása és az első világháború esztendeiben felfokozott békevágy. Első költeménye 1911 tavaszán *Anyaság* címmel jelenik meg, de nem ért el akkora sikert, mint az 1912-13-as munkásmegmozdulások ihletésére megírt *Katonafiamnak!* című verse, amellyel azonnal híressé vált, s melynek refrénje: „*Ne lőj fiam, mert én is ott leszek!*” a két világháború között szállóigévé lett. A *Népszavát*, amelyben megjelent, elkobozták és Várnait vád alá helyezték. E költeményében, amely egyben első kötetének címadó verse is, az anyai szeretet felmutatásával akar hatni; a szakaszok végén refrén-szerűen visszatérő, kérő-követelő anyai intelmet akarja beleplántálni a katona fiak szívébe: „*Ne lőj fiam, mert én is ott leszek!*” Második versköteté, a *Gracchusok anyja* (1916), melyben a gyermekét féltő anyai érzelm sikerülten ötvöződik a háború elleni általánosabb tiltakozással, a *Nyugat* költőinél is elismerésre talál:

„Asszonyköltők szeretnek az anyaságról énekelni. Várnai Zseni azonban új hanggal gazdagítja kórusukat. A legtöbb anya nagy gyermekében is a kis csemetét becézi. A primitív asszony melankolikus visszasírással idézgeti fel elhervadt fiatalságát s kiszolgáltatott édes tulajdonát, a kis csecsemőt; s ha érzésében nem is lanyhul el - szellemileg eltávolodik, lelkileg elszakad a tőle különvált, öncélú egyénné érett embertől.

⁴⁴ Bánhegyi Jób: *Magyar nőírók*, Szent István Társulat, Budapest, 1939, 97. o. A továbbiakban: Bánhegyi 1939

⁴⁵ Forrás: A magyar irodalom története, Várnai Zseni, Az interneten: <http://mek.niif.hu/02200/02228/html/05/271.html>, Tersánszky J. Jenő: *Várnai Zseni: im itt az írás*, Nyugat, 1928/5. sz.

Az ösztönös állat rövid idő múltán fel sem ismeri kifejlett magzatait s az ösztönös ősi anyaság fájón, gyanakodva tekint arra a vele egy sorba került felnőttre, ki megszűnt az övé lenni. Újszerű, fejlettebb asszonyi lélek, emberségesebb anyaság kell hozzá, hogy szerelmünk »felérjen felnőtt fiúkhhoz«. Várnai Zseni lerázza magáról a középszerű anyák bágyadását »ágaskodó szerelemmel« igyekszik követni, utolérni fiát. Legszebb verseinek egyike, az »*Úgy megnőttél, szinte félek*«, tökéletes kifejezése ennek a szent ambíciótól hevített érzésnek.»⁴⁶

A háború után rövid ideig a *Kossuth Népe* és az *Új Idők* munkatársaként dolgozott. Kései verseinek fő témája az öregedés, az elmúlás fájdalma, bizalom a szeretetben. 1956-ban József Attila-díjjal tüntették ki.

2.3.6 Kaffka Margit (1880. június 10. - 1918. december 1.)

A korán elhunyt Kaffka Margit rövid munkássága alatt a magyar irodalom egyik legjelentékenyebb női írója lett. Ő volt az első női szerző, aki a nagy tekintélyű és irányadó irodalmi lap, a *Nyugat* főszerkesztőjévé tartozott. Pályáját költőként kezdte, első verseskötete 1903-ban jelent meg, de novelláival vált ismertté, melyekben a nőkérdés, az „*új típus: a maga lábán megálló intelligens nő*”⁴⁷ problémáinak megfogalmazására törekszik:

„A legújabb idő - úgy szólva a szemünk láttára nagy és hirtelen, válságos változásokat hozott az asszonyi lélekben; kifejlődött a new-woman, az új asszony kétségtelenül értékes és egyre terjedő típusa. [...] egyik serpenyőben a régi asszony minden fészeklakó és centripetális ösztönével, a ház és gyermekek gondjával a másikban az aktivitás és emberi érvényesülés égő és nyugtalan vágyával és a saját énjé szabad kifejtésének szinte mániákusan szenvedélyes akarásával. [...] Eközben pedig nagyon sokszor kenyeret keres; majd mindig nehéz, lélekölő és olcsó munkával; - lelkén szűri meg és hajtja át (mert ősanái könnyes öröksége ez) a mai férfi ezer és fokozott nyomorúságát; - és legvégül és legerősebben tán: szenved a férfitől - a férfiatól - szívével bíbelődve. [...] A mai "dolgozó" asszony - ezt elismerem - nagyon zavaros valami. [...] A vagyonuknál fogva független nőkben bizony zavartalanabban látom kifejlődni a kedvem szerinti asszonyember ideált.»⁴⁸

⁴⁶ Lesznai Anna: *Várnai Zseni versei*, Nyugat, Figyelő, 1935/7. sz.

⁴⁷ Schöpflin Aladár: *Kaffka Margiról*, Nyugat, 1935/8. sz.

⁴⁸ Kaffka Margit: *Az asszony üggye*, In: *Az élet útján, versek, cikkek, naplójegyzetek*, Összegejtötte: Bodnár György, 1913, Interneten: <http://mek.oszk.hu/05400/05475/05475.htm#161>

Az igazi elismerést az 1912-ben megjelent *Színek és évek* című családregény hozta meg a számára. A regény protagonistája és egyben narrátora Porteleky Magda, egy asszony, aki saját sorsát másokra bízta, de akinek lányai már szakítanak a hagyományos női élettel. A regény megörökíti az úgynevezett úri rend, a dzsentrik életformáját a 19. század utolsó éveiben, az anyagilag és társadalmilag kiszolgáltatott magyar középosztálybeli nő történetén keresztül. A kortárs kritikusok addig még női íróval szemben sosem tapasztalt elragadtatással bírálták a regényt. Kaffka volt az első író, akinek irodalmi tehetsége a kritikusokat a kettős bírálat - irodalom versus nőirodalom - félretételére kényszerítette. Móricz például így ünnepelte az írónőt:

„Kaffka Margit regénye után látom csak, hogy az írás: az életnek írásban kiélése éppen úgy lehet asszonyi lehetőség, mint férfiúi. A magyar társadalomnak azt a rétegét, amelyet Kaffka Margit írásban ad: soha senki így nem adta, nem is adhatta. Sőt az emberéletnek ennél különb, asszonyszemmel látott, asszonyélettel átélt, asszonytehetségen átfőzött extraktumát sem adhatták sokan: ez a regény, egy igazi írói tehetségnek szerencsés és boldog kiáradása. [...] női művész, aki a leghatalmasabb férfiú kvalitásoktól duzzad.”⁴⁹

Schöpflin tovább ment, s így fogalmaz:

„regényírásra termett író [...] nincs még két modern regény, amely a magyar élet ekkora körét ily mindenfelől való plasztikusságban tárná fel. Mint társadalomrajz a *Színek és évek* mindenestre a legnagyobb szabású magyar regények közé tartozik. [...] Kaffka Margit a magyar irodalomban az első asszony, akiben az író minden asszonyi kézimunka-dilettantizmustól megtisztulva, igaz művészi mivoltában nyilatkozik meg, de asszonyosságának teljes megőrzésével. Elődei csaknem kivétel nélkül meglehetősen kompromittálták az írónő nevet, amely selejtes minőségű és gyanús jóhiszeműségű írással vált egyértelművé.”⁵⁰ „a mi korunk magyar irodalmának legelső sorában áll, nagyon kevesedmagával és minden kor magyar asszonyai között a legnagyobb tehetség, a leggazdagabb elme”⁵¹

Egy évvel később megjelent a *Színek és évek* folytatása *Mária évei* címmel, amelyben már egy „new-women”, egy emancipált, önállóságra törekvő nő történetét meséli el, s nem titkolja el az asszony és hivatás szerepei összeegyeztetésének nehézségeit sem. 1917-ben jelent meg

⁴⁹ Móricz Zsigmond: *Kaffka Margit*, Nyugat, 1912/3. sz.

⁵⁰ Schöpflin Aladár: *Kaffka Margit*, Nyugat, 1912/24. sz.

⁵¹ Schöpflin Aladár: *Kaffka Margit most tíz éve halt meg*, Nyugat, 1928/23. sz.

másik nagy közönségsikert aratott regénye, a *Hangyaboly*, amelyben zárdában töltött gyermekéveit elevenítette fel és amelyben nyíltan szembefordult a vallásos nevelés bigott és elmaradott felfogásával.

2.3.7 További pályatársak és elődök

A röviden bemutatott Kaffka Margit, Várnai Zseni, Lesznai Anna, Erdős Renée, Tormay Cecile és Ritoók Emma mellett Kosáryné pályatársai közül még jó néhány nevet fel kellene sorolni, de természetesen ez a dolgozat nem bitosíthat megfelelő keretet az összes jelentős íróő bemutatására. Fontos helyet foglalt el például az irodalmi életben az a Szikra (Gróf Teleki Sándorné), aki nem csak *A Nő* című lapot szerkesztette, és több feminista mozgalom tagja és szervezője volt, de ő volt az általa 1927-ben megalapított Magyar Íróők Körének első elnöke is, valamint az 1913-ban Budapesten megrendezett női világkongresszus elnöke, és emellett házában irodalmi szalont is vezetett. Említésre méltó Tutsek Anna is, aki hosszú éveken át szerkesztette a *Magyar Lányok* című képes irodalmi hetilapot, vagy az erdélyi Berde Mária, akit a női szenvedélyek mesteri ábrázolójának tartottak és a Magyar Tudományos Akadémia kitüntetése mellett Baumgarten-díjat is kapott. De a szintén erdélyi P. Gulácsy Irént is meg kell említeni, aki nem csak a *Pesti Hírlap* és az *Új Idők* állandó munkatársa volt, de a húszas évek egyik legkedveltebb regényírója is. Török Sophie-ról sem feledkezhetünk meg, aki a gonosz nyelvek kritikája ellenére nemcsak azért publikálhatott a *Nyugatban*, mert Babits Mihály felesége volt, hanem mert jól írt. Érdekes, újszerű, a magyar irodalomban addig ismeretlen hangot ütött meg a bátyja lapjaiban Ujvári Erzsi néven háború ellenes, expresszionista verseket publikáló Kassák Erzsébet.⁵² S végül, de nem utolsó sorban Lányi Sarolta is említésre méltó, akinek a *Nyugat* minden kiadásában jelentek meg versei. Kosáryné így ír róla: „*Nem tudom szóval meghatározni, hol van a határ az érzés és a szentimentalizmus között, de mindig pontosan megmondja valami belső mérték: könnyű magaengedés, tétlen álmodozás szülte-e a verset, vagy tisztabüszke lélek nehéz, kénytelen-alázatos meghajlása a szerelem előtt. Lányi Sarolta verseit ha olvasom, eszembe sem jut, hogy vannak szentimentális versek a világon, de az sem jut az eszembe, hogy forróleheletű és félelmes versek is vannak, amiket ha elolvas az ember, már bűntársnak érzi és szégyelli magát. Jó kis lány énekel az ajtónál és ilyenkor látni: nem bohóság és nem tréfa ez a százszor megmosolygott első nagy érzés. Áhítatos szívvel kell mindenkinek hallgatnia. Még a*

⁵² Ujvári Erzsi (Érsekújvár, 1899 – Moszkva, 1940) költői életművét Kálmán C. György adta ki: Ujvári Erzsi: Csikorognak a kövek, Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1986.

*férfiaknak is, akik nem tudják soha meglátni és megérteni, milyenek ők egy leány első vágyakozásában. Vagy csak nagyon néha...*⁵³

2.1 A feminista irodalomkutatás kezdetei⁵⁴

A feminista mozgalom második hullámának kezdetét Betty Friedan *The Feminine Mystique*, (magyarul: *A nőiesség mítosza*) című könyvének 1963-ban való megjelenésétől számítjuk. A 60-as évek Amerikája a különböző polgárjogi mozgalmak színtere. A feketék és a kisebbségek több jogot követelnek maguknak, miközben a divatmagazinok és lapok hasábjain idilli képek próbálják a háziasszonyokban, a boldogságban úszó nők illúzióját kelteni. Azt sugallják e hirdetések, hogy ez a boldogság a karierről való lemondásban, háztartási teendők elvégzésében és a gyermeknevelésben rejlik. Friedan könyve leszámol azzal a mítosszal, hogy a főállású anyák élete idilli lenne és a házi tündér szerepe kielégítő, s az egyenjogúság nevében követeli, hogy a nőknek is legyen joguk kibontakoztatni képességeiket. Ezzel elindítja a női mozgalom második hullámát. Az újra életre keltett feminizmus a 70-es években Európára is áterjed és a francia Simone de Beauvoir 1949-ben megírt filozófiai könyve, *Le Deuxième Sexe*, (magyarul *Második nem*) újra közkézre kerül és megalapozza az első európai feminista generáció filozófiáját.

2.1.1 Simone de Beauvoir

Beauvoir húsz évvel korábban megírt könyve két kötetben jelent meg. Az első kötetben *"A tények és a mítoszok"* címmel a biológia, történettudomány, antropológia, pszichológia, illetve a pszichoanalízis legújabb kutatásait kritikusan felhasználva írja le a nők sorsát. Új elemzéseivel maga Beauvoir is hozzájárul a filozófia és az irodalomtudomány kutatásaihoz. Számos irodalmi alkotásban Montherlant, D.H. Lawrence, Claudel, Breton, Stendhal műveiben elemzi a nőiség mítoszait.

A második kötet *„Gyakorlat”* (*Megélt tapasztalat lenne a helyes magyar fordítás*) a szubjektum belső világából, élményeiből, megélt tapasztalataiból közelít a nőiség lényegéhez és világához. Beauvoir a testi tények jelentőségéről, értelméről beszél.

⁵³ Kosáryné Réz Lola: *Lányi Sarolta versei*, Nyugat, 1921/14. sz.

⁵⁴ Ez a fejezet a 2006-ban elvégzett proszeminár *Literarische Konstruktionen der Weiblichkeit in der ungarischen Literatur (18.-20. Jh.)*, zárómunkámnak összefoglalója, melynek címe: *Női alakok Jókai Mór: Az arany ember című regényében*.

Simone de Beauvoir filozófiája közel áll a fenomenológia két fő alakjának filozófiájához, Jean-Paul Sartre-hoz (akinek élettársa volt) és Maurice Merleau-Ponty-éhoz, de Sartre szabadságfogalmát alkalmazza a nőkre is. A két filozófus kiindulópontja Joó Mária megfogalmazása szerint, hogy a „nő specifikus helyzetét a minden emberre jellemző szabadságon túlmenően az határozza meg, hogy: *„egy olyan világban fedezi fel és választja önmagát, amelyben a férfi arra kényszeríti a nőt, hogy önmagát a Másikként vállalja, egy olyan világban, amelyben tárggyá akarják merevíteni, [...] Minden ember alapvető követelése, hogy önmagát lényeginek tételje, s a nő tragédiája éppen az, hogy e belső igénye összeütközésbe kerül helyzete posztulátumával, mely őt lényegtelenként konstitálja. Beauvoir szerint azonban a nőt éppen történelmileg adott helyzete teszi többé-kevésbé alárendeltté, vagyis korlátozza szabadságát, ebben is rejlik a női sors tragikus kétértelműsége. A nők alárendelt helyzete történetileg alakult ki, és meg is fog szűnni, a jövő perspektívájában.”*⁵⁵ A második kötet első része áttekintést ad a női pszichoszexuális fejlődés periódusairól, összehasonlítva a férfiével. Ez a tartalma a második kötet híressé vált első mondatának – *„Az ember nem nőnek születik, hanem azzá lesz.”* (németül: MAN kommt nicht als Frau zur Welt, man wird es⁵⁶) – amely tézisszerűen bevezeti a „megélt tapasztalatot” életszakaszonként és élethelyzetekben leíró kötetet. Másképpen kifejezve mind két nemnek ugyanolyan esélyei lehetnének, ha eltörölhetők lennének a szexista struktúrák. Tehát Beauvoir megoldása az erők közös összefogásában rejlik. Az erők egyesítésével és az érdekeik előtérbe helyezésével kell a nők kulturális és társadalmi helyzetét megerősíteni. Ő a nők és férfiak között létező társadalmi és kulturális különbségek megszüntetésén fáradozik. Kiemeli a szubjektum autonómiáját, ugyanakkor kifogásolja azokat a társadalmi és kulturális struktúrákat, amelyek meghatározók a szubjektum kialakításában. Kettős álláspontot képvisel Beauvoir az egyenlőség keretein belül. Amikor azt hangsúlyozza, hogy a nők maguk felelősek saját életükért, elfogadja az emancipációért küzdő feministák álláspontját, ugyanakkor azonban radikális feministaként is megjelenik, amikor azt elemzi, ahogyan a nőket a *Másikként* jelenítik meg a patriarchális társadalomban, azaz tárgyként és nem szubjektumokként. Egy ilyen társadalom kulturális közegében a férfi által megjelenített nőkép uralkodik, mely távol áll a nőiség valódi lényegétől. A férfiak által megalkotott fantáziakép mint a valóság része a nők önképére, viselkedésére is visszahat: a társadalmi gyakorlat és a

⁵⁵ Joó Mária: *Simone de Beauvoir filozófiája és "A második nem"*, Pro Philosophia Füzetek 35. szám, 2003, Veszprém, 35-55. o.

⁵⁶ Simone de Beauvoir: *Das andere Geschlecht, Sitten und Sexus der Frau*, Rowohlt, Hamburg, 1968, 265. o.

szexista szövegek erősen befolyásolják azt, ahogyan a nők gondolkodnak és éreznek saját magukkal kapcsolatban.

2.1.2 Kate Millet

Az 1960–70-es években a feministák a patriarchátusra úgy tekintettek, mint a szexuális elnyomás intézményesített és uralkodó folyamatára. A patriarchátus kifejezés azt jelenti "az apa hatalma", ami jelzi a férj/apa dominanciáját a családban. A szó azt a teljes körű elnyomást és kizsákmányolást is kifejezi, melynek a nők az alanyai az olyan társadalomban, ahol a férfiak dominálnak. Kate Millet *„Sexual Politics”* (Szexuálpolitika, 1970) című könyvében a patriarchátust "társadalmi állandónak" tekinti, amely minden társadalomban érvényesül. A kifejezés tehát utal a nemek közötti viszonyra a társadalom egészében is. A férfidominancia a feminizmus szerint jelen van minden társadalmi intézményben és sok más szinten is. Millet és Beauvoir is kritizálta Freud téziseit, miszerint a nő magát megcsónkult férfinak érzi ⁵⁷ (elméletének kifejtése közben Freud mindig a férfit mutatja be normaként, a nőt pedig mint eltérést a normától).

A feminista kultúrakritikusok elemezték, hogy a különböző művészeti területeken – mint színház és irodalom – hogyan „festik” meg a női alakokat a nők valóságos életéhez képest. Millett munkájában is találunk ilyen jellegű kritikákat. Azt kifogásolja (mint sok más radikális feminista is), hogy a nőkről alkotott képek és a nők kulturális státusza nem valósághűek, valamint hogy ezek a szövegek nem kínálnak elegendő azonosulási lehetőséget a nők számára. A szexizmus elleni kritikák később nem is az ellen irányulnak, hogy a nők szexista megjelenítései általában nem igazak, hanem inkább azt kifogásolják, hogy ezeknek a reprezentációknak milyen hatásuk van a nők életére. Tehát a recipiens (befogadó) egyoldalú és elfogult képet kap arról, hogy mire vágyik a nő és mire nem, és hogy milyen is valójában.

⁵⁷ Simone de Beauvoir: *Das andere Geschlecht, Sitten und Sexus der Frau*, Rowohlt, Hamburg, 1968, 53. o.

2.1.3 Juliet Mitchell

A nőmozgalom teoretikusai közül meg kell még említenem *Juliet Mitchell*t, aki az 1983-ban megjelenő, *Feminine Sexuality, Feminine Sexuality. Jacques Lacan and the école freudienne* című munkájában a pszichoanalízis tanulmányozását ajánlja a feminizmus képviselőinek. A francia Jacques Lacan pszichoanalitikus ugyanis elindít egy olyan irodalomkritikai eljárást (*french feminism*), amit addig az irodalomtudományban nem alkalmaznak.

2.1.4 Hélène Cixous és Luce Irigaray

„A női hang metaforájának második kidolgozása a francia feministák – pl. *Hélène Cixous és Luce Irigaray* – munkásságához kapcsolódik. Cixous és Irigaray az úgynevezett női írást – *écriture féminine*-t – művelik, aminek során a gendert nem annyira a történelmi kontextusban értelmezik, hanem számukra a gender a megtestesült különbözőség, amely hatással van a kultúrába való belépés módjára. E megközelítés alapja egyfelől a pszichoanalízis feminista újraértelmezése, másfelől a strukturalista nyelvészet. Cixous így fogalmaz:

„A női írásról (*écriture féminine*) fogok beszélni; arról, amit tenni fog. A nőnek kell megírnia magát. A nőnek kell a nőről írnia és a nőket kell beavatni az írásba, melytől éppoly erőszakosan el lettek szakítva, mint saját testüktől, ugyanazon oknál fogva, ugyanazon törvény szerint, ugyanazon végzetes cél érdekében. A nőnek a saját lendületétől vezérelve kell belépnie a szövegbe éppúgy, mint a világba és a történelembe is.”⁵⁸

Irigaray így vélekedik:

„De (Freud) soha nem fejt ki, hogy mi a kapcsolat a tudattalan ökonómia és a nemek különbözősége között [...] Így feltevődhet a kérdés, hogy vajon bizonyos, a tudattalannak tulajdonított sajátságok nem köthetők-e a női nemhez, a tudatos logika által cenzúrázott formában. Vajon a nőiségnek van-e tudattalanja, vagy az maga a tudattalan? Ezek a bizonytalan kérdések ahhoz a következtetéshez vezetnek, hogy ha pszichoanalízisnek vetünk alá egy nőt, akkor ezzel tulajdonképpen egy férfitípusú társadalomhoz próbáljuk illeszteni. [...] Szükség van tehát arra, hogy 'újra felnyissuk' a filozófiai beszédmód alakzatait: az ideát, a szubsztanciát, a szubjektumot, a transzcendentális szubjektivitást, az

⁵⁸ Hélène Cixous: *"A medúza nevetése"*, Testes könyv, II, Szeged, Ictus, 1997, 357. o.

abszolút tudást – ezzel előbukkan mindaz, amit a ’nőitől’ átvettek, és visszaadható mindaz, ami a nőiséghez tartozó. Ennek több útja, több ’ösvénye’ van [...]”⁵⁹

Rosemarie Buikema a következőképpen foglalja össze a pszichoanalízis feminista újrafelfedezésének lényegét: „Úgy tűnik, hogy a pszichoanalízis, amelyet eredetileg a feministák nevetség tárgyává tettek, igen jól használható a nem-specifikus esztétika tanulmányozásakor. [...] Az *écriture féminine* egy metanyelvet vesz át a pszichoanalízistől, egy eszköztárat, amellyel reflektálni tud a tudatalatti szerepére a lányok és a fiúk fejlődésében, valamint a kulturális fejlődésben betöltött szerepére. Anélkül, hogy a férfiak fejlődését tekintenék normának, Cixous és Irigaray egyetértenek a pszichoanalitikusokkal abban, hogy a lányok és a fiúk szexuális fejlődése különbözik egymástól, mert anatómiájuk, valamint az Ödipusz-komplexusban játszott szerepük különböző.”⁶⁰

2.1.5 *Écriture féminine* képviselői

Az „*écriture féminine*” vagy „feminine writing” képviselőihez hozzá kell sorolnunk olyan neveket, mint *Julia Kristeva*, *Chantal Chawaf*, *Mary Daly*, *Anne Koedt*, *Gloria Steinem*, *Germaine Greer*, *Alice Schwarzer*, de ez a lista korántsem teljes. A felsorolt írók munkáinak közös fogalma az úgynevezett fallocentrizmus, ami a kasztrált nő szimbólumára épül. Ez ad neki értelmet és jelentést. A fallosz szimbolikus jelenlétét a női test „hiányossága” teremti meg és a fallosz a nő azon vágyát testesíti meg, hogy e „hiányosságát” megszüntesse. Irigaray pontosan meghatározza a tennivalókat:

„Feladata tehát a fallocentrizmus, a fallokratizmus gyökértelenítése, hogy a hímnem is visszatérjen saját nyelvéhez, ezzel helyet adva egy másik ’nyelvnek’, ami azt jelenti, hogy többé nem a maszkulin lesz a ’minden’. Nem lehet tehát ezentúl egyedüli meghatározója, körülírója, elhatárolója minden tulajdon(ság)nak. Sőt nincs joga többé az érték meghatározására, beleértve a visszaélő birtoklás privilégiumát.”⁶¹

⁵⁹ Luce Irigaray: „*A diszkurzus hatalma, a nőiség alárendeltsége* (1977), Bókay-Vilcsék-Szamosi-Sári (szerk.), *A posztmodern irodalomtudomány kialakulása*, Budapest, Osiris, 2002, 485-486. o. A továbbiakban: IRIGARAY

⁶⁰ Rosemarie Buikema: *Ablakok egy kerek házon: a feminista elmélet*
Forrás: <http://iki.elte.hu/hirnok/tankor/lerner.htm>

⁶¹ IRIGARAY: 488. o.

Kádár Judit hívja fel rá a figyelmet: „*J. A. Cuddon szerint a feminista irodalomtudomány és irodalomkritika olyan »kísérlet« az irodalom különböző műfajaiban ábrázolt női tapasztalat leírására, értelmezésére és újraértelmezésére, amely megkérdőjelezi a régóta fennálló domináns férfi, fallocentrikus ideológiákat (melyek egyfajta férfi konspirációként jelentkeznek), az irodalomban meglévő patriarchális attitűdöket és az irodalom férfi interpretációját, valamint kritikai értékelését. A férfi szerzők és az irodalom férfiábrázolásának bírálataival, illetve a női írók privilegizálásával támadja az irodalmi érték férfi meghatározását.*”⁶²

2.1.6 Gender studies a 90-es évektől

A *gender studies*, azaz a társadalmi nemek tudománya a nőiesség és a férfiasság fogalmát kulturális és társadalmi konstrukció keretében vizsgálja. Ez a fajta vizsgálódás túllép az irodalmi vagy politikai feminizmus keretein. Séllei Nóra röviden így fogalmazza meg a gender studies kialakulását és lényegét:

„... először, ugye, volt a politikai feminizmus. Ezzel párhuzamosan azok, akik ezt a típusú szemléletet magukévá tették, megpróbáltak ennek az intézményrendszereken belül is helyet csinálni, gondolok itt az egyetemi oktatásra, ahol sorra alakultak meg a nőtudományi tanszékek. Így jött létre a „women’s studies”, amely azt a kérdést próbálja körüljárni, hogy tulajdonképpen mi a nő, mit értünk nőiesség alatt és miért stb.. Aztán ebből nőtt ki a gender studies, amely teljesen érthető, hiszen a két társadalmi nem bináris egységet képez, egymást kiegészíti: *tehát ha a nőt és nőiséget vizsgáljuk, nyilvánvaló, hogy azt a kérdést is fel kell tennünk, hogy mi a férfi, mit jelent férfinak lenni, és ez miért van.* A gender studies tehát ebből a szempontból lép túl a feminizmuson, hiszen sokkal komplexebben próbálja a két nem viszonyrendszerét szemlélni.”⁶³

⁶² Kádár Judit: „Miért nincs, ha van. A kortárs nyugati feminista irodalomkritika hatása Magyarországon”, In: Beszélő, 2003/november, 100-107.

⁶³ Soós Viktória interjúja Séllei Nórával (Debreceni Egyetem, angol-amerikai intézet) a www.vagy.hu lap részére, 2005.06.13

Kosáryné Réz Lola (1892-1984)

2.2 Életrajz – a kibontakozás évei

A felvidéki Selmezbányán Richter Eleonóra néven 1892. december 7-én látta meg a napvilágot egy tradicionális, értelmiségi, régi magyarországi család másodszülött gyermekeként. A születési helye meghatározó volt az életében: „*Selmecen születtem és szívvel-lélekkel Selmecinek érzem magamat. A regényeimnek is ez a háttér talán az egyetlen Pápaszem kivételével. Gyermekkoromat is két év híján itt töltöttem.*”⁶⁴ ugyanúgy, mint az a tény, hogy születésnapja a Mikulás-ünnep másodnapjára esett: „... ez az ünnep kissebítette az én születésnapom fontosságát”⁶⁵. Idősebb nővére, Emmuska már az ő születése előtt meghalt. Ez is mélyen befolyásolta a kislány lelki fejlődését, akinek még öt testvére született, így ő lett a legidősebb. Az elhunyt nővér sírját gyakran meglátogató Lola gyermekes szentimentalizmussal gondolta: „*hogy inkább neki (Emmának) kellett volna életben maradnia, ő többet ért volna és mindenki jobban szeretné, mint engem.*”⁶⁶

Apja, a szigorú főiskolai tanár, Réz Géza⁶⁷ nem tűrte sem a léhaságot, sem később a flörtölést. Lola már négy éves korára megtanul édesanyjától olvasni és írni. Okos kislány hírében áll, így hat éves korában beíratják a szélaknai zárdaiskolába, ahol rögtön a második osztályban kezdheti a tanulást. Az iskolaigazgató – „*egy kedves öreg pap, aki élete utolsó napjáig magyar ruhában járt*”⁶⁸ – szeretetti meg vele a történelmet. Az iskolában mindenki kedveli a kislányt, Mókuskának becézik. Szellemi vezetőjének azonban anyai nagyapját tartja, aki „*[s]zegény asztalosmesternek volt a fia és tizenhat éves korában mezítláb jött Selmecre. Itt folyton előrehaladt és végül ő lett az utolsó bányagróf. Péch Antalnak hívták.*”⁶⁹ A rákövetkező évben apját kinevezik a Minisztériumhoz, így a fővárosi felsőbb-leányiskolába kerül, ahol „*[i]degen volt minden és mindenki. A lányok – előkelő városi gyermekek, - lenéztek, mert sem a ruhánk,*

⁶⁴ Virágh Ferenc: *Kosáryné Réz Lola*, In: *Élet*, 1927/19. sz., 371-374. o., A továbbiakban: Virágh 1927

⁶⁵ Kosáryné Réz Lola: *Az én élettörténetem*, In: *Páosztortűz*, 1930, 500-501. o., A továbbiakban: Kosáryné - Páosztortűz

⁶⁶ Kosáryné - Páosztortűz: 500. o.

⁶⁷ Kosáryné apja „Richter”-ből „Réz”-re magyarosította később a nevét, hogy a különböző külföldi útjai alkalmával ne nézzék németnek. A család ezen ága felvidéki német polgár (elsősorban bányapolgár) eredetű.

⁶⁸ Kosáryné - Páosztortűz: 500. o.

⁶⁹ Virágh 1927: 372. o.

*sem a beszédünk, sem a viselkedésünk nem volt olyan, mint az övék. [...] Senki sem ért meg az iskolában, - úgy éreztem. Csak a lázadó érzés lett mindig erősebb bennem, hogy majd megmutatom én ezeknek a kényes lányoknak, akik elhúzódtak mellőlem, mi lesz belőlem egyszer. Vad és fantasztikus álmaim voltak.*⁷⁰ A vidéki iskolából kitűnő bizonyítvánnyal érkező Lola hamar megtanulta, *„hogy nem én vagyok az első a világon.”*⁷¹ Két évvel később visszakerül a selmeci zárdába, ahol ismét rajong az iskoláért és a költészettan-tanítónő biztatására minden szabadidejét az írásnak szenteli. Első költeményét már öt éves korában *Tintaömlés* címmel a testvérei rosszalkodásának követően kiömlött tintáról verselte meg, amely így hangzott:

Jaj, jaj, jaj,
Szörnyű a baj,
Kiömlött a tinta,
Hamar Géza Marcsa,
Géza, Marcsa borították,
Szörnyülködve fel is mossák.
Buzgólkodnak szörnyűképpen
S már a szappant hozzák éppen,
Amikor bejön a tata,
Másik ajtón meg a mama.

Testvéreivel együtt nagyon „*hazafiasak*” voltak. Megalapították a *Magyar Lányok Körét*, amelynek nyolc főtagja volt, s amely *Kongó* néven egy diáklapot adott ki, egy honvédasszony segélyezésére: *„elhatároztam, hogy nem megyek férjhez, hanem tanulok és önállóan fogok élni. Ez volt akkor valamennyiünknek az álma különben többé-kevésbé. Nyolc bohó és boldog fiatal leány, akik azt hitték, hogy övék a világ.”*⁷² *„Ketten voltunk költők a lapnál és a hűgom volt a főszerkesztő. Egyidőben hatvan példányban is megjelent és az akadémikusok litografálták a saját lapjukkal együtt.”*⁷³

⁷⁰ Kosáryné - Pásztortűz: 500. o.

⁷¹ Virágh 1927: 372. o.

⁷² Kosáryné - Pásztortűz: 501.o.

⁷³ Virágh 1927: 372. o.

Gyermekeveit és leánykorát boldognak vallja: „*nagylány lettem és végigéltem három vagy négy gyönyörű álom-esztendőt, amelyet csak a vidéki diákvárosok tudnak adni. Pedig mennyi bánatom volt. [...] voltak nagy problémáim és rajongó szerelmeim.*”⁷⁴ „*Apám főiskolai tanár volt és nagyon körül voltunk véve akadémikusokkal. Első szerelmem a fiúk vezetője volt. [...] hatása alatt minden áron tanulni akartam.*”⁷⁵ Az iskola elvégzése után orvos szeretett volna lenni, de akkoriban még nem volt leánygimnázium, s latin tudás hiányában nem mehetett fiúgimnáziumba sem. Apja és ismerősei lebeszéltek a tanulásról és zenetanulásra ösztönözték.

Tizennégy éves sincs, amikor az *Ország-Világ*hoz néhány versét beküldi, azonban Schöpflin ekkor még azt tanácsolja: „*Nagyságos asszonyom, maradjon a főzőkanálnál!*”⁷⁶ Két évvel később viszont már megnyeri a *Magyar Lányok* egy pályázatát, és tizennyolc éves, amikor a *Világ* harminckoronás tárcanovellapályázatát a *Why do you not write* jelígjű novellával elnyeri. Ebben az időben ismeri meg a férjét, a fiatal zongoratanárt, Dr. Kosáry Jánost: „*Zongorázni tanított és összesen harminchárom leckét adott, a harmincnegyediken már a menyasszonya lettem. Az uram látta, hogy nagyon szeretném elvégezni a gimnáziumot, le is tettem a különbözetit és jártam tovább a kereskedelmibe.*”⁷⁷ Kosáry ekkor 30 éves volt, 11 évvel idősebb Lolánál.

Egy éves a kisfia, amikor az iskoláját befejezi, s a háború kitörésekor a férjét a szerb harctérre viszik. Továbbra is részt vesz különböző pályázatokon. A *Kisfaludy Társaság* kiírására Csép Leó álnéven (a nagyapja kifordított neve) *János* című verses regényével megnyeri a pályadíjat: „*nem is akarták elhinni, hogy én vagyok Csép Leó és igazolnom kellett magamat a selmeci hatóságokkal, hogy fölvehessem a pályadíjat. Ez volt az első nagyobb összeg, amit írással szereztem.*”⁷⁸ Közben tanítani kezd és megszületik a kislánya is. Míg a férje betegen Pesten van, addig ő a két gyerekkel és egy tót leánnyal küzd Selmecen a megélhetésért: „*úgy éltem, mint a többi háborús asszony: aggódtam, reméltem és küzdöttem. [...] Még a legtöbb gond között is mindig írtam és talán ha nem írtam volna, nem is bírom*

⁷⁴ Kosáryné - Pásztortűz: 501. o.

⁷⁵ Virágh 1927: 372. o.

⁷⁶ Virágh 1927: 372. o.

⁷⁷ Virágh 1927: 372. o.

⁷⁸ Virágh 1927: 373. o.

ki.”⁷⁹ Ebben az időben írja az Athenaeum pályázatára a *Filoménát*. A kommun időszeke volt számára a legnehezebb idő. Selmecet el kellett hagyniuk, Pestre kerülnek: „*Nem volt ennivalónk, a gyerekeknek sem tudtunk mit adni.*”⁸⁰ Amikor apja a csehek elől Sopronba menekíti a selmeci Akadémiát és ott állást foglal, a pesti nehéz megélhetés miatt Kosáryné is Sopronba költözik családjával.⁸¹ Egy nedves lakásban élnek. A férje ismét beteg lesz, állandó ápolásra szorul. Mindent Kosáryné végez, az írást is feladja: „*Nem is írtam már, mert nem volt időm és mert nem engedtem meg magamnak ezt a luxust. Ekkor történt, hogy egy délután a legkisebb öcsém beállított hozzánk az aznapi Az Est-tel, amelyben benne volt, hogy megnyertem az Athenaeum regénypályázatát a Filoménával. Így lettem író.*”⁸²

2.3 A Nyugat-tól az Új Idők-ig a Képes Krónikán át

Az Athenaeum kiadó a pályadíj mellett három évre szerződést is kötött az írónővel. Ezzel egy időben a *Nyugat* főszerkesztője Osvát Ernő, aki előszeretettel támogatta az általa tehetségesnek tartott írók pályáját, szintén lehetőséget adott Kosárynének a *Nyugat* hasábjain való publikálásra. A *Filoménáról* egy ötoldalas vezércikket jelentetett meg. Kosáryné második, *Álom* (1920) című regényének első fejezeteit is, majd később verseit és novelláit is ő hozta. Egy évvel később 1921-ben jelent meg az *Ulrik inas* című történelmi regénye, amivel Kosáryné teljesen újat alkotott, hiszen elődei között még nem volt olyan női író, aki fáradozást nem kímélve kortanulmányokra vállalkozott volna, egy történelmi regény megírásának kedvéért.

Boross István, aki 1930-ban *Kosáryné Réz Lola – írói arckép*⁸³ címmel egy könyvet írt Kosárynééről, eddig az időpontig számítja Kosáryné Nyugat-korszakát. Bár az írónő 1928-ig még rendszeresen publikált a *Nyugatban*, 1922-től kezdve a konzervatív hagyományokat őrző

⁷⁹ Kosáryné - Páztortú: 501. o.

⁸⁰ Virágh 1927: 373. o.

⁸¹ A megélhetés érdekében Kosáryné mindenki előtt titkolva, egyenesen gróf Klebersberg Kunohoz fordult, s így szerez férjének állást. Ezt csak férje halála után vallotta be a család többi tagjának.

⁸² Kosáryné - Páztortú: 501. o.

⁸³ Boross István, Dr.: *Kosáryné Réz Lola- Írói arckép*, Mezőtúr, Török Könykiadó, 1930, A továbbiakban: Boross 1930

*Új Idők*⁸⁴ munkatársa lett. Néhány kritikusa ezt a *Nyugattól* való elszakadást elítélte, úgy vélte, írói hanyatlása indult meg ezzel a lépéssel. Illés Endre például 1971-ben így ítélkezik: „Ez a kiadó tulajdonképpen nem idegenkedett a tehetségektől, csak nem engedte, hogy a tehetségek a saját hangjukon szólaljanak. Kosáryné Réz Lola írásaiban is felfedezték az író és a hasznosítható kismesteri fényképész-képességet. [...] A szépen, majdnem izgalmasan induló író megtanították a szerkesztői üzenetek stílusára (hogyan kell megnyugtatóan felelni a nyugtalankodó női olvasók nyugtalanító problémáira) – és bezárták ebbe a világba.”⁸⁵

Boross pedig úgy látja: „A *Nyugattól* való távozása után az *Új Idők* munkatársa lett, amely sokkal közelebb áll az ő igazi személyiségéhez, mint a *Nyugat*. [...] Igaz, hogy a tömegízlésnek sokszor behódol, ami művészetének határozott kontúrjait el-elmosza.”⁸⁶

Az irodalomkritikusok csalódottsága érthető, mert Kosáryné tehetségesnek ígérkezett. Nagy reményekkel várták a műveit a *Filoména* után. A *Nyugattól* való távozása után első pillantásra úgy tűnik, valóban behódolt a tömegízlésnek és később csak kevés eredetien kimagasló művet alkotott. A kiadói váltásnak több különböző oka is volt. Bár a *Nyugat* az irodalom fellelőjének számított, nem volt egyszerű az ottani munka. Krúdy Gyula a szerkesztő Osvát, negyedszázados irodalmi jubileumán így fogalmazta meg a problémát: „A *Nyugat* válságokkal küzdött, harcban állott az egész glóbuszal, az irodalmi madárijesztők és kertőrök minduntalan ráripakodtak a gyepre lépő gyerekekre, a bizalom gyakran megrendült az új irodalmi irányok felett, csak a pápaszemes szerkesztő bízott rendületlenül és lámpással járt fagyos éjszakákon kis palántái megtekintésére, mint a lelkiismeretes kertész”⁸⁷. Osvátot Kosáryné egyenesen Gül Babához⁸⁸ hasonlítja, aki csak „rózsáit ojtogatja”, s nem törődik a külső világgal. Osvát nem tudott a pénzzel bánni, így a *Nyugat* folyamatosan anyagi gondokkal küzdött, munkatársait

⁸⁴ „A Singer és Wolfner cég 1895-ben egy új irodalmi-társadalmi képes hetilapot indított *Új Idők* címmel Herczeg Ferenc volt a főszerkesztő, aki *A Hét* tudatos ellensúlyozására törekedett. A lap annak az úri-hivatalnoki középrétegnek a kedvence lett, amely elfogadta a polgári fejlődés kellemes oldalait. Tartózkodott ugyan a kortárs művészet valóságfeltáró, tehát megrázó teljesítményeitől, arra azonban volt igénye, hogy életformáját, üres álmait jó képességű írók dolgozzák fel olvasmányos, gördülékeny elbeszélésekben és regényekben. [...] az irodalmi rovat vonzerejét nagy nevek biztosították: Mikszáth (Szent Péter esernyője), Heltai Jenő, Krúdy Gyula, Molnár Ferenc, Lovik Károly, Csathó Kálmán, Erdős Renée, Bródy Sándor”. Dersi Tamás: *Századvégi üzenet, sajtótörténeti tanulmányok*, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1973, 125-131. o.

⁸⁵ Illés Endre: *Irodalmi palástok, sárguló fényképek*, In: Népszabadság Vasárnapi Melléklet, 6. o., 1971.09.26.

⁸⁶ Boross István dr.: *Regényirodalmunk nőirő*, In: Irodalomtörténeti tanulmány, Budapest: Gyóni Géza Irodalmi Társaság, 1935, 65. o. A továbbiakban: Boross 1935

⁸⁷ Fráter Zoltán: *Osvát Ernő élete és halála*, Budapest, Magvető Könyvkiadó, 1987, 150. o., A továbbiakban: Fráter 1987

⁸⁸ Kosáryné Réz Lola: *Gül-Baba kertje*, Nyugat, 1923/11-12. sz.

gyakran nem tudta fizetni⁸⁹. Az első világháború után mindenkinek szüksége volt a rendszeres jövedelemre. Ez alól Kosáryné sem volt kivétel, aki a férje harctéri megbetegedése után egyedül tartotta el írásaiból a családját⁹⁰.

Az Osváttal való közös munka Kosáryné számára még két más okból is megterhelő volt. Egyrészt Osvát lánya, Ágnes, tuberkulózisban szenvedett, s ezért Osvát felesége Kosáryné férjét tette felelőssé⁹¹. Bár Kosáryné férje a háborúban valóban kapott egy fertőzést, de ez nem tüdőbetegség volt, hanem egy olyan vírus, ami a kezét fokozatosan lebénította, s így zongoraművészként már nem dolgozhatott.

Másrészt Osvát nemcsak Kosáryné irodalmi tehetsége előtt hajolt meg. Az író iránti érdeklődése nem állt meg a szerkesztői munkánál. Fráter Zoltán jegyezte fel, hogy Füst állítása szerint, „amikor Kosáryné Réz Lola megnyerte az Athenaeum pályázatát, Osvát lépten-nyomon hangoztatta, hogy Nobel-díjat érdemelne. Rajongott Kosárynéért. Álom című regényét tízszer olvasta el, annyira megbűvölte a könyv.”⁹²

Az író unokája, Dr. Nagy Domokos Imre mondta el nekem, hogy Kosáryné megvallotta családjának, hogy a *Nyugattól* való eltávolodásának egyik fő oka Osvát molesztálása volt. Bár erre konkrét bizonyítékot nem találtam, de az Osvátról szóló szakirodalomban, feljegyzésekben és levelezésekben számtalan feljegyzés található a szerkesztő nőügyeiről.⁹³ Szeretői közé sorolhatta Reichard Piroskát, Gyulai Mártát, de Kaffka Margitot is.

Feltehetőleg az anyagi és személyes okok mellett Kosárynének valóban jobban tetszett a Singer és Wolfner Kiadó szerkesztősége, ahol családias légkör uralkodott, s ahová adott esetben gyerekeit, később unokáit is bevihette, ha neki halaszthatatlan leadási időpontja volt.

⁸⁹ Füst Milán naplójában a következőket jegyezte fel Osvátról, akit bevallottan apaként szeretett: „Anyagiakban pedig maga a moral insania, - rajta nem lehet segíteni... Kocsin szeret járni... Ötezer koronát fizetett szemem láttára szivarjaiért s feketéiért a kávéházban, akkor amikor otthon a gyereke súlyosan beteg és a feleségének egy krajcárja sincs... (Szereti az ilyen gesztust: két őszibarackot venni januárban és gumirádleren hazavinni beteg anyjának...) Soha ki nem jöttek semmiféle fizetésből, - megszámitás nélkül egészen bűnösen nem törődnek az anyagiakkal... s következők, a mások pénzéből. Parazita természet: - szeret rászorolni másokra... s állandóan! [...] S anyagi ügyekben való örökös balkezessége... mindeki igyekszik segíteni rajta s ő mindent elront“ In: Füst Milán: *Teljes Napló* I., Fekete Kiadó, Budapest, 1999, 862. o.: A továbbiakban: Füst napló I.

⁹⁰ Hogy mennyire küzdött Kosáryné anyagi gondokkal, azt bizonyítja a Petőfi Irodalmi Múzeumba őrzött 13 levél, melyeket Kosáryné írt a szerkesztőknek Heltai Jenőnek és Nagy Mikes Lajosnak, azzal a kéréssel, hogy a levélben mellékelte műveket jelentessék meg és rendszerint kéri, hogy a levél átadójának lehetőség szerint azonnal fizesse ki a nevezett szerkesztő a honoráriumot. Az író általános a sürgősség okának gyerekei betegségét, néha a villanyszámlákat nevezi meg.

⁹¹ Füst napló I: 717. o.: „Osvátné elpanaszolta, hogy Ágnes valószínűleg Kosáryéknál fertőződhetett meg”

⁹² Fráter 1987: 135. o. és Füst napló: 887. o.

⁹³ Füst egy ízben megjegyzi Osvátról: „S szerelmi élete! – no, csúnya volt!” Füst napló I.: 862. o.

Az „Új Idők-korszaka” azonban nem volt az írói hanyatlásának kezdete, ha a tömegízlést gyakran ki is kellett elégítenie. Sokkal inkább arról van szó, hogy mint mindenki, az ő személyisége és mindenek előtt írói egyénisége is változáson ment keresztül. Az első, *nyugatos*, ha úgy tetszik fiatal korszakának három regénye még a tündérmesék csodás világát idézik, melyekben a valóság összekeveredik a képzeletvilággal, s még külső formájában is utánozni látszik a Hamupipőke (Filoména) és Hófehérke (Hilduska) mesék hősnőit.

Az írói felnőtté válásának korszaka, mint a legtöbb írónál a lírai korszak, mely a legmélyebb érzelmek kifejezési formája. Ez lehet regény, vagy dráma. Bár Kosáryné Réz Lola a Singer és Wolfner kiadásában megjelent regényei nagyobb ismeretségre tettek szert, többen olvasták ezeket a regényeket, mint az első három művét, e regényciklus darabjai közül csak néhány alkotás éri el azt a színvonalat, amit az első három regénye képvisel. Ezt a korszakot azonban mégis ki kell emelni, mert ezek a művek már fejlettebbek, mint Boross István írja, „*technikája erősebb, izmosabb, alapeszméik sokszor megkapó eredetiséget árulnak el s legnagyobb értéke: elbeszélő művészete nemesebb.*”⁹⁴ E korszak jelentősebb műveihez tartoznak a következő regények:

A szép Kamilla macskája (1922), kisvárosi figurák ügyesen felépített rajza, melyben a régi Pestet nagy erővel eleveníti meg, romantikus elbeszélés, mely Kosáryné népszerűségéhez jelentősen hozzájárult.

Szintén Pesten játszódik a *Pityu* (1923), melyben nincsenek mély gondolatok, nem akar lelki vagy más problémákat boncolni, de szellemesen szórakoztató könyv.

1925-ben jelenik meg *A Pápaszem*, amely a jóság és az anyai szeretet apoteózisa. Közvetlen, melegszívű írás, s az író nő saját megítélése szerint a legértékesebb regényei közé tartozik.

Szintén 1925-ben készül el a *Rici asszony lelkiismerete*. Ebben az autobiografikus regényben családjának történetét írja meg. Húgának válását éppúgy megörökíti, mint *Emma* személyében saját magát, a határozott, önálló nőt és családanyát. Bár a cselekmény középpontját a család és gyerek szentsége képezi, úgy mint a *Filoménában* és az *Álomban*, a való életből merített téma sokkal élvezhetőbb, mint korábbi regényei, mert semmiféle fantasztikum vagy mesemotívum nincs benne.

⁹⁴ Boross 1930: 30. o.

Irányregénynek nevezhető és egyben korrajz is az az 1926-ban kiadott *A nagyságos úr és az asszony* című regénye, melyben az erőszakos férfi és a tűrő, sokat dolgozó asszony gyermeke körüli problémáját írja meg. A reális témafogás és ügyes felépítés a legjobb regényei közé emeli ezt a művet.

A Porszem a napsugárban 1930-ban jelent meg. Az olvasótábor kitörő lelkesedéssel fogadta Anna, egy falusi lány élettörténetét, akinek a szenvedés és a csalódás állandó útítársa, mégis emberileg közelívé varázsolja a főhőst a kiábrándult asszony józan életlátása, az anyai kötelesség, és a gyermekéért való aggodalom. Illés Endre elmarasztaló kritikát írt róla a *Nyugatban*, megalkuvással vádolja Kosáryné, úgy látja, hogy „az író első gondolata - szép volt. Az *Education sentimentale* legnemesebb emberi s írói desillusionját akarta Kosáryné megírni *Névtelen Annus elmorzsolódó, szerelmes életében*,”⁹⁵ de az író Illés szerint túlságosan is meg akart felelni az olvasótábora elvárásainak. Mindenesetre a regény közönségsiker lett.

1931-ben kerül kiadásra az *Egy hordó bor* című regénye, amelynek hőse nem emberi személy, hanem a kocsmában csapra vert hordó. Kísérlet ez arra, hogy bemutassa az alkohol romboló hatását, Pintér Jenő irányregénynek⁹⁶ nevezi. A falu életének a bor gőzén keresztüli bemutatása és az italból származó bűn és tragédia ábrázolása az író nemes szolgálatba állított erkölcsi tana, de egy kissé egyoldalú megvilágítása az alkoholizmusnak.

A Magyar Lányok hasábjain 1933-ban először még *Hamupipőke* címen jelent *A Selmeci diákok* című ifjúsági regény. Egy, a selmeci akadémián tanuló francia diák magyarrá válásának és Magyarországon maradásának történetét meséli el a könyv. Még ugyanebben az évben kiadta a Singer és Wolfner Kiadó az új címmel. 1989-ben a *Filoména és Álom* című regényeivel együtt a Garabonciás Könyvkiadó szintén újra megjelentette.

A Lelkek és arcok című elbeszéléskötet 1935-ben jelent meg. A 28 elbeszélésből álló önéletrajzi jellegű és a családi emlékeket idéző elbeszéléskötet bevezetője *Magamról* címmel egy közel 10 oldalas "bemutató" elbeszélés.

⁹⁵ Illés Endre: *Kosáryné Réz Lola új regénye*, Nyugat, Irodalmi figyelő, 1930/15. sz.

⁹⁶ Pintér Jenő: *A magyar irodalom története*. II. kötet. Franklin, Budapest, 1928. 1312 o.

Az 1939-ben megírt *A Föld ködében* című regénye ismét az anyai szeretetről szól. Egy szegény, falusi asszony történetét mondja el, bebizonyítva, hogy az anyai szeretet mindennél erősebb a világon. A történet egy lázas álom keretében jelenik meg: a Halál mindenéből kifosztja a boldogtalan anyát, aki önfeláldozóan szenved, csak hogy megmentse gyermekét. Odaadja a Halálnak a fiatalságát, szépségét, mosolyát, férje szerelmét, s végül életét is. Érdekessége a regénynek, hogy a mese menetét versek szakítják meg.

1942-ben jelenik meg először az asszonysorsokat felelevenítő tetralógiájának első kötete, az *Asszonybeszéd*. Száz év történetét beszéli el az író öt asszony-nemzedék tragikus sorsán keresztül a török időktől kezdve. Egy évvel később újra kiadták a regényt. A második rész, a *Perceg a szű* 1944-ben kerül kiadásra, s a következő száz esztendő eseményeit idézi fel. Majd két évvel később a harmadik kötet is megjelenik *Vaskalitka* címmel, szintén száz év történéseinek krónikája. A negyedik befejező rész *Por és hamu* címmel 1947-ben került kiadásra. Ez a kötet már csak rövidített változatban jelenhetett meg, melynek kiegészítését a hetvenes években megírta Kosáryné, de ez kiadásra nem kerülhetett, s eddig a hagyatékban az örökösök nem találták meg. A négy nemzedék-regény története 1686-ban kezdődik és 1944 nyarán zárul, közel 2500 oldalas terjedelemben. Szabó Magda szerint ebben a tetralógiában mutatkozik meg igazán, hogy mit tudott Kosáryné Réz Lola: „Erről a művéről nem állíthatnánk, hogy érzelmes ihletettségű, mert ilyen éles támadást még nem kapott a férfinem, mint ebben a komoly terjedelmű kötetben. Itt nincsenek temperált érzések, Réz felel a férfibölcsességre, amely szerint az asszonybeszéd csak kutyaugatás. [...] Ebben a regényben kisgyerekeken, állatokon és öregeken kívül senkinek sincsen irgalom, Réz mint valami elszánt vadász veszi célba az asszonypusztító férfit, aki csírájában folytatja el egy magasra törő asszony reményét.”⁹⁷ E kötetek nemcsak a nőemancipáció és a magyar asszonyok sorsát rajzolják fel, hanem kifogástalan korrajzoknak köszönhetően az egész magyar nemzet sorsát is.

A két világháború között számtalan regénye, novellája és esszéje jelent meg nem csak a Singer és Wolfner Kiadó gondozásában, hanem más lapokban is, mint a katolikus *Képes Krónika*, vagy az erdélyi *Pásztortűz* hasábjain. A Tutsek Anna szerkesztésében kiadott *Magyar Lányok* (Fiatal leányok irodalmi lapja) munkatársaként is dolgozott, melynek

⁹⁷ Szabó Magda: *Száz éve született Kosáryné Réz Lola*, In: Magyar Nemzet, 1992. December 8.

szerkesztését 1933-tól folyamatosan átvette, bár neve csak később, 1944-ben került a főoldalra.

2.4 Műfordító és ifjúsági író

Sok ismert mű magyarra való fordítása kötődik a Kosáryné Réz Lola nevéhez. Több mint hetven kötetet⁹⁸ ültetett át magyarra, köztük Edgar Wallace, Pearl S. Buck, Kenneth Roberts, Wilhelm Hauff és Agatha Christie műveit is. A legismertebb fordításai közé tartozik Karl May *Winnetouja*, Courts-Mahler *Boldog akarok lenni* című regénye, Max Band *A makrancos kisasszony* című könyve, valamint Margaret Mitchell világhírű regénye, az *Elfújta a szél* és H. de Vere Stacpoole: *A kék lagúna* című könyve. Ez utóbbi könyvek megfilmesítésük után még nagyobb sikerre tettek szert, és sikerüket a magyar olvasóközönség előtt csak növelte az a tény, hogy 1945 után Magyarországon betiltották őket. E könyvek olvasótáborát túlnyomó részben a romantikus és kissé giccses témájuk miatt a női olvasók kedvelik, s ez nagy részben hozzájárult ahhoz, hogy Kosáryné Réz Lola ma gyakran giccsíróként él csak a köztudatban.

Ifjúsági íróként is sikeres volt. Számos kötetet szentelt kizárólag a fiatal olvasóknak. Lefordította és átdolgozta a magyar ifjúság számára Dickens: *Copperfield Dávidját*. Legismertebb kötetei közé tartoznak a *Tibi-történetek*, a „*Fityfiritty sorozat*” meseregényei és jó néhány lányregény is. Komáromi Gabriella 1991-ben kiadott *A gyermekkönyvek titkos kertje* című tanulmánykötetében kiemeli Kosáryné irodalmi jelentőségét: „1945 után, a történelem újraértékelésének révén, megtagadtunk, elvetettünk műveket, s tán több könyv került hirtelen az irodalom „hátsó polcára”, mint amennyi egyébként odakerült volna. [...] Az is a jelenséghez tartozik, hogy írói létüket tekintve halottként éltek közöttünk korábban termékeny, sikeres szerzők. Kosáryné neve néha föltűnt fordítóként, és *Leányfurfang* címmel írhatott egy „pöttyös” könyvet.”⁹⁹ Az említett *Leányfurfang* 1958-ban jelent meg és ez volt Kosáryné utolsó kiadása a rendszerváltásig. Az író nő gyermekei és unokái biztatására előszeretettel írt ifjúsági és lányregényeket, melyek véleményem szerint szintén közrejátszottak abban, hogy Kosáryné műveit felejtetni kellett. Bár az író nő egész életén át a legfontosabb feladatának tartotta a nők érdekében fellépni és fáradhatatlanul követelte a nők tanulásához való és önállóságának jogait, de lányregényeinek légköre és mondanivalója

⁹⁸ Az általam összegyűjtött fordításainak listáját lásd a 2. mellékletben

⁹⁹ Komáromi Gabriella, F: *A gyermekkönyvek titkos kertje: tanulmányok, esszék, kritikák*, Bp, Pannonica Kiadó, 1991, 60. o. A továbbiakban: Komáromi 1991

teljes mértékben mást sugallt. A gyermekek számára írt munkáiról a következőképpen vélekedik: „nem prédikáló és szenteskedő módon, de lélekből vallásos és hazafias legyen az ifjúsági irodalom. [...] A fiatal leány lélekben ma is az, ami régen volt. Csak meg kell érteni. És nem szabad szélsőségekbe tévedni. A fiúproblémák tagadása természetesen nem vezet célhoz, de szabadosság és könnyelműség bűn. Fel kell világosítani a lányokat, de ez a felvilágosítás csak biológiai felvilágosítás legyen. A szexuális dolgokra való túlzott irányítással csak fölöslegesen izgatjuk az ily korban amúgyis érzékeny leányokat.”¹⁰⁰

Komáromi Gabriella felmutatja, hogy „A lányregények világában a boldogság az élet központi kategóriája. Miután a tárgyidőszak regényeiben mindent a polgári életminőség-eszmény hat át, az értékhierarchia csúcsán álló boldogság azonos a biztonsággal. Ez pedig egyszerre jelent házasságot, családot, harmóniát, azaz anyagi, erkölcsi, érzelmi biztonságérzetet. Ez a fajta hierarchia feltételez olyan alapértékeket, mint takarékoság, tisztesség, tisztaság, szüzesség. [...] Bármennyire is a szerelem, házasság élménykörébe tartozik a lányregény a szerelem csak álomféle benne, a szexualitás pedig elhallgatott jelenség. [...] A lányregény hőse a szerelemben szerelmes, mert „szerelmesnek lenni jó” (Kosáryné Réz Lola: *Kéri Kató*).”¹⁰¹ Ez a fajta katolikus értékvilág azt sugallja, hogy a nő igazi hivatása a családban van. Nemcsak Kosáryné addigi szemléletével, a feminista értékvilág legfontosabb kérdésével volt ez összeegyeztethetetlen, hanem az 1945 után politikai és társadalmi ideológiával is. Hogy milyen nagy volt az ifjúsági regényeiben képviseltek és a korábbi írásai közti ellentmondás, az a dolgozatomban *A feminista Kosáryné* című fejezetben olvasható.

2.5 A második világháború után

Kosáryné Réz Lola 92 évesen, 1984. december 27-én hunyt el Budapesten. Életének utolsó harminc évében nem publikálhatott, az *Írószövetségből* is kizárták, ahová csak pár héttel halála előtt vették vissza. Az elnémított írók helyzetének egyik okát Kemenes Géfin László, aki 1956 után maga is száműzetésbe kényszerült és elhagyta Magyarországot, így világítja meg: „Ezen írók művei korábbi népszerűségük után szinte eltűntek a mai köztudatból, ám nem valami természetes, tehát esztétikai folyamat eredményeképpen, hanem történelmi-politikai

¹⁰⁰ Kosáryné Réz Lola: *A serdülő lány regénye*, In: *A jövő útjain*, 1935, 48. o.

¹⁰¹ Komáromi 1991: 324 – 325. o.

okok miatt, nevezetesen a Rákosi-rendszer adminisztratív eszközökkel élő írtó hadjárata következtében. A vulgármarxista „esztétika” egyeduralkodója alatt (s ez eltartott majdnem egészen a Kádár-rezsim bukásáig) a nemek közti viszonyok lélektani és egyáltalán politikamentes ábrázolása, s különösen a szexualitás korszerű megjelenítése szinte teljes egészében szünetelt a magyar regényírásban. A rendszerváltozás után a századelő több nőírójának művét ismét kiadták, s feltehetőleg nem csupán nosztalgiából, hanem mert megjelentetésükkel egyes új kiadók valóságos olvasói igényt próbáltak kielégíteni, különösen a nőolvasók táborában, hiszen nálunk nemcsak a feminizmus, hanem a nő sajátos problémáinak nyílt feltárása, érzelmi világának irodalmi megközelítése nem, hogy nem haladt előre a húszas-harmincas évek óta, hanem inkább visszavetődött. E tetszhalott művek „feltámasztása” tehát nemcsak irodalmi, hanem kulturális szempontból is kívánatosnak mondható.”¹⁰²

Kosáryné a férje után csekélyke özvegyi nyugdíjat kapott, amit fordításokkal próbált kiegészíteni. Néhány folyóiratnál és a TV-nél eleinte kísérletezett írásainak publikálásával, de mindenütt többé-kevésbé udvariasan elutasították. 1957 januárjában - a Petőfi Irodalmi Múzeumban¹⁰³ őrzött, Tábori Pálhoz írott levelei alapján - a külföldi közönség felé szeretett volna fordulni. Kérte Táborit¹⁰⁴, hogy találjon valakit, aki az asszonysorsokat megörökítő négy kötetből álló regényciklusát angolra fordítja. A *Porszem a napsugárban* című regénye hollandra már le volt fordítva, s Kosáryné úgy vélte, hogy 1957-ben érdekelné a külföldi olvasóközönséget a magyar asszonyok és a magyar történelmi események krónikája. 1957 őszén azonban fiát, Kosáry Domokost, a később híres történészt és az MTA elnökét az októberi forradalomban való részvétele miatt börtönbe zárták, s az író nő nem próbálkozott tovább. Kosáryné, családja szerint, nem akarta a fia karrierjét saját írásaival veszélyeztetni, így az 1958-ban kiadott *Leányfurfang* után nem jelentek meg életében művei. Pedig dolgozott tovább. Elkészítette a *Por és hamu* folytatását, ami 1944-ben csak rövidített változatban

¹⁰² Kemenes Géfin László; Jolanta Jastrzębska: *Erotika a huszadik századi magyar regényben : 1911-1947*, Budapest, Kortárs Könyvkiadó, 1998, 111. o.

¹⁰³ A Petőfi Irodalmi Múzeum őrzi Kosáryné Tábori Pálhoz írott 3 levelét, 1957 január 5, január 31. és március 5-kei keltezéssel.

¹⁰⁴ Tábori Pál munkatársa volt a *Magyar Hírlapnak* és a *Literatúrának*, majd a *Magyarországnak* és a *Színházi Életnek*. 1937-ben emigrált Londonba, ahol filmkritikusként dolgozott és filmforgatókönyveket írt. A II. világháború alatt a BBC magyar osztályának munkatársa volt. Angol nyelven Paul Tabor, Christopher Stevens, Peter Stafford, Paul Hefner álnéven írt regényeket, elbeszéléseket, kultúrtörténeti tanulmányokat, a későbbiekben televíziós játékokat írt. Több kötet műfordítása jelent meg, magyarból angolra, angolból magyarra fordított. Tevékeny szerepet játszott a PEN-ben, 1954–57-ben a Hontalan Írók PEN Központjának elnöke.

jelenhetett csak meg. Az 1944 és 1974 közötti időszak kiadatlan krónikája a család birtokában van. Valamint írt a családjá számára több, mint 15 könyvet, amelynek nagy része ifjúsági kalandregény, a többi pedig krimi.

Röviddel a hála előtt, a 90. születésnapja alkalmából, 1982-ben a magyar televízió és rádió riportot készített Kosárynéval. Ekkor úgy nyilatkozott a hosszú hallgatás időszakáról: „*Most már késő. Sok mindent tudtam volna mondani, de nem kérdeztek.*”¹⁰⁵

2.6 A feminista Kosáryné

Kosáryné Réz Lola bevallottan feminista volt. Már kislány korában megérezte a különbségtételt a lányok és fiúk között. Igazságtalannak érezte, hogy a lányoknak nem jut ki annyi elismerés, mint a fiuknak: „*voltak idők, mikor arról álmodtam, hogy valami nagy és szép dolgot érek el s akkor azt is el fogják felejtetni, hogy nem vagyok fiú.*”¹⁰⁶ Gyorsan ráeszmél arra is, hogy az élet kellemesebb dolgai inkább a férfiaknak járnak: „*Női önérzetem meglehetősen hamar ébredezett; mikor egyszer – úgy hat éves lehettem, - a szolgálfiú azt énekelgette a konyhánkban, hogy: esik a hó, fiuknak jó, esik az eső, lányoknak vessző,- felugrottam és megütöttem. Nem emlékszem, hogy máskor is verekedtem volna idegen fiukkal, de akkor nagyon fel voltam indulva. Kikaptam érte. Igazságtalanságnak éreztem, mert miért lenne jó a fiuknak, ha a hó esik, a lányoknak pedig nem, - nekik csak a vessző jut? Akkor kezdtem feminista lenni.*”¹⁰⁷

A feminizmus egész életén át a szívügye volt. Irodalmi munkáiban rendszeresen állást foglal a feminizmus ügyében, célja a mozgalom mibenlétének ismertetése. Néhány nőpolitikai írása is megjelent, melyeket asszonynevéen publikált. A legfontosabb célja az volt, hogy a köztudatban „*ilyesztőnek és nevetségesnek tűnő mozgalom*”¹⁰⁸ körüli félreértéseket megszüntesse. Nem a

¹⁰⁵ Idézet Szabó Magda beszédéből, mely a Kosáryné 100. születésnapja alkalmából, az Írószövetség által megrendezett koszorúzási ünnepségen hangzott el.

¹⁰⁶ Kosáryné - Pásztortűz: 500. o.

¹⁰⁷ Kosáryné - Pásztortűz: 500. o.

¹⁰⁸ Dr. Kosáry Jánosné, Réz Eleonóra: *A Feminizmus*, Selmebánya, Szabadgondolkodók Selmebányai Körének Kiadása, 1914. A Szabadgondolkodók Selmebányai Körének 1914 márciusi gyűlésén Kosáryné egy tizennégy oldalas előadásban magyarázza a feminizmus értékeit. Az elhangzott anyag nyomtatásban is megjelent. Regényei elemzésének szempontjából elengedhetetlennek tartom a feminista mondanivalójának bemutatását. Az ebben a fejezetben idézett részletek ebből az szövegből származnak, amennyiben nincs más lábjegyzet.

„férfiruha, rövid haj, cvikker” szószólója kívánt lenni. Kosáryné „a mozgalomnak nem külsőségeit, de belső mivoltát” szeretné bemutatni. Azon fáradozott, hogy a feminizmus „belső igazságát” értesse meg a publikum, ha nem is tud rokonszenvezni vele. A feminizmust az osztályharcra állítja párhuzamba. Úgy véli, „ha valahol két ember összekerül, mindegyik uralkodni akar a másikon. Amióta az emberek társadalomban élnek, osztályuralom, tehát zsarnokság van. S amióta zsarnokság van, ellene irányuló küzdelem is támad: kiegyenlítési törekvés. [...] Ezért minden komoly mozgalom társadalmi szükségéből fakad s így feltétlenül jogos.” Rámutat arra, hogy mindig is akadtak a nők köréből származó kiváló egyéniségek. A feminizmus nemcsak divatos, külföldről átvett eszmék sora, hanem „a nők átlagos szellemi színvonalának lassú, de állhatatos emelkedése folytán alakult ki.” A mozgalom céljait, melyeket a feministák elérni akarnak, Kosáryné tételesen is felsorolja:

„Gazdasági reformokat” követel: „A feminizmus lehetővé akarja tenni a nőnek az önálló megélhetést, az egyedülálló nőnek éppúgy, mint a férjes asszonyoknak vagy anyáknak. S itt veszi tagadásba azt a patriarkális elvet, mely szerint a nő egyedüli hivatása a család.”

„Nevelési reformokat” sürget, „amely egyrészt a férfival egyenlő képzettséget, másrészt a női anyai hivatására előkészítő pedagógiai és egészségügyi oktatást követel”.

Jogi programja követeli „a családban a férj és feleség teljes egyenjogúságát, az anyának a gyermeke felett való gyámsági és férje után való törvényes öröklési jogát, a törvénytelen gyermekek jogainak megadását és a nő polgári és politikai cselekvőképességét.” Azaz a feminista mozgalom a női választójogot is követelte. Kosáryné regényeinek elemzésekor látni fogjuk, hogy a nők „politikai jogok utáni hajszáját”, sokan félreértik és „nem látják meg azt a végső célt”, ami a „leg hathatóbb és lebecsületesebb eszköz ahhoz, hogy a köz javára való törvényeket” hozzanak. A parlament legfontosabb hivatása, hogy védje minden osztály érdekeit. Ezért szükséges a női választójog.¹⁰⁹ Ebben látja a feminizmus igazi munkáját, a „végső célt”. Törvényt kell hozni a békemozgalmakról, a párbajellenes törekvésekről, a leánykereskedelem elleni harcokról, a csecsemővédelemről, az anyasági biztosításról, a

¹⁰⁹ Balázs Béla már egy évvel korábban a *Nyugatban* lándzsát tör a „lelkiismeretlen frivolitás”, vagy „ostobaság” ellen a nők szavazati jogának érdekében: „Mivel indokolják hát magatartásukat azok, akik nem ismerik el jussát a nőnek ahhoz, hogy az őt is kötelező törvény létrehozásában részt vegyen? [...] A legelterjedtebb közülük az, hogy a nő alacsonyabb rendű lény a férfinnél. Ez az érv azonban nem érinti a kérdést. Hiszen a nők nem a Parnassusra, a Wallhallába vagy a Pantheonba, hanem egyelőre csak a képviselőházba akarnak bejutni. Uraim! Csakis a képviselőházba! Ha a férfinem, mint olyan, kollektíve adna le egy szavazatot, akkor felmerülhetne az a kérdés, hogy a női nem kollektív szavazata méltón helyet foglalhat-e mellette. De hiszen egyes egyének szavaznak, kiknek színvonala a két nem között különbség. És a kérdés nem az, hogy lehet-e valaha asszonyból Goethe vagy Michelangelo, hanem hogy az az orvosnő, aki őt nyelvet beszél, világot járt és szellemi munkával családot tart el, megfelel-e annyira a szavaztatás feltételeinek, mint Kralik Vince napszámos, aki le tudott írni egy összefüggő mondatot? In: Balázs Béla: *A feminista probléma*. (Megjegyzések az íróasztal mellől.), Nyugat, 1913/5. sz.

gyermekesek éjjeli munkájának betiltásáról. Továbbá a feministák törekednek „a törvénytelen gyermekes helyzetének javítására, a háztartási oktatás fejlesztésére, a cseléd törvény megújítására, az általános tankötelezettségre”, stb. Ezeket az „újításokat az igazságosság elve követelte”, s példaként Ausztráliát említi, ahol „A nők választójoga jól bevált, mert nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a politikai életben az etika követelményei jobban érvényesüljenek [...] s megjavította a politikai erkölcsöket és erősítette az antialkoholista mozgalmakat.”

A feministák követeléseinek legvitatottabb kérdése a családban élő asszony munkájára, s ennek következtében a nő munkához való jogára vonatkozik. Kosáryné rámutat arra, hogy azelőtt sem volt a nő egyedüli hivatása a család, hanem a mindennapi szükségletek előteremtéséért is a nő volt a felelős, mint „házi ipari munkás”. Ez nem csak megtakarítást, hanem jövedelemforrást is jelentett. De a gazdasági élet megváltozásának következtében a háztartási munka, különösen a városokban a minimumra redukálódott. Kosáryné szerint „Így az asszonyoknak a gyermekápolás- és nevelésen kívül, nincs produktív munkája”. Ezt „ingyenélésnek” nevezi és szarkasztikusan úgy véli, hogy „Csodálatos, hogy a férfiak még mindig szívesen fizetik semmittevésben és üres időtöltésben pazarló feleségüknek borsos ruhaszámláit s kevésbé akadnak fenn azon, ha az asszony mindennap mulatni jár, mintha azt az időt valami hivatalban, komoly és fizetett munkával elfoglalva töltené.” Majd hozzáteszi, hogy a munkásosztály már hozzáidomult a megváltozott életkörülményekhez, s az asszony ugyanúgy dolgozik a gyárban, mint férje, „csak egy a különbség: tudni illik kevesebb a bére.”

Kosáryné fellép a gyermekesek védelmének érdekében és követeli az „Anyák iskoláját, ahol a higiénikus betegápolást és gyermeknevelést” tanulnák a nők, mert „a tisztaság hiánya, a tudatlanság a veszedelmek, amiknek következményei csapatosan szedik az áldozataikat.”

A századforduló feminista képviselőit tehát „nemes célok” vezérelték. Az emberiséget és társadalmat helyezi a középpontba. Nem azt állítja, hogy a nőnek azért kell több jogot biztosítani, mert jobbak, mint a férfiak, hanem azt, hogy legalább olyan értékesek, mint a férfiak. Az akkori feministák, mint Kosáryné, egy szebb és jobb társadalom érdekében harcolnak: „Ezeket a törekvéseket foglalja magában a feminizmus. [...] különböző egyletekben és azokon kívül ezer és ezer nő dolgozik tehetsége szerint a társadalom szebbé, jobbá tétele érdekében. S ez természetes is. Hiszen a takarítás, javítgatás, rendezgetés mindig a nő dolga volt. [...] talán belátják majd, hogy nagyon szépen megfér ez a fogalom [feminizmus] az otthoni csenddel, az anya és háziasszony kötelességeivel is.”

2.6.1 Magyar Írók Köre (1927-1949)

Kosáryné Réz Lola volt az egyik alapító tagja és főtitkára az 1927. január 10-én létrejött *Magyar Írók Körének*, amely fontos feladatának tekintette a fiatal tehetségek támogatását, az új irányzatok megismertetését, valamint az írók érdekvédelmét, képviselőt és egységbe fogását. Az egyesület alapító elnöke gróf Teleki Sándorné, Szikra volt, az ügyvezető elnök Vándor Iván (Várady Ilona). Az írók önvédelmi szervezete 1949-ben szüntette be működését. Tagjai közé tartozott Altay Margit, Beczassy Judit, Berend Miklósné, Dánielné Lengyel Laura, Erdős Renée, Ritoók Emma, Tutsek Anna, Várnai Zseni, Berde Mária, P. Gulácsy Irén és Szabó Mária is.

Kosáryné tiszteletbeli tagja volt a Petőfi Társaságnak is, melynek fő feladata a Petőfi-kultusz terjesztése és a magyar szépirodalom nemzeti szellemében való művelése volt. A társaság állandó-rendes tagjainak számát csak hatvan főben állapították meg, tiszteletbeli és külső tagot a társaság tetszés szerint választhatott. Kosáryné írásaiban az elvesztett magyar Felvidék rendszeresen visszatükröződött, így nagy megtiszteltetés volt a számára és a Petőfi Társaság részére is, amikor gróf Teleki Sándorné, Szikra halála után, helyére Kosáryné 1938. november 13-án hivatalos taggá választották. Székfoglaló beszédében *Egy sor téglá* című elbeszélését olvasta fel.

3 Filoména (1920)

Az első világháború idején az olvasóközönség figyelme elfordul a költészettől: „*A 20-as évek elejétől addig soha nem látott érdeklődéssel, az életértelmezés erős igényével fordult a közönség az elbeszélő irodalom felé. A korszak vezető műfaja a regény lett. Kiadók és folyóiratok szinte évente hirdettek regény- és novellapályázatokat.*”¹¹⁰ Az Athenaeum¹¹¹ kiadó

¹¹⁰ FÁBRI: 192. o.

¹¹¹ Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt. (1868-1948) az első és legnagyobb hazai kiadó és nyomdai részvénytársaság. A kor legfontosabb hírlapjai mellett (Pesti Napló, Fővárosi Lapok, Budapesti Közlöny, Az Est, Magyarország), sokáig Jókai, Kossuth, Petőfi, Móricz, Ady, Babits, stb., kizárólagos kiadója volt. Az államosítás után 1948-ban a kiadói feladatkörét a Szépirodalmi Könyvkiadó vette át. Forrás: *Új magyar irodalmi lexikon*, Szerk.: Péter László, Akadémia Kiadó, Budapest, Második kiadás, 2000, 78-79. o.

első regénypályázatán tűnt fel Kosáryné Réz Lola *Filoména* című regényével, „*akinek művét mind a zsűri, mind az egész irodalmi közvélemény elismeréssel fogadta.*”¹¹²

3.1 A regény keletkezésének körülményei

A *Filoména* volt Kosáryné első regénye. Az első világháború alatt és közvetlenül utána két kisgyermekét egy tót cselédlány segítségével egyedül neveli Selmecen, mert beteg férje Pesten van. A cselédlánnyal való együttélés meghatározó tapasztalat a számára. Mint később *Az én élettörténetemben* megírja, Kosárynének magának kellett az élelemért az egy órára fekvő városba menni, s a nehezen beszerezett ennivalót a hegyre felcipelni, azt később megfőzni, neki kellett a tüzelőre való fát fűrészelni, de a folyosót is ő takarította és súrolta, „*mert a tót leány nagy úr lett, »és nem bírta«.*”¹¹³ Mint egy későbbi beszélgetésében bevallja: „*Az írásaim mindig természetes megnyilatkozásai a helyzetnek.*”¹¹⁴ Az írásba menekül a gondjai elől, s megírja *Filoména*, egy szerencsétlen felvidéki cselédlány életének történetét, „*megelőzve Kosztolányit és Móriczot, mind a témaválasztásban, mind a társadalomkritikában.*”¹¹⁵ De nem csak a keserves, nélkülöző helyzet készíti a *Filoména* megírására, Kosáryné ekkor már rendszeresen publikál különböző napilapokban, s állítja, „*az irodalom hozzátartozik az ember lelki berendezéséhez. [...] célja, javítani az emberek sorsán. Az emberek nem rosszak, legfeljebb sorsuk lehet az. Az emberek csacsik, gyerekek, akik nem tudják irányítani a sorsukat. Maguktól nem tudnak előremenni. Segíteni kell őket.*”¹¹⁶ Kosáryné meg van győződve arról, hogy az irodalommal a társadalmat jobban előre lehet mozditani, mint erkölcsi prédikációkkal. Harriet Elizabeth Beecher Stowe *Tamás bátya kunyhója* (*Uncle Tom's cabin, 1851*) című regényét, ami „*a rabszolgaháborút előidézte*”¹¹⁷, példaként említi. Az íróő Harriet Beecher Stowe is meg volt győződve arról, hogy a tisztességes embernek fel kell emelnie szavát a rabszolgaság ellen. A mű a jogaiktól megfosztott néger rabszolgák tipikus sorsát ábrázolja, akiket mint tárgyakat eladhatnak. Az egész társadalom hirdette, hogy a néger alacsonyabb rendű fajta. A regény minden néger

¹¹² FÁBRI: 192. o.

¹¹³ Kosáryné - Pásztortűz: 501. o.

¹¹⁴ Virágh 1927: 373. o.

¹¹⁵ Kerényi Károlyné: *Kosáryné Réz Lola emlékére*, In: Magyar Nemzet, 1985. március 20.

¹¹⁶ Virágh 1927: 373. o.

¹¹⁷ Dr. Kosáry Jánosné

szereplője rácsfol erre, mint például George Harris, aki családjával megszökik, és Északon művelt ember lesz. A szerzőnő mindenek előtt azokat rajzolta meg nagy szeretettel, akik az elnyomatásban is jóakaratú, erkölcsös emberek maradnak. Ilyen Tamás bátya, urának leghűségesebb szolgálja, akinek életútján mutatja be az író a négerekkel szembeni különböző bánásmódokat. Az ő alakjának köszönheti ez a híres regény máig tartó népszerűségét.

3.2 A *Filoména* cselekménye

A regény főszereplője Piatók Milka, egy szegény tót családból származó kislány, akit mindenki csak Filoménának hív. Az apja részeges, durva ember, nem törődik családjával. Anyja szeretetben neveli lányát, de sajnos korán ki kell vennie az iskolából és már 12 éves korában szolgálónak adja. Sem az állatokat nem szereti őrizni a lány, sem iskolába járni, így először egy parasztasszonynál vigyáz annak gyerekeire, ahol a gyerekek is és ő is éheznek, nem kapnak enni, és saját anyjától kapott kalácsát osztja meg védenecével. Ezek után anyja elküldi egy kofa mellé szolgálni. A piaci munka jó iskolának bizonyul. A kofaasszony megtanítja Filoménát a kemény munkára, a német nyelvre, és valamennyi emberismeretre is szert tesz. A kofától megtudja, hogy az igazi apja nemesember volt. Ettől kezdve arról álmodozik, hogy egyszer úrilány lesz. Hamar rájön arra, hogy ő szolgáló szeretne lenni. A kofaasszony segítségével egy jó, de messzire lévő családhoz indul szolgálni. Az anyjától való elválás fájdalmas a kislány számára, de már céljai vannak, s azért dolgoznia kell.

A cselédmunka elfogadható a számára, nem bánnak rosszul vele, a fiatalasszony szinte társalgó kisasszonynak tekinti és akként bánik vele, „*kisasszonyruhákba*” öltözteti. Az időközben széppé nőtt leánnyal azonban a grófnak más tervei vannak, mert a fia szemet vetett a lányra. Így már az első helyén meg kell a kiszolgáltatottságot tapasztalnia.¹¹⁸ De Filoména nem hagyja magát, s anyja tanácsát felidézve cselekszik: „*ha valaki nem kell, akármilyen nagy úr, a lány, aki nem adja oda magát, mindig nagyobb úr nála. Ha bántani akar, emeld fel az öklödet, és üss az orrára, elered az orra vére, és elmegy a kedve mindentől.*”¹¹⁹ Ezek után el kell mennie innen. Időközben megtudja, hogy az anyja már hetekkel azelőtt meghalt, s mivel ezt is elhallgatták előle, nem bánja, hogy elküldték.

¹¹⁸ „a vidékről frissen érkező, cselédmúlttal még nem rendelkező „romlatlan” munkavállalót tekinti [a gazda] a számára leginkább kíváncsnak” írja Gyáni Gábor a *Család, háztartás és a városi cselédség* című könyvében, Magvető, Budapest, 1983, 199. o. , A továbbiakban: Gyáni 1983

¹¹⁹ Filoména 31. o.

Visszakerülve Selmecre még mindig arról álmodik, hogy a város legelőkelőbb családjához fogadják fel. A cselédség hierarchiájának legmagasabb fokán az áll, aki a Simonics-házban szolgálhat. Minden új helye után sikerül egy jobb családnál munkát kapnia, míg végül a régen vágyott Simonics-házba kerül. Itt nagyon jól érzi magát Filoména, megbecsülik és szeretik. Sokat tanul és fejlődik a család vele egyidős lányának, Dindinek segítségével, azonban beleszeret az úrilány udvarlójába, a Schönherr inzsenyör úrba. A lány érzi, hogy a férfinak ő sem közömbös. Anyjától tudja, hogy *„egyszer minden szegény lánynak szabad boldognak lenni”*¹²⁰, és a mérnök szeretője lesz. Terhesen már nem bírja úgy a munkát, mint korábban, elkeseredettségében szemtelenné válik, felmondanak neki. Bár munkát vállal, mert becsülettel akarja a gyermekét nevelni, de a Simonics-ház után nem kap rendes munkát. Kislánya születik, akit kénytelen „gyámba” adni. Míg ő ismét cselédnek szegődik, hogy a gyermekére kereshessen, addig a kislány meghal.¹²¹ És mint anyja halálakor, szintén nem lehetett Filoména jelen, amikor szeretett kislánya meghalt. A gyermek elvesztésével Filoména lesüllyed. Nem dolgozik jól, nem ad magára, züllik, még a szerelmét is pénzért adja. Egyik házat hagyja ott a másik után, vagy neki mondanak fel.

De erőt vesz magán, ismét keres egy rendes házat és megismerkedik Zünder úrral, az iskola pedellusával. A férfi beszerzi az iskolaigazgató házába, ahol Filoménát megint megbecsülik. A kezdeti barátság után a pedellus megkéri a kezét. Miután összeházasodnak, Filoména végre elnyeri azt az elismerést, amire egész életén át vágyódott. Nagyságos asszony lett, akit tisztelnek és becsülnek. De boldogsága nem tart sokáig, mert a férje betegsége miatt nem lehet terhes, pedig mindketten gyermekre vágnak. Filoména nem adja fel a reményt: *„Majd csak jön egyszer még valaki...”*¹²² és valóban jöttek, *„mert mindenki utána fordult, olyan szép volt.”*¹²³

A nőcsábász Litván tanár úr már korábban szemet vetett Filoménára, s amikor a férje egy hétvégére elutazik, akkor az asszony felismeri a lehetőséget és a férfi szeretője lesz. A gyermeke születése után, Filoména sorsa visszatér a régi kerékvágásba. Újra cseléd munkára

¹²⁰ Filoména 31. o.

¹²¹ A cselédlányoknak a gazdájukkal való, házasság előtti szexuális kapcsolatból született gyermekeit, az apák rendszerint nem ismerték el. „a törvénytelen gyermeket szülő anyja sem nyerhette el anyai mivoltának társadalmi elismerését. A kellő anyagi, jogi, és erkölcsi biztosítékok és támasztékok ebből eredő hiánya miatt így le kellett mondania az anyaságról.” A gyermekek menhelyre vagy dajkaságba kerültek, és az anyák visszamentek dolgozni. „a 20-as évek végén is a cselédek törvénytelen szülöttei közül minden ötödik a csecsemőhalálnak esett áldozatul.” Gyáni 1983: 212-217. o.

¹²² Filoména 141. o.

¹²³ Filoména 139. o.

kényszerül, mert beteg férje nem bírja a munkát és Filoménának kell a családot ellátnia. Zünder minden lehetséges munkát elvállaltat vele, ami az iskola körül adódik. A takarítástól kezdve a diákokra való főzésig az összes feladatot Filoménának kell elvégezni, aki ettől végig szenved, mert keveset láthatja a gyermekét. Mindent megtesz azért, hogy a kisfiát szeretetben és becsületben felnevelhesse. Azonban a hiúságában sértett Litván professzor bosszúból az akkorra már nagyon beteg Zündert családjával együtt elbocsáttatja az iskolából.

A városi házból elűzve egy falusi kunyhóban élnek, miközben Zünder teljesen elveszti az eszét. Filoménának csak egyetlen célja van, csak azért dolgozik, hogy a fiából urat nevelhessen. Azt akarja, hogy a gyermekből is bányászmérnök legyen, mint első szerelmének és gyermekének apja, Schönherr úr. Ez a remény akkor válik semmivé, amikor a fiú a gimnáziumban Litván tanítványa lesz, aki még mindig bosszútól hajtva megbuktatja, nem sejtve, hogy saját gyermeke jövőjét teszi semmivé. Nyomorban, egyik napról a másikra élnek és éheznek. Napszámban dolgoznak és lopnak. Amikor az anyja rajtakapja a fiát, hogy az éjszaka tanul, még egyszer felkerekedik a már nagyon fáradt és szépségét veszített Filoména és ismét szolgálonak áll. Megtesz mindent azért, hogy fiát visszavegyék az iskolába.

A gyerek leérettségizik, és a selmeci főiskolára kerül. Mérnök lesz belőle, de a háború kitörésekor elviszik katonának. Filoména továbbra is cselédként dolgozik, immáron a szintén megöregedett Schönherr házaspárnál, akik, mint ő, két fiúgyermeküket várják vissza a frontról. Mielőtt a fia bevonult, megígérte anyjának, hogy a háború után megnősül, s őt majd magához veszik, és akkor Filoména lesz az öreg nagyságos asszony. De erre már nem kerülhet sor. Amikor Filoménát sürgönyben értesítik, hogy fia egy pesti kórházban fekszik sebesülten, izgatottságában és örömében, hogy a fiát végre meglátogathatja, fáradtan, de békésen örökre elalszik.

3.3 A regény fogadtatása

A 15.000,- koronával kitüntetett díjnyertes regényt kitörő lelkesedéssel fogadta a szakpublikum. Barabás Gyula a *Népszavában* rögtön a Hírek rovat alatt jelenteti meg a kritikáját, mert rá újdonságszerűen hat a *Filoména*: „*A díjat asszony nyerte meg. [...] A magyar irodalomban eddig olvasott asszonyi írások, a holdvilág-nyavalygó és sacharinba*

mártott émelegései, a Ritoók Emmák önképzőkori romantikája után nem csoda, ha cinikusan forgatjuk a lapokat. De a „Filoména” nem ez. Írójának neve eddig ismeretlen volt.”¹²⁴

Berde Mária is meglepődik az addig névtelen író művészetén: *„Új íróba nyitni éppúgy idegenkedünk, mint új üzletbe. A névnek még nincs zamata, külső csengését halljuk, nincsenek színesítő melléköngéi, s nem idézi eszmetársításul drága, vagy keserű együttes órák emlékét ital, melynek félünk új ízétől, vagy azt hisszük új íze nem is lehet: [...] Az elhallgatással, felhős szókkal takart sejtetett eseményszöveg Réz Lolának egyéni erőssége. A stylus logikája ehhez fordítva aránylik nála: stylusa egyáltalán még tisztulásra váró kissé törtfényű nedű, de már a csaknem egészen kiforrt bor utolsó, hajszálnyi fanyar fogyatékoságával.*”¹²⁵

A szigorú Császár Elemér is elismeréssel ír a pályázat díjnyerteséről: *„A három regény közül a legértékesebb Kosáryné Réz Lola Filoménája. Szerzője eddig ismeretlen volt, s valóban regénye magán viseli a tehetséges kezdő ismertető jelét.*”¹²⁶

Még Illés Endre is kénytelen volt elismerni, hogy Kosáryné tehetséges: *„Az első világháború földcsuszamlása, a forradalmak megrendítő élménye után nem bizonyult kelendő árunak a giccs. A sötétbe borult világban az olvasók az őszinte, igazabb szót kívánták. Megérezte ezt a tekintélyes könyvkiadó is - és homályból, mélyből gyorsan kiemelte a vidéki névtelent.*”¹²⁷

Füst Milán pedig naplójában a következőket jegyzi fel: *„Filoména: csodálatos regény. Ez a fiatal nő minden tud – amit mások egy életen át tanulnak! S meg van a regényben, amit már oly sokszor tűztem ki princípiumomul, hogy változást kell mutatni [...] Új író: olyan, mint egy új szerelem!*”¹²⁸

¹²⁴ Barabás Gyula: *Hírek, Filoména*, In: Népszava, 1920. Június 20., A továbbiakban: Barabás 1920

¹²⁵ Berde Mária: *Kosáryné Réz Lola*, In: Zord idők, 1920. november.16., 21. sz. 938-939., A továbbiakban: Berde 1920

¹²⁶ Császár Elemér: *Az Athenaeum koszorús regényei*, In: Magyar Múza, 1920. 506-508., A továbbiakban: Császár 1920

¹²⁷ Illés Endre: *Bevezető egy bírálatához*, In: *Árnyékrajzok*, Magvető, Budapest, 1983, 471. o., A továbbiakban: Illés 1983

¹²⁸ Füst napló I.: 554. o.

Schöpflin Aladár a *Vasárnapi Újságban* lelkesen hívja fel az olvasók figyelmét Kosárynéra: „A ki csak valamennyire is érdeklődik a magyar irodalom iránt, annak meg kell jegyeznie egy új nevet: Kosáryné Réz Lola: [...] A Filoména csakugyan igen kitűnő regény, a legjobb dolgok egyike, a miket az utóbbi években magyar szerzőtől olvasni lehetett.”¹²⁹

A legkitűntetőbb kritikát az Osvát szerkesztette *Nyugatban* kapja Kosáryné. Füst Milán szerint „Osvát a Filoménát ötször olvasta, annyira tetszett neki.”¹³⁰ Berkes Imre egy ötoldalas vezércikkben fejti ki a regény erőit: „Hónapokkal ezelőtt olvastam a Filoménát, Kosáryné Réz Lola regényét, a napokban újra átlapoztam, s ugyanolyan mély hatást tett rám, mint első ízben. Mi ennek a titka? Kétségtelenül az író művészete. Tökéletes íráskészsége, amellyel a kíváncsi elmét és az érzékeny szívet egyaránt megfogja, rajongó szeretete, amellyel tárgyába belemerül, ideges, de finom érzékenysége, amely némelykor ijesztő villamos szikraként pattan ki sorai feszültségéből”¹³¹

3.4 A Filoména és a cselédregény mint műfaj

A 19. században, a francia forradalom következményeként az európai társadalmak jelentős változásokon mentek keresztül. A felerősödő polgáriasság szociális problémákkal járt együtt. A különböző művészeti ágakat felfedezik és tematizálják a dolgozó emberek problémáit. Ez a tendencia az irodalomban a proletáriátus mindennapi megpróbáltatásainak valós (realista) megelevenítését eredményezi. Kialakul az úgynevezett „Sozialroman” (társadalmi regény) típusa. Friedrich Wolfzettel szerint „azáltal, hogy az olvasóközönség kiszélesedett, lehetővé vált a cselédek sorsának vizsgálata, magába foglalva a nyomor és groteszk csúfságát, s ezzel a legalacsonyabb szociális réteg mindennapjainak újraértékelése is lehetővé vált.”¹³² A francia irodalomban már az 1850-es évek elején megjelentek az első regények és novellák, melyek a valós-reális élet ábrázolását, a társadalom alsóbb osztályainak nyomorát a naturalizmus jegyében elevenítették meg. Az új irodalmi irányzat szorosan kapcsolódott a pozitívista filozófiához. A Hippolyte Taine irodalomtörténész által mértékadóan befolyásolt

¹²⁹ Schöpflin Aladár: *Irodalom és Művészet*, In: *Vasárnapi Újság*, 1920. 11. sz. 131, A továbbiakban: Schöpflin 1920

¹³⁰ Füst napló I.: 560. o.

¹³¹ Berkes Imre: *Vallomások egy nagyon szép regényről*, *Nyugat*, 1920/ 23-24. sz, A továbbiakban: Berkes 1920

¹³² Wolfzettel Friedrich [Hrsg.]: *Der französische Sozialroman des 19. Jahrhunderts*, Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1981., 263. o., fordítás tölem

művészeti irányzatnak három fő alapja van, *race* (öröklött diszpozíciók), *milieu* (a szociokulturális környezet, amelyben nevelődünk), *moment* (pillanatnyi meghatározottság -> race + milieu keveredése). Taine milieu- elmélete szerint az individuum fejlődését ez a három faktor határozza meg. A francia írók, mint Émile Zola és a Goncourt fivérek követték Taine elméletét, de a francia realizmus legismertebb képviselője, Gustave Flaubert sem vonhatta ki magát Taine elmélete alól. Az írók nem riadtak vissza az egyszerű nép nyomorának naturalista ábrázolásától.¹³³

A társadalmi rendek Magyarországon a 19. század végére szintén átrendeződtek. Az úri rend, a dzsentrí elveszti addigi előkelő helyét a társadalmi hierarchiában, nagy részük lesüllyed, elszegényedik, ugyanakkor megindul a polgáriasodás. Ebben az időben nyert teret a naturalizmus Magyarországon is. Már 1872-ben megfigyelhető Toldy István (1844—1879) *Anatole* című regényében a naturalista ábrázolásmód. Ebben a könyvben sötét, pesszimista hangon ábrázolja az író a főszereplő hamis személyiségét. A századfordulón Bródy Sándor (1863-1924) jelentkezik a nyers valósággal, amikor első, *Nyomor* című novelláskötetében a prostituáltak világát valóságként, részletezve ábrázolja. Bródy mellett Csáth Géza, majd a legerőteljesebben Móricz Zsigmond művészetére nyomja rá a naturalizmus a bélyegét. Csáth már foglalkozásából adódóan - idegklinikai orvos - pontos megfigyelői módszerekkel festi meg a tapasztalatait. Móricz Zsigmond gyakori témája a társadalom alsó fokán álló hősök felemelkedésének vágya. A szenvedő főszereplők sorsát az író mélyen átérzi, a naturalista stílus számos művében (*Tragédia* (1909), a *Sárarany* (1911), az *Árvácska* (1940)) érvényesül.

A szociológiai, társadalmi problémák és igazságtalanságok felmutatására a cselédek sorsa jó példának ígérkezett. A magyar írók is felfedezték a széppróza számára ezt a témát. A polgári középosztály fejlődésének és meggazdagodásának egyik legfontosabb jelképe a háztartási alkalmazottak tartása volt. Az urasági kúriák és jobb módú családok háztartási alkalmazottainak csoportjába tartoztak a nevelőnők, tanítók, társalkodónők, szolgálók, inasok, komornyikok, szakácsnők, szobalányok és a cselédek. A polgári háztartások többnyire csak egy cselédlányt tudtak alkalmazni, akit általában túlterheltek és kihasználtak. A háztartási alkalmazottak hierarchiájában a cselédlányok álltak a legalacsonyabb fokon. Többnyire már fiatal korukban, 14 évesen, tapasztalat nélkül szolgálni küldték őket vidékről a városba, ha a családjuk nem tudott róluk gondoskodni, mert a szülők maguk is nyomorban éltek. Szinte

¹³³ Forrás: Koppensteiner, Susanne: *Charakteristik von Dienstboten im französischen Roman des 19. Jahrhunderts - eine exemplarische Analyse: Edmond et Jules de Goncourt: Germinie Lacerteux; Gustave Flaubert: Un coeur simple; Emile Zola: Pot-bouille*, Universität Wien, 1989.

még gyereklányokként, idegen családoknál kellett helyt állniuk, gyakran 14-16 órás munkaidőben, nehéz és rosszul fizetett munkával. Általában koszt, kvártély és egy csekélyke zsebpénz fejében dolgoztak, de a szálláshelyük többnyire a konyhában, a tűzhely mellett, vagy a fűtetlen kamrában volt. Gyakran csak egy fekvőhelyet kaptak a földön, az uraság szobája előtt. Sokszor csak az ételmaradék jutott számukra, vagy az sem, ami közel sem volt elegendő a nehéz munkától elgyötört cselédeknek. Nem csoda, hogy gyakran loptak, többnyire élelmiszert a kamrából. Ha rajtakapták őket, akkor az azonnali elbocsátást jelentett. Ez a kiszolgáltatottságukat még inkább növelte, hiszen általában nem tudtak hova visszatérni. Az éhségtől szenvedő, fáradt lányok egészségi állapota elhanyagolt volt, ami a legtöbbjük esetében korai halálozással járt. Jogaikat tekintve a törvény nem állt melléjük. Bár minden szolgálonak kötelessége volt az úgynevezett cselédkönyvét magánál tartania, melyben az adataik és aktuális munkaviszonyuk fel volt tüntetve, de ebben inkább a munkaadó jogai és a cseléd kötelességei álltak, mint az ő jogaik a munkaadóval szemben. Kiszolgáltatott helyzetben voltak, mert az urak bármikor elküldhették őket. Ebből a függő viszonyból adódóan kihasználták őket. Nem csak a háztartási teendők elvégzését várták el tőlük. Gyakran a ház ura vagy/és fia testi igényeit is ki kellett elégíteniük. Ha ellenálltak a csábításnak és az ígért pénzért sem akartak az uraság szeretőjévé válni, akkor gyakran estek erőszak áldozatául. Fokozott megaláztatásuk és testi-lelki kihasználásuk rendszerint a munkaviszonyuk megszűnéséhez, elbocsátásukhoz vezetett. Ha pedig teherbe estek, azonnal elküldték őket a háztól, többnyire a teljes bizonytalanságba. A cselédek törvénytelen gyerekeit az apák rendszerint nem ismerték el. Ilyen esetben a gyermekek többségét dajkaságba adták a fiatal anyák. Ugyanakkor gazdáik ösztönözést és türelmet követeltek tőlük. A család elvárta, hogy a házon belüli ügyekről senkinek sem beszélhettek. Ettől függetlenül a cselédek szívesen traccsoltak egymás között. Az alkalmazók sok esetben lelkiileg gyötörték a szolgálokat. Mivel amúgy sem vették őket emberszámba, főleg a ház asszonyai mondták el szívesen problémáikat a cselédeknek, akiket úgyis titoktartásra köteleztek. Jövőjüket tekintve kevés esélyük volt a cselédségből kitörni. Mivel már fiatalon szolgálni álltak, iskolai végzettség nélkül nem tudtak más foglalkozáshoz fogni. Legjobb esetben szerencsájük volt egy „jó” családot találni, és akkor 10-15 év után sikerült annyi pénzt gyűjteniük, hogy ezzel a „hozománnyal” férjet találjanak. De a legtöbb szolgálólánynak a kiszolgáltatott, reménytelen, kihasznált cselédélet jutott részül, melyből nem volt menekvés.

A francia és német szakirodalom a cselédekkel és szolgálókkal foglalkozó műveket önálló kategóriába sorolja, és *cselédregényeknek* nevezi. Több tudományos munka is foglalkozik a

cselédregényekkel. A magyar szakirodalomban nem találtam meg a cselédregény meghatározott fogalmát. Az első jelentősebb cselédtemájú műveket Bródy Sándor írta. Már 1889-től kezdődően jelentek meg novellái (*A szolgáló*, 1889; *Tóth Terézia*, 1892; *Juló és Julis*, 1894; *Maris*, 1897), amelyben a nagyvárosok szolgálóinak viszontagságairól és kizsákmányolásáról írt elítélően. Az 1901-ben megjelent *Erzsébet dajka és más cselédek* című, tíz elbeszélésből álló novellás kötetéből 1902-ben készítette el Móricz tanácsára *A dada* című drámát. Bródy ebben a novellaciklusában a kibontakozó polgári társadalom rétegeinek konfliktusait jegyzi le fiziológiai szemléletekkel. A főszereplő Erzsébet egy kis faluból kerül fel Pestre dajkának, hogy saját gyermekére kereshessen. A gazdag családnál kezdetben jól bánnak vele, úgy érzi, hogy itt megbecsülik majd, de hamarosan kiderül, hogy a családfő a szeretőjének akarja a lányt. Tiltakozása ellenére, a ház asszonya félreérti a helyzetet és megszegényíti Erzsébet, aki ezek után az utcára kerül. A vidéki, tapasztalatlan, naiv cseléd lány kálváriáját mutatja be Bródy ezután. A pesti nyomort és éjjeli menedékhelyek különös világát, a cseléd lány végtelen elkeseredettségét ismerhetjük meg. Végso elkeseredettségében ezek után számára csak a halál jelent megváltást. Az író jól érzékelteti a kilátástalanság tudatát, hősének nem lát más kivezető utat, csak a szokványos cselédhalált. A Singer és Wolfner kiadó 1951-ben, ötven évvel később még mindig aktuálisnak találta a mű üzenetét és újra kiadta a könyvet.

Húsz évvel és egy világháborúval később, 1920-ban, amikor Kosáryné *Filoménája* is megjelenik Kosztolányi Dezsőt is foglalkoztatják a társadalmi igazságtalanságok. Már 1921-ben publikálja az *Egy pohár víz* című novelláját, amelyben leír egy jelenetet, amelyben megkér egy cselédet, hogy egy pohár vizet hozzon neki, majd erről így vélekedik: „*olyan zajtalanul és szerényen teszi elém, mintha bocsánatot kérne, [...] Számomra nincs elintézve a kérdés azzal, hogy a cselédet háztartási alkalmazottnak nevezem. Mindenesetre jobb lett volna, ha magam hozom azt a pohár vizet. Így nagyon is sokba kerül. Természetellenesnek tartom, hogy kiszolgáljanak. Őseim, nagyapám és apám még pattogva tudtak parancsolni, nem érezték ezt, és lehet, hogy fiam és unokám sem érzi már. Én azonban állandóan érzem, úgy, hogy sokszor aludni se tudok tőle. [...] Fáj, hogy a kis cseléd ott a konyhában most talán úrnak gondol, és ezzel vétkezik ellenem. Aminthogy én is vétkeznék ellene, hogyha cselédnek gondolnám. Mert néha ő az úr, és én vagyok a cseléd. Most például, mikor kétségeimmel viaskodom, és helyette is átgondolom közös életünk nyomorúságát és torz gyarlóságát, s szenvedek, mint ő talán sohasem, cselédje vagyok neki és minden embernek. [...] Az a pohár*

*víz mindenestre ihatatlanná vált, mielőtt behozta volna, és én majd mérgezett kortyokat nyelek, melyek égetik gégemet, mint a lúgkő. Közénk csempészték a mérget”*¹³⁴

Egy később egy novellás kötetében olyan írásokat adott ki, amelyek az újságírás kényszere alatt születtek meg, s melyben egy-egy foglalkozás, hivatás leírásában azt kutatja az író, hogy a leírt harmincöt különböző foglalkozást űző embernek, mit jelent maga az élet. A cselédekről való rész így vezette be: „CSELÉD: Írhatnám azt is, hogy háztartási alkalmazott. De fázom ettől a szépségflastromtól, mely csak arra való, hogy eltakarja azt, ami fáj. Akkor becsületesebb, irgalmasabb a fönti derék, régi szó, mellyel már a tizenhatodik században is váltakozva jelezték a családot s a cselédet, aki a familiához tartozó családtag.”¹³⁵

Hat évvel később, 1926-ban Kosztolányit még mindig foglalkoztatta a cselédek nyomorúsága, és megírta az *Édes Anna* című regényét. Az úr és szolga viszonyának történetét a közelmúlt idejébe helyezi az író. A cselekmény időpontja 1919. Ezzel szemben a *Filoména* cselekményének kezdete az 1850-es években indul. A magyar irodalomban a cselédregények között az *Édes Anna* a legismertebb és a legelőkelőbb helyet foglalja el. 1934-ben még Márai Sándor is írt néhány oldalon a cselédek helyzetéről. Saját biográfiájában, az *Egy polgár vallomásaiban* eleveníti meg a cselédtartás „szabályait” gyerekkorára emlékezve. Ez az életrajzában mindössze néhány oldalt kitevő leírás kemény társadalomkritikával illeti az úri osztályt.

Ugynacsak 1934-ben jelenik meg először Illyés Gyula: *Puszták népe* című regénye, mely bár műfaját tekintve irodalmi szociográfiaként él a szakirodalomban, de ebben az emlékezésekkel átszőtt önéletrajzban a szerző, olyan társadalomrajzot jelenít meg, melyből a cselédek kiszolgáltatott helyzetéről pontos képet kaphatunk. Illyés társadalomrajzának célja: „*Egy népréteg lelkiületét szeretném ábrázolni, ez minden törekvésem.*”¹³⁶

Kosáryné első regényének vizsgálatakor elengedhetetlen a kiszolgáltatott cselédség helyzetének társadalomkritikai vizsgálata. Azonban a regény aktualitását megítélésem szerint nem a cselédség problémájának korrajza, hanem az általános feminista női problémák adják. Erre részletesebben a 4.6 fejezetben térek ki. A modern magyar irodalom cseléd témájú regényei között ez a mű mindenképpen kimagasló helyet foglal el. Erőteljes feminista

¹³⁴ Kosztolányi Dezső: *Egy pohár víz*, In: Új Nemzedék, 1921. január 1., <http://mek.niif.hu/06200/06274/06274.htm#176>

¹³⁵ Kosztolányi Dezső: *Ablakok, Cseléd*, In: <http://mek.oszk.hu/00700/00741/00741.htm#23>

¹³⁶ Illyés Gyula: *Puszták népe*, Osiris Kiadó, Budapest, 2003, 30. o.

üzenetei azonban, (melyek ugyan szintén erős társadalomkritikát tartalmaznak) elvonják a figyelmet a cselédség problematikájáról, és mégsem helyezhető Kosztolányi művével egy szintre.

Kosáryné szinte minden regényében fontos szerepet játszanak a cselédek és más háztartási alkalmazottak. Második regényében, az *Álomban* sem csak statiszták a háztartási alkalmazottak. Harmadik regényében, az *Ulrik inasban* pedig szintén a szolgálók kemény és kiszolgáltatott életének mindennapjaiba enged bepillantást az író a főhős, Ulrik inas történetén keresztül. Bár a magyar cselédregények között kétségtelenül az *Édes Anna* a legismertebb és legkiemelkedőbb, meg kell említeni Kosáryné műveit is, melyekben újra és újra felhívja a figyelmet a kiszolgáltatott cselédek sorsára. Szintén kimagasló helyet foglal el az 1941-ben megjelent *Különös ismertető jele: nincs* című regénye. Főszereplője egy fiatal parasztasszony. Lánykorában cselédkedett, majd hozományként hazavitte a megtakarított pénzét és férjhez tudott menni régi szerelméhez. Ám a családi „belháború” miatt a férjét emberöléssel vádolják és elítélik. Ekkor az asszony ismét szolgálni áll, hogy megélhessen. Józan „paraszti” eszével és intelligenciájával sokat segít a családjának, így az egyik segítségével eléri a perújrafelvételt. A regény végére kiderül, hogy a férje ártatlan és "bűncselekmény hiánya miatt" felmentik. Az igazi gyilkosok - méregkeverő nők - megtaláltnak. A regény ötletét egy valós, a második világháború alatti bűnügy, az akkor a hírhedt tiszazugi méregkeverő asszonyok pere adta. A regény címe utalás a cseléd mint személy semmibe vételére. (A cselédek igazoló úgynevezett cselédkönyvben az adatok közé tartozott, hogy van-e a cselédnek „különös ismertető jele”.) Számos más regényében is foglalkozik Kosáryné a cselédekkel érintő problémákkal, például az *Egy hordó borban*, a négykötetes nemzedékregény sorozatban vagy az *Ida néni és Samu bácsi* című regényben is.

3.5 A regény elbeszélő művészete és stílusa, rokon művek

A *Filoména* írásakor nem csak a *Tamás bátya kunyhója* ihlette Kosáryné. Feljegyzéseiből¹³⁷ tudjuk, hogy Ritoók Emma: *Egyenes úton egyedül* című regénye is nagy hatással volt rá, amelynek öntudatos hősnője saját útját járja. Kaffka Margit *Színek és évek* című regényét minden bizonnyal ismerte, amelyben Pórtelky Magda visszaemlékezésének elbeszélése teljesen újszerűt hozott a modern magyar irodalomba. Feltehetőleg az akkor már nagyon ismert és közkedvelt Erdős Renée öt évvel korábban megjelent *Új sarj* című regényét,

¹³⁷ Kosáryné unokája, Dr. Nagy Domokos Imre, aki Kosáryné irodalmi hagyatékának gondozója, mutatta meg nekem az író feljegyzését, amelyben utal arra, hogy Ritoók Emma fent említett regénye hatással volt rá.

valamint Tormay Cecil *Emberek a kövek között* című regényét is olvasta Kosáryné, melyekkel a *Filoména* Zsadányi Edit szerint rokonságot tart, hiszen mind három regény egy fiatal leánygyermek nézőpontjából íródott. „A mű első részében a gyermek nézőpontjából, tudásának korlátolt horizontjából látjuk az eseményeket, az elbeszélő nem egészíti ki a gyermeki látásmód hiányosságait. A felnőtt olvasó tudáselőnyben van a gyermekhez képes, jobban olvassa a környezete jelzéseit, ezáltal a szereplő együttérzését válthat ki. Az elbeszélés kétszólamúvá válik: a gyermeki és a felnőtt világ hangjai egyszerre szólnak.”¹³⁸

A gyermeki, egyszerű gondolkodás leírására többek között a következő részben találunk példát, amikor Filoména egy ünnepség megrendezésekor a vendégsereg nagyságát gondolatban a következően méri fel: „Egyszer nagy ebéd volt náluk. A gróf jött, a grófné meg sok más gróf meg sok grófné. Három napig sütöttek-főztek előre, mintha lakodalom lett volna. Filoména annyi fahéjat, borsot, szegfűszeget, mákot, cukrot, citromhéjat tört, hogy alig bírta mozdítani a karját.”¹³⁹

A gyermeki látásmódra és a felnőtt ismeretek hiányára példa az a jelent, amikor Filoména először szolgál anyjától távol, s ház ura nemcsak a háztartási teendők elvégzésére alkalmazza, hanem nyilvánvalóan a fiának szánja a lányt, az első szexuális tapasztalat megszerzésére. „Este felszolgált Filoména kisasszonyruhában. Az öreg gróf, mikor a tállal lehajolt hozzá, olyan közelről megnézte az arcát, mintha valami bogarat csodálna. S mondta a fiának:

- Ajánlom, Arthur, ezt a salátát. Nagyon ízletes.”¹⁴⁰

Filoména a gróf célzását nem érti, csak a felnőtt olvasó veszi észre az alantas szándékot.

Ezt a fajta kettős narrációt Márton László is kiemeli: „A narrációs eljárás módja (vagyis az elbeszélői nézőpont fokozatos közelítése a főszereplő nézőpontjához, a távolságtartás egyre határozottabb szimulálásával) éppenséggel gyakori megoldás volt a századforduló irodalmában. Van viszont a kompozícióban két olyan újítás, melyek miatt a megírást ma is merésznek és eredetinek érezzük. Az egyik a regény időkezelése. Az elbeszélő úgy mondja el több mint ötven év történetét [...] ahogy sokkal rövidebb időszakok eseménysorát szokás

¹³⁸ Zsadányi Edit: *Író nők a századfordulón*, In: Szerk.: Szegedy-Maszák Mihály, Veres András, *A magyar irodalom története I-III.*, 2. Kötet, 1920-tól napjainkig, Gondolat Kiadó, 2007, 821 o., A továbbiakban: Zsadányi 2007

¹³⁹ Kosáryné Réz Lola: *Filoména*, Jelenkor Kiadó, Pécs, 2000, 36. o., A továbbiakban: Filoména

¹⁴⁰ Filoména 49. o.

előadni. A regény elkülönült epizódokból épül fel nagyjából egyenletesen: az epizódok egyforma zökkenővel váltják egymást, akár egy hét, akár tíz év telik el két epizód között, s ez önmagában a kiszolgáltatottság baljós érzését kelti.”¹⁴¹

Füst Milán szintén ebben az elbeszélő módban látja a regény erejét: *„Ugyanaz az egyetlen hang, végesvéig az ember nem érzi, hogy egyetlen érzés hajtja át, - részvéte nem fárad ki. (S mily változatos mégis! Az öreg Filoména: szegény, tompult lélek, kifáradt szív: - mikor öregkorában szolgálni megy! – e fejezeteknél meghatóbbat!”*¹⁴²

Császár Elemér, aki konzervatív kritikus volt, ezzel szemben az író időkezelését kritizálja: *„időrendben, jóformán születésén kezdi és halálán végzi. Ez még nem hiba, csak nem érdem. Hiba azonban, hogy sok mindent elbeszél, olyant is amire semmi szükség, egymáshoz nem, pusztán a hőshöz kapcsolódó mozzanatok, amelyeket tehát még olyan lazán összefűzött eseménysorozattá sem rendeződnek, amilyennel a regény megelégszik, ez a legkevésbé szerves cselekvényű műfaj. A Filoména így inkább novellák füzére, mintsem igazi regény. [...] rendszerint mentek a túlzástól s kevés kivétellel az élet képét tükrözik”*¹⁴³

Zsadányi Edit ezt a fajta akkor újszerű elbeszélő módot emeli ki: *„Érdekes és előremutató narratív eljárásnak tűnik az is, hogy a főszereplő viszontagságait követve egy állandóan újra kezdődő művet olvasunk. A „Filoména elszegődik cselédnek” alaptörténet indul el újra meg újra, miközben egy élet elmúlásának és felmorzsolódásának vagyunk szemtanúi. Az ismétlés ritmusában viszont érzékelhetővé válik az is, ahogy a gyermekéért küzdő anya története újra meg újra el tud kezdődni.”*¹⁴⁴

Márton László ezenkívül egy másik, egyedülálló narrációs eszközre is felhívja a figyelmet: *„Közben Kosáryné takarékosan, de igen pontosan jelzi a történelmi fogódzókat, ezért a regény mozdulatlan, szűkös világa háttérében úgy suhan el a korszak, mint vonat utasai előtt a táj. Olyasféle regénytechnikai kísérlet ez, amely egy másik írónő művében, Virginia Woolf*

¹⁴¹ Márton 219. o.

¹⁴² Füst napló I.: 554. o.

¹⁴³ Császár 1920: 06. o.

¹⁴⁴ Zsadányi 2007: 822. o.

*Orlandójában (Kosárynéál persze radikálisabban és nagyobb szabásúan) a világirodalom egyik csúcsteljesítményét hozta létre.*¹⁴⁵

Erre példa a következő két részlet:

*„a báró valami új regényről beszélt, ami angol nyelven mostanában jelent meg, s mit egy emigrált magyar bárónő írt. A fiatalasszony is odafigyelt, bár egy öregúrra nézett ártatlan arccal, aki Kossuth Lajos hazaküldött leveleiről beszélt neki, és intette Lujzikát, hogy ne bízzon túlságosan a haza jövőjében, ha megvolt is a kiegyezés.”*¹⁴⁶ Itt tudjuk meg először, hogy mikor játszódik a történet. Egy későbbi jelentben szintén utalást kapunk az idő múlására: *„Az úr azzal jött haza, hogy valami új törvényt hoztak a nagyurak Pesten, minden cselédnek ki kell váltania a szolgálati könyvét, és ha anélkül szolgál, becsukják a börtönbe a zsandárok.”*¹⁴⁷ Itt Kosáryné az 1876-os cselédtörvényre utal.

Barabás Gyula a regény stílusát tekintve úgy véli, hogy *„Írásával olyan hangulatokat szóltat meg, amivel közel jár a nagy orosz írók lélekrajzolásához. Mellékalakjai néha elmosódottak ugyan, de a főalakok jellemzése bőven kárpótolja azt”*¹⁴⁸

Schöpflin Aladár szerint *„Az írónő egész szokatlanul gazdag megfigyelési és emlékanyaggal dolgozik, csakúgy rajzik belőle az alakok sokasága és mindegyik pontos kontúrral van elválasztva a többitől s kevés, de jellemző, életteljes vonással van ábrázolva.”*¹⁴⁹

Berkes Imre is az alakok megrajzolásában látja a regény nagyságát: *„Egyszerű, szürke emberek szenvednek, loholnak, tusakodnak ebben a regényben, de valamennyien élnek. Majdnem banálisak, amint minden pátoz nélkül bibelődnek aprólékos, hétköznapi dolgaikkal, de igazak. [...] Kosáryné Réz Lola egy rendkívüli írói egyéniség minden kiválóságával és minden súlyával bontakozik ki előttünk. Regényében nagyon sok alak bensejét tárja ki, gyakran szinte nyüzsgönek az emberek, nem tudjuk, melyikre figyelünk inkább, aztán el-*

¹⁴⁵ Márton: 219-220. o.

¹⁴⁶ Filoména 50. o.

¹⁴⁷ Filoména 71. o.

¹⁴⁸ Barabás 1920

¹⁴⁹ Schöpflin 1920

eltűnedeznek és csak egyiknek-másiknak éles vonalai ütődnek ki. Megdöbbenve bámulunk rájuk, nézzük őket, rájuk tapadunk és nem tudjuk őket elfelejteni.”¹⁵⁰

Füst Milán a főszereplő, Filoména megrajzolását elismeréssel nyugtázza: „*S mily friss az átérzése! Sosem fáradt, sosem közvetett. Én távolról sem vagyok ilyen eredeti*”¹⁵¹, de a mellékalakoknál hiányosságot észlel: „*Természetesen még vannak hibái is. Az iskolaszolga: gyengén átértett alak. Betegsége kissé légiesen van elképzelve. A tanár haragja indokolatlan. A környezetek kissé álomszerűen, meseszerűen, naivan vannak megrajzolva. (Szeretem ha pár vonással úgy rajzol valaki, hogy a földön járjon minden)*”¹⁵².

Ezzel szemben Tutsek Anna hitelesnek látja a megrajzolt szereplőket: „*... tele van igaz realizmussal, a való, sivár élet tudatos meglátásával. [...] Minden egyes alakja, a szilhuettként (!) tovatűnő mellékalakokkal egyben, mind a való, igaz életből lépnek elénk, húsból, vérből alkotott emberek ezek, nem kigondolt alakok.*”¹⁵³

Berkes Imre az írói tehetségét, írásművészetét Jókaitól Dickensig a legnagyobb írók közé helyezi: „*... előadásában a Filoména lelkének elbájoló varázsa ég, némelykor Dickens családias és meleg terjengősségével, máskor Jonas Lie félig cseléd, félig munkásregényének komorló kontúrjaival, vagy Knut Hamsun elhaló lázaival és enyhe fantasztikumával. De mindig egyénien, önmagát, a maga művészetét és rendkívüli tehetségét nyújtva. [...] Rám a Filoména az igen nagy regény, az igen jelentős munka benyomását tette, olyan regényét, amelyre bármely nemzet irodalma büszke lehetne... Nem olyan hasító szenzáció, mint a Bovaryné, amely az élet legtragikusabb titkainak kíméletlen föltárásával, [...] folyton nyugtalanít lírájának hamvadozó parazsával, könnyes, elboruló szomorúságával, fájdalmas kis embereinek halk tülekedéseivel, s a jobb sors lehetőségeinek vágyó föltárásával. Nem olyan monumentális, mint a Karenina Anna, sem fantáziájában, sem képeinek változatosságában, sem szenvedélyének pusztító kitöréseiben, sem alakjai életének kegyetlen és kínzó festésében, de izzó élmény: a mindennap hű meglátásával, egyszerű rajzainak*

¹⁵⁰ Berkes 1920

¹⁵¹ Füst napló I.: 554. o.

¹⁵² Füst napló I.: 555. o.

¹⁵³ Tutsek Anna: *Filoména*, Kosáryné Réz Lola pályadíjnyertes regénye, Új Idők, 1920/, A továbbiakban: Tutsek 1920

*bizsergető melegségével, érzelmeinek romlatlanságával, a bűn ecsetelésének alázatos megbocsátásával és küszködő, a jóért gyorsan hevülő, a rosszba gyötrelmesen beletörődő embereinek világos plaszticitásával. Nem olyan romantikus és tündéri, mint egy Jókai-regény, nem hat sokrétű meséjének elbódító erejével, a pokol és a mennyország között lebegő hőseinek vakmerő vívódásaival, - mert alakjai nem tündérek meséje, nemcsak a fantázia alkotása, kizárólag a földön járó embereinek élete igazi élet, mindnyájunk élete, csókjai igazi csók, ölelései igazi ölelések, könnyei igazi könnyek és szenvedései az ember szenvedései.”*¹⁵⁴

3.6 A Filoména üzenetei, ismétlődő motívumok

A regény mondanivalójáról Berde Mária így vélekedik: *„Könnyek síródnak el a könyvben, és elnézzük, hogy e könnyek kigördülhetéséért Réz Lola olykor maga beszél Filoména szájával és maga teremt, s nem az események s a lélektan kényszerűsége helyzeteket, hogy a szerző kisírhassa bennük magát. [...] Nagyon sok mondanivalóját tette be e könyvébe, erősen meglátott mindent, amit új látószögéből megláthatott. Sokra kötelezte magát.”*¹⁵⁵

Az irodalmi szenzációként számon tartott regény számtalan kritikusa közül csak Tutsek Anna, aki Kosáryné már kislány kora óta támogatta irodalmi ambícióiban¹⁵⁶, ismerte fel a *Filoména* jellemzőjét: *„Igazi feminista regény, anélkül, hogy szándékosan az akart volna lenni; az anyaság szent martiromságának elfojtott kiáltása hallatszik ki belőle; a nő, az asszony vergődése, aki anyává lesz, s akinek aztán nem engedik meg, hogy mint anya élhessen, akár szegény cseléd, akár úriasszony.”*¹⁵⁷

Kosáryné a *Filoménát* feltehetően tényleg nem szándékosan írta feminista regénynek. Egy ízben azt vallja: *„én mikor írok nem tudom, mit akarok kifejezni az írásaimmal. Utólag veszem észre, hogy mit is akartam tulajdonképpen.”*¹⁵⁸, de feminista nézetei és világképe

¹⁵⁴ Berkes 1920

¹⁵⁵ Berde 1902: 939. o.

¹⁵⁶ Tutsek 1920: „A véletlen úgy hozta magával, hogy e sorok írója volt az első, aki néhány évvel ezelőtt, mikor Réz Lola még rövidruhás, tizennégyéves kis leány volt, meglátta, észrevette benne egy olyan tehetség szárnybontogatását, amilyen nem mindennap adatik. A *Magyar Lányok* olvasóinak nagy táborából, akik elárasztják levelükkel a szerkesztőt, feltűntek a felvidéki kis bányavárosból érkező gyöngyszembetűs, eredeti stílusú, keresetlen, meleghangú levelek, amelyek annyi bizalommal, kedves őszinteséggel szóltak a „szerkesztő nénihez“ [...] igen-igen rövid idő múlva már lehetett is közölni egyik-másik kis mesét, elbeszélést.”

¹⁵⁷ Tutsek 1920

¹⁵⁸ Virágh 1927: 374. o.

programszerűen olvashatók a könyvben. Ezt azonban Kosáryné korábbi feminista tevékenységének és írásai ismeretének hiányában csak kevés kritikusa vette észre, ami az író nő visszafogott írásművészetére is visszavezethető. Mint Schöpflin megjegyzi: „*az egész fölött pedig összefoglaló levegőként lebeg az író meleg, megértő, mélyen humanus asszonyi bölcsessége. A legritkább dolgok egyike, amire nagyon kevés asszony-író volt eddig képes: harmonizált és teljes egyensúlyt tartó képet tudott magának a Filoména szerzője alkotni a világról.*”¹⁵⁹. A kritika az „asszonyi” írásmód, a női meglátás és nézőpont elvárásával vizsgálta a regényt és úgy látta, hogy a „*Filoména, a szegény kis tót cselédlány életének és halálának története tulajdonképpen az anyai szeretet himnusza*”¹⁶⁰.

Az író nő a *Filoménában* felrajzolja korának számos problémáját és a feminista mozgalom törekvéseinek legfontosabb céljait. A 20-as évek számtalan aktuális kérdésének ügyében, a nők és gyermekek egyenjogúságától kezdve, a kisebbség és magyarság gondjainak megfogalmazásáig határozottan állást foglal. Legfontosabb visszatérő toposzai közé tartozik a cselédség, melynek sorsán keresztül a társadalmi felosztottság ellen és az egyenjogúság mellett lép fel. A magyarság és a nagy Magyarország ideájának, újra összeforrása reményének eszköze Kosárynéál szeretett szülővárosának, Selmezbányának korhű megelevenítése. Ugyancsak fontos, talán a legkiemelkedőbb motívuma az anyaság problematikája. Íme néhány példarészlet a toposzokra a regényből:

A Selmezbányáról menekülni kényszerült Kosáryné több regényében foglalkozik a magyarság problémájával. A *Filoménában* a nemzetiségi kérdésre is keresi a választ:

„ - *Miért nem lehetnek magyarok a tótok?* [kérdézi Dindi németül]

- *Én kegyeddel nem vitatkozom. De valamit a figyelmébe ajánlok: miért akarjanak a tótok magyarok lenni, mikor mi sem beszélünk magyarul?* [válaszol Schönherr]”¹⁶¹

A regény keletkezése idején készítették elő az 1920. évi XXV. törvénycikket, a *numerus clausus*t. A törvény alapján a „magyarországi nemzetiségek és népfajok” tagjai csak számarányuknak megfelelő mértékben vehettek részt a felsőoktatásban. Bár ebben a törvényben a „zsidó” szó elő sem fordul, ebben az időben egyértelműen öellenük irányult ez a

¹⁵⁹ Schöpflin 1920

¹⁶⁰ Tutsek 1920

¹⁶¹ Filoména: 79. o.

törvény, mert sokan minden baj okát a zsidóságban látták. Kosáryné egy jelenet erejéig felmutatja, hogy ők is jó emberek, amikor Filoména anyja egy kocsmában dolgozik és a lánya vele ebédel:

*„Csak a te ebédedet fizetem, vagy lehet, hogy azt sem. Lehet, hogy a zsidóné ingyen is adja. Nem rossz asszony az.”*¹⁶²

Tehetségének egyik legnagyobb erénye a másokba való beleérzése (empátia), ahogy Füst írja *„részvéte nem fárad ki”*. A kis cseléd Filoména gyötrődik attól, hogy őt mint személyt a társadalom nem látja meg és esélytelen a jövője. Csak a származás számít, és nem a tehetség, vagy a tudás:

*„Úgy érezte, úgy ül valami utcasarkon, mint egy koldus, könyörög, hogy fogja meg valaki a kezét... Hiszen úgy tudná szeretni.. úgy fel tudná áldozni mindent... és érzi, hogy fiatal és egészséges, és tudja, hogy szép fehérek és erősek a karjai, az orcája sima, a haja hosszú és selymes. És senki sem látja... Senki sem örül neki. Istenem, milyen kár, milyen kár érte. Elmegy mellette mindenki részvét nélkül, és el fog pusztulni az útfélen, csak azért, mert az anyja szegény cseléd volt.”*¹⁶³

A regényben található számtalan életrajzi utalás is: *„Oh olyan okos lesz, mint a fiúk, talán gimnáziumba is engedik járni, mint valami messze városban történt, és fogja tudni latinul az egész misét... És mind bele fognak szeretni a tanár urak ...”*¹⁶⁴

A gyereket nevelő, munkát vállalni akaró anya problematikája éppúgy probléma ma is, mint közel száz évvel ezelőtt: *„Becsülettel dolgozni akar, valóra akarja váltani, amit gondolt. Ám nehéz, nehéz... A gyermekkel fel nem fogadják... Dajkaságban hagyja?... S ha a szíve vérért küldi is el neki, akkor is csak moslékon nő fel, iskolába nem kerül, vagy csak úgy, mint ő... ütni, bántani, csúfolni fogják. Aztán kikerül majd ő is vágyódó, bohó, nagyratörő szívével, buta kis fejével, szép fehér arcocskájával az idegen emberek közé... Fogja mosogatni az edényt este, mikor már mindenki alszik, és fogja vágyódva, szerelmes dalokat énekelve sírni... és egyszer, egy szédült estén megcsókolja őt is... a fiatalúr...”*¹⁶⁵

¹⁶² Filoména: 25. o.

¹⁶³ Filoména: 66. o.

¹⁶⁴ Filoména: 95. o.

¹⁶⁵ Filoména: 96-97. o.

A feministák követelték az anyák továbbképzését. A higiénikus betegápolás és gyermeknevelés tanításának szükségszerűségét emeli ki a következő rész, amelyben a helyes gyermekápolás ismereteinek hiánya, buta és téves babonákkal párosul:

„Kínzó fájdalmakat kellett éreznie [Filoména kislánya], az arca eltorzult, egész teste hátrahajlott, és újra sírni kezdett.

- Megpróbálom a farkas fűvel – mondta fejcsóválva az asszony.

Délután, mikor a nap már fáradtan csúszik lefelé az égről, de még nem gurult le a hegyig, akkor kell a farkas fűvet szedni a temető szélén. Vigyázni kell, hogy útközben fekete kutyával ne találkozzék az ember, és meg kell nézni jól a virágot: a páros szirmú leánynak való, a páratlan szirmú fiúnak. Ha összecseréné valaki, nagy baj lehet belőle, Kralikné vigyázott jól, pedig olyan soká kellett járnia a virág után. De háromszor is megnézte, nehogy azt mondhassa Filoména, hogy nem viselte jól gondját a gyermekének.

Ám a gyermek a farkas fűtől nem lett jobban. Egyre sírt, úgyhogy a végén már egészen gyöngé lett. Másnap már enni sem akart. Csak vizet ivott volna egyre, de Kralikné félt, hogy megárt, s nem akart neki adni. Éjjelre ki kellett tenni a szép szobába, mert a férfi nem tűrte a sírást. Penészszagú és nyirkos volt itt minden, de szép, tiszta, naptárból kivágott képek lógtak a falon.”¹⁶⁶

A gyámba adott gyermekek elhalálozásának száma magas volt. Ez nem csak a helyes gyermeknevelésének hiányára vezethető vissza, hanem a dajkaságot vállaló nők közönyére is. Szívet facsaró részlete a regénynek az a leírás, amikor Filoména gyámságba adott, fájdalmaktól szenvedő kislányát magára hagyják, s ő fájdalmaiba belehal:

„S a gyermek a hűvös szobában mindig gyengébben sírt, mindig halkabban lélegzett, míg végre csendes lett egészen... Ott feküdt egyedül, s nem volt, aki lecsókolja a szemeit...”¹⁶⁷

Hogy mennyire közömbösen viselkednek az urak a cseléddel szemben, mutatja a következő részlet: Filoména késve tér vissza az úri házhoz, miután halott gyermekétől elbúcsúzott. A nagyságos asszony már türelmetlenül várja a lányt:

„- végre, hogy jön! hol járt ilyen sokáig? Elfelejtette, hogy még meg kell csinálni a franciasalátát?

¹⁶⁶ Filoména: 100. o.

¹⁶⁷ Filoména: 101. o.

- *Nem nagyságos asszony, eszembe volt. De úgy elmúlt az idő, tetszik tudni, meghalt a kislányom.*

Végigtörölte verejtékes arcát Filoména az asszony háta mögött valami portörölővel, aztán hozzáfogott, hogy megcsinálja a franciasalátát. ... Késő este lett. Mindenki aludni ment már, és Filoménával senki sem törődött.”¹⁶⁸

Férfi és nő kapcsolatáról Kosárynének konzervatív véleménye volt. Bár saját életében nem volt része egy harmonikus házasságban, de hitt abban, hogy lehetséges két ember őszinte és feltétlen tartós kapcsolatot eredményező egymásra találása:

„- *Nincs asszony aki hű maradna az urához. A gondolathoz már csak az alkalom kell, és ez véletlen dolga.* [mondja Litván]

- *Nem tudom – felelte Schönherr. – De tulajdonképpen nem is erről van szó. Én csak azt mondtam, hogy felsőbbrendű nőt nem egyéb, mint az ízlése tartja vissza a szeretkezéstől. Nem a férjét: önmagát nem akarja megcsalni. S lehet, hogy éppen így csalja meg önmagát.*

- *Óh ez nem ízlés dolga. Ez a fantázia dolga. A fantázia a vágyak ébresztője, és ott hiába minden ízlés, hidd el öregem. Akkor az ízlése is szerelemnek hódol.”¹⁶⁹*

A feminista mozgalom legfontosabb kérdései az anya szerepével a családban, valamint a társadalomban betöltött lehetőségeivel foglalkoznak. Gyakran az otthon dolgozó nőket és anyákat semmire sem becsülték, döntési joguk nem volt. Erre példa az a jelenet, amikor Filoména egyik gazdaasszonya, *Secretárné* a tizenegyedik gyerekével várandós, betegsége miatt az orvos a magzat elvételét javasolja, amit az asszony is szeretne, de a férjnek nem a felesége egészsége fontos, hanem hogy rend legyen a házban.

„*lehajtott fejjel hallgatott az asszony. Várt. Hiszen az életéről határoz most a férfi.*

Kivette a pipát a szájából.

- *Ha akarod, operáltasd meg magad, lelkem. Pénzbe, igaz, hogy sokba kerül, de hiába. Az is igaz, hogy nem biztos... Az is igaz, hogy ez olyan gyilkosság-féle...*

Az asszonynak mozgott az ajka.

-*Hát az nem gyilkosság, ha engem hagysz meghalni? [...]*

-*Na, de csinálj, ahogy akarsz. Csak igaz, a folyosót, remélem, legalább kisúroltatod még egyszer addig, mert disznóság, milyen már.”¹⁷⁰*

¹⁶⁸ Filoména: 107. o.

¹⁶⁹ Filoména: 167. o.

¹⁷⁰ Filoména: 58-59. o.

Meglehet, hogy Kosáryné nem minden gondolatát előre megfontolt szándékkal helyezte a regénybe, viszont a legfontosabb mondanivalóit dőlt betűkkel írta, ezzel is nyomatékosan kiemelve azokat. A következő jelenetben a fent említett asszony halála után az ismerős leányok fogadalmat tesznek arra, hogy csak egy gyereket fognak szülni. Ez a jelent kitűnő példa a nők egyenjogúságáért folyó követelésre. A nők szeretnék a saját sorsukról, a saját egészségükről maguk dönteni:

„Mi, alulírott Zweikirchen városi úrileányok, minthogy látjuk, hogy minél több gyermeke van egy asszonynak, annál több szenvedő embert hoz a világra, másrészt pedig neki magának annál rosszabb élete van, míg nyomorult meg nem hal, ma megesküdünk, hogy nem akarunk gyereket, legföljebb csak egyet. [...] Ezt az eljegyzésünkkel előre ki fogjuk kötni.”¹⁷¹

A Filoména legfontosabb üzenete a főállású anyák társadalomban való elismerésének követelése. Kosáryné állást foglal az anyaság mellett. Ez a regény leggyakrabban visszatérő toposza, amit nem csak Filoména életútján, hanem az összes női szereplő sorsán keresztül újra és újra felmutat:

„Nem azért halt meg a Secretärné nagyságos asszony, mert tizenegy gyermekes anya volt, ezt talán kibírta volna más körülmények között. Azért halt meg, mert nem hagyták, hogy anya legyen, hanem azonfelül szakácsnénak, szobalánynak, mosónőnek, varrónőnek, kertésznek, csirkepásztornak és nagyságos asszonynak is kellett lennie.”¹⁷²

"Lassan kezdte átlátni a kegyes családokat, amiket az anyaság ellen elkövetnek. Mikor leányanya volt, nem lehetett a gyermekével, idegenben kellett dolgoznia érte és saját magáért. Most, amikor tisztességes, megbecsült asszony módjára szült, nem lehetett a gyermekével, otthon kellett dolgoznia a férfi kívánsága szerint. Mintha az anyaság csak olyan mellékes valami volna, ami a többi mellett játékképpen van. [...]

- Nem akarsz dolgozni semmit?

- Én nem akarok dolgozni? – zokogni kezdett. – Hát az nem munka, hogy az ember a gyermekére vigyáz? Hiszen nem tart sokáig! Mire négyéves lesz, nem bánom, súrolni fogok, főzni fogok vagy napszámba járok egész héten, varrok este és mosok éjjel, mint most. De akkor ő is mellettem lehet már napközben.....”¹⁷³ A következő oldalon így folytatja: *„Azt*

¹⁷¹ Filoména: 64. o.

¹⁷² Filoména: 64. o.

¹⁷³ Filoména: 163. o.

*mondják, hogy amelyik asszony otthon dolgozik, az jó anya is. Nem igaz! Mert otthon örökké van egyéb munka is, és a férfitől függ, jut-e a gyermekre idő."*¹⁷⁴

4 Álom (1920)

A regény keletkezésekor már a nagydíj birtokában és a kritikusok elismerésének birtokában írta Kosáryné második, *Álom* című regényét. Ígéretes indulása után a kritikusok következő műveit joggal nagy elvárásokkal kezelték.

4.1 A regény cselekménye

Hófehérke és a hét törpe meséjének történetét mondja el a regény modern változatban. A regény főszereplője Hilduska, egy árva, nagyon szép és jólelkű nebáncsvirág, akit mostohája nem szeret, s akinek újraházasodási terveiben a lány útban van, így elküldi Pestre „neveltetni”. De a lány nem akar Pestre menni, s útközben megszökik az édesanyja hat testvérehez, a hét Rytterhez, akik mint Hófehérke meséjében a törpék, az erdőben élnek egy kis házban és napközben a bányában dolgoznak. A hetedik a szolgáló. Az öregek nagy örömmel veszik fel a lányt, aki szeretetben érik mese-szép fiatal nővé. Egy napon arra jár Saly Ádám bányamérnök, aki éppen Pestről tért vissza Selmecre és azonnal beleszeret Hilduskába. Rövid időre rá megtartják a lakodalmat és a lány beköltözik az erdőből a férje selmeci házába. Az öreg bányászok szomorúak Hilduska elvesztése miatt, így felkerekednek Kalkuttába, ahol a legidősebbiknek fia és unokái vannak. Csak a legfiatalabb törpe, Ambrus és a szolgáló Vendel maradnak a házban, hogy a bányákra vigyázzanak és mert Ambrus szerelmes Hilduskába és hiszi, hogy a lány egyszer visszatér. A fiatal házaspár szerelmének lángja hamar kialszik, amikor Saly Ádám felismeri, hogy nem tudja feleségét úgy eltartani, mint képzelte, s amikor az rájön, hogy férjének egy törvénytelen gyereke van, akit titkol előtte. Ádám megunja a családi élet egyhangú nyugalma, s rövid idő után elhidegül feleségétől. Hilduska csalódottságában a halálra vágyik, úgy érzi, ezzel tudna hőn szeretett férjén a legjobban segíteni és a mélybe akarja vetni magát. Azonban felismeri, hogy gyermeket vár, így az anyai kötelességtudata (Az ember tragédiája; Éva esete) visszarángatja a szenvedés poklába. Ádám

¹⁷⁴ Filoména: 164. o.

elhívja a lány mostohaanyját, hogy segítsen feleségének a szülés előtt, aki azonban nem a segítő és szerető nagymama feladatát vállalja magára, hanem mostohalánya szeme előtt csábítja el Ádámot, s annak szeretője lesz.

A válás után Ádám visszatér Pestre, ahol ismét szabadon élheti könnyelmű életét, a magára hagyott Hilduska pedig kislányával az erdőbe megy az öregekhez. Ambrus még mindig üldözi szerelmével, akihez Hilduska elhagyatottságában végül hozzámegy. A hatvan éves öreg tudja, hogy már nem él sokáig, így megtanítja Hilduskát a bányák vezetésére, hogy a többi Rytter visszatértekor minden rendben legyen. Ambrus hamarosan özvegységre hagyja Hilduskát, aki az újbóli magányosság elől a munkába menekül, önálló életet kezd és vezeti a bányamunkákat is. A szürke hétköznapiak megváltoznak, amikor Hilduska megismeri Hiacynthust, a patikust, aki csendes, szótlan, plátói szerelmével segíti és kíséri Hilduskát. De az asszony még mindig csak első férjét szereti, aki őt hűtlenül elhagyta. Hilduska örökbe fogadja Ádám törvénytelen fiát, s minden erejét és szeretetét két gyermekének ajándékozza. Végül mélységes szeretetével és jóságával minden korlátot sikerül lebontania és visszahódítja első férjét, s így összekerül csendben, boldogan az egész család. Hiacynthus pedig, mint Dickens regényeinek hősei, panasz nélkül, visszavonultan szemlélője marad annak a boldogságnak, melynek csak morzsái is maradéktalanul boldoggá tették volna őt.

4.2 A regény fogadtatása

Az *Álom* néhány részlete a *Nyugat* 1920-as augusztusi 15-16. számában jelent meg először, majd teljes kiadásban a következő évben az Athenaeum kiadó gondozásában. Tíz évvel később a Singer és Wolfner kiadó kétszer is megjelentette a regényt. A negyedik kiadásra 1989-ben a Garabonciás Könyvkiadó vállalkozott. A kritikusok elvárásainak túlnyomó részben eleget tudott tenni Kosáryné a második regényével. A regény témája meglepte a legtöbb kritikust, azonban művészi-irodalmi megírását elismeréssel nyugtázták.

Schöpflin Aladár a *Nyugat* hasábjain elismeréssel kiált fel, s így kezdi a Figyelő rovatot: *„Milyen jó cím! A regény valóban olyan, mint egy álom: ami benne történik, mintha messze, nagyon messze volna, az alakok fény- és árnyjátékkal vannak megjelenítve, nem vonalakkal, reálisak - és mégis mintha súlytalanul lebegnének -, a cselekvényt mintha valami kívülről jövő végzet csinálná - valami pára-féle lebeg a dolgok és emberek fölött, amely félig elfödi őket,*

*csak néha, mint a fény a ködön át, villan ki belőle egy-egy erősebb mozdulat, egy hangosabb szó.*¹⁷⁵

Boross István is úgy véli, hogy Kosáryné második regényének kevés köze van a valósághoz, de elnézi az írónőnek a témaválasztást: *„Amennyire az élet mélyéről merítette ennek az első regényének alapötletét [Filoména] s a valóság leheletét sugározza minden epizódja, annyira távol áll az élettől elvontságával, meséjével, alakjaival, szerkezetével az Álom c. másik műve. Kezdő író a keresés láza fűti s a találás izgalmi sokszor messze ragadják a valóságból a mesék imaginárius világába: ez a benyomásunk elolvasása után. De ez a kezdés nagyon szimpatikus.*¹⁷⁶

Az Új Magyar Szemle kritikusa, Jánosi László elégtétellel állapítja meg: *„Egyszerű történet, de ügyes szövésű; az író képzelete könnyen teremt részleteket, melyek jellemzőek és finomak s hangulatos egészzé függenek össze.*¹⁷⁷

Ezzel szemben Mariay Ödön úgy véli, hogy Kosáryné sem a »nagy« Kaffka Margit, sem az első könyve színvonalát nem érte el az új regényével: *„Igaz az első művével kellemes feltűnést keltő Kosáryné Réz Lola »Álom« című regényében a most már elcsépelt női mártíromság anyagot szép nyugodtan, gondosan feszítő rámára húzza, oda gombostűzi fölébe hártypapíron a főalak sablonos sorsrajzát, azzal nekilát, hogy beledolgozza a kaffkamargitszín selyemkötegecskéket a jóra való feladatba.*¹⁷⁸

Alszeghy Zsolt viszont azon a véleményen van, hogy Kosáryné második regénye jobb, mint az első: *„A mai magyar írónők között az értékesebbek közé tartozik Kosáryné is; nem pályanyertes regénye (Philomena), hanem dickensi hangulatból ihlető Álom című kötete emelte oda. Ez a regény két értékes írói tulajdonságát tárta fel: talajhoz kötött és mégis szabadon szárnyaló mesefantáziáját, meg alakjainak hangulatos aláfestésében való meglepő ügyességét.*¹⁷⁹

¹⁷⁵ Schöpflin Aladár: *Álom*, Nyugat, 1921/ 9. sz., Figyelő,

¹⁷⁶ Boross 1930: 17. o.

¹⁷⁷ Jánosi László, In: Új Magyar szemle, 1921. 300-306., A továbbiakban: Jánosi 1921

¹⁷⁸ Mariay Ödön, In: Magyarország, 1921. július 3., 144. sz. 8., A továbbiakban: Mariay 1921

¹⁷⁹ Alszeghy Zsolt, In: Élet, 1922. 1. sz. 22-23., A továbbiakban: Alszeghy 1922

Alszeghy véleményét osztja a *Magyar Kultúra* kritikusa, Hegedüs Béla is: „*Mint minden indulat, a keserűség feszültsége is felengedett az első megszólalás, az első kipanaszkodás nyomán, és itt, második regényében – az Álom-ban – már művészi megformálásra, igazságosabb életábrázolásra, szóval regényírásra engedett módot. Kosáryné írói életpályáját csak ettől a második regényétől kezdem számítani...*”¹⁸⁰

Tíz évvel később, 1932-ben ugyancsak a *Magyar Kultúrában* a második kiadás megjelenésekor szintén elismeréssel értékeli a regényt Ijjas Antal: „*Az ősi meséből vett motívum, amelynek színei szakadatlanul felbukkannak a regényben, Hófehérke története, sehogy sem hat valószínűtlennek, olyan élő és nehéz varázs, amely itt gomolyog a vén hegyek között.*”¹⁸¹

Kozocsa Sándor pedig szintén a második kiadás után egyenesen köszönetet mond Kosárynének a kötetért az *Igaz szó* hasábjain: „*A Filoménától az Álomig hosszú és érdekes utat tett meg a magyar női írásművészetnek legfinomabb és leggyöngédebb kezű művésze, ezért a regényéért is hálásnak kell legyünk az írónőnek.*”¹⁸²

1989-ben a könyvhét keretén belül a Garabonciás könyvkiadó jó néhány, a két világháború közt sikeres, népszerű magyar regényt adott ki újra, többek között a *Filoména* és az *Álom* című Kosáryné-műveket. Míg a *Filoména* nem keltett fel különösebb feltűnést, addig az *Álom* című regényére két napilap könyvismertető rovata is felhívta a figyelmet. A *Népszabadság* név nélküli kritikusa bár nincs elragadtatva a meseszerű kerettől, viszont a témaválasztást hetven évvel később is érdekesnek találja: „*A Hófehérke és a hét törpe meséjére, motívumaira való rájátszás sem indokoltnak, sem értékeket gyarapítónak nem tűnik. A regénynek ezt a szálát, de más részleteit is megakasztja, megterheli az érzelmesség, a szószaporítás. A hősnő, Hilduska kedvéért érdemes elolvasni a könyvet. Házassága, házasságának hamari válsága, majd az a mai szociológiai mércével mérve is bátor tett, ahogy visszaállítja, újrakezdi a frigyet, színesen és érdekesen bontakozik ki az írónő tollán.*”¹⁸³

¹⁸⁰ Hegedüs Béla, In: *Magyar Kultúra*, 1921. 53-55., A továbbiakban: Hegedüs 1921

¹⁸¹ Ijjas Antal, In: *Magyar Kultúra*, 1932. I.

¹⁸² Kozocsa Sándor, Dr., In: *Igaz szó*, 1932. 23. sz. 3.

¹⁸³ *Könyvszemle*, In: *Népszabadság*, Kultúra rovat, 1989. Június 27. 9. p.

Ezzel szemben a *Magyar Hírlap* „virág” álnév mögé bújó kolumnistája, miután beismeri, hogy az írónőről csak fordításokkal kapcsolatban hallott és csak azért jegyezte meg Kosáryné Réz Lola nevét, mert az kissé mulatságosnak hangzik, kifejezetten úgy látja, hogy a regény meseszerűségében rejlik sikerének titka: *„Persze, lehet, hogy éppen e képtelenség Réz Lola vonzereje. Ha kicsit is valóságosabb figurákat teremt, fel sem tűnne játékos, könnyed és eleven realizmusa. Így azonban külön élvezet. A képtelenségek magától értetődő előadása mindig is, minden műfajban fél siker.”*¹⁸⁴

4.3 Elbeszélő művészete és stílusa, rokon művek

Kosáryné elbeszélő stílusa teljesen megosztotta a kritikusok véleményét. Némelyek elragadtatással fogadták a mesekeretet, s a hősnő abból adódó csodálatra méltó jó tulajdonságait. Mások viszont nem tudtak ennyi jóssággal azonosulni, a realizmus hiányát kritizálták. Alakjai jellemrajzát illetően a kritikusok véleménye megoszlik. Jánosi László úgy látja, hogy Hilduska alakjával az írónő túllőtt a célon: *„Éles jellemzést ne keressünk a regényben, különösen főalakjai körvonalai bizonytalanok. A szerző a legtöbb részletrajzot Hilduskára, erre a bájos, okos és finomérzésű asszonykára pazarolta [...] Mert Hilduskát szerelmi csalódása, gyermeke miatti gondja s küzdelmei az élettel megedzették s az egykor kissé könnyelmű, szeles és nyakas lányból komoly, okos, áldott jólelkű s nagyon higgadt nő, igazi úriasszony lett, kit a szerző számos finom ecsetvonással állít elénk. Ezt az átalakulást az író ügyesen bontakoztatja ki s finom jelenetekkel illusztrálja. De most jön a baj: lassanként egészen beleszeret ebbe az alakjába s ez a nagy szeretet azután megbosszulja magát, mert tökéletesnél tökéletesebb tulajdonságokkal ruházza föl és elveszti érzékét annak emberi méretei iránt.”*¹⁸⁵ A mellékalakokat viszont „sikerült figuráknak” nevezi Jánosi.

Mariay Ödön is kritizálja a protagonista Hilduska megjelenítését és meg is dorgálja Kosáryné: *„Édes, ártatlan kicsike te, aki az első csók hatása alatt férjhez szédülsz s aki egykettőre mártírja leszel e házasságnak, ó mondd, hogy tudsz íj [!]undorítóan jó lenni? Hogy elképesztő önmegtagadással, beteges, önmegkorbácsoló kéjjel szinte tenmagad vezeted férjedet viruló mostohaanyád karjaiba? Hogy tudsz oly elkészerítően jó lenni, hogy még sóhajtasodat is visszafojtod gyermekek megszületése alatt, csakhogy a másik szobában*

¹⁸⁴ virág: *Könyvhét '89* – Kosáryné Réz Lola, In: *Magyar Hírlap, Kultúra-Művészet*, 1989. Június 7.

¹⁸⁵ Jánosi 1921

nyugodtan flörtöljenek? Én ezt nem értem Hilduska! [...] Nem jól van ez Hilduska! Ennyi jószág már bűn! Visszataszító. Mélyen elszomorító. Meghökkenítő. De te nyilván ártatlan fejedbe vetted, hogy iskolai példája leszel a keserves női gondolatjárásnak, mert ráadásul mindent elkövetsz, hogy silány férjed elhagyott szeretőjét, egy nem éppen makulátlan hölgyet társalkodónőül hajlékodbba vezess és nem mulasztod el, hogy ama derék férfinak egy tót cselédlánytól származó fiacskáját örökbe ne fogadd. [...] Igazán érthetetlen, hogy olyan tehetséges sok jó tulajdonsággal megáldott író, mint Kosáryné így el tud tévelyedni hőse megírásában.”¹⁸⁶

Ezzel szemben Hegedüs Béla úgy véli, hogy „Kosáryné erős asszony-anyagból faragta ezt a gyenge fehérnépet: de mindvégig meghagyta asszonynak, akinek ereje épen a szeretetében van. Az asszonyi, az anyai szeretet adja maga megváltásra szükséges erejét: leánya mellé odaveszi férje eltévelyedésének paraszti fiúgyümölcsét. [...] ennél a motívumnál érezhető Kosáryné egyéni világnézete a legszembetűnőbbben: nem érzélgés, szentimentalizmus, nem is túlkultúrált modern asszony új erkölcsé viszi erre az elhatározásra, hanem az ősi asszonyi szerelem, szerelme a tőle elszakadt, de meg sohasem tagadott férjhez. Művészetét jól jellemzi, hogy ez a mostoha fiú nem züllik el. [...] pedig mai szépirodalmunk de hamar kidomborította volna atavizmusát, anyja paraszti vérének minden ocsmányságát.”¹⁸⁷

Stílusát tekintve szinte az összes kritikus egyetért abban, hogy dickensi hangulatvilág járja át a regényt. A mesekeretbe szőtt történet azonban véleményem szerint magától kínálja fel a befogadónak ezt a következtetést. Kosáryné visszafogott patikusa, Hiacyntus, aki előszeretettel olvassa Dickens regényeit, vagy Hilduska elbeszélése Thackerayról, aki köztudottan Dickens legfőbb vetélytársa, de egyben jó barátja is volt, nem is enged más benyomást az olvasónak, mint az angol irodalom egyik legkitűnőbb mesterének mesevilágával való párhuzam felfedezését. Dickens éles szemű megfigyelésével, a részletek aprólékos leírásával a naturalizmusból művészi kultuszt csinált, s mégis romantikus író volt, mert hitt az erény megigazulásában és a bűn bűnhődésében, és kedvelt figurái az érző szívű szegény emberek és az elhagyott gyermekek voltak. Írásaiban fontosabbak az alakok, mint maga a cselekmény, ez mind elmondható Réz Loláról is.

¹⁸⁶ Mariay 1921

¹⁸⁷ Hegedüs 1921

Hegedüs Béla is megtalálta az angol író és Kosáryné között a párhuzamot: „*korántsem afféle leányregény ideális hőse ez a Hilduska; az író művészi mérséklete meg tudta találni a jó és rossz között az élet igazságának egyensúlyát. Hiacyntus már igazi Dickens-figura, de korántsem Dickensből átültetve; a bányaváros, a Szepesség sajátos polgárságából nőtt ki, és ami dickensi illata van, azt nemcsak angol olvasmányai adják, hanem egész története is valószínűvé teszi. Talán azt is az angol regényíróhoz kötheti valaki, hogy ezek az emberek alapjukban mind olyan jó, nemes lelkek, fogatkozásaikban is olyan szimpatikus jó-szívek, mint a Marshalsea¹⁸⁸ lakói, pedig itt se hatásról, hanem Kosáryné világfelfogásának igazán nőies jóindulatáról beszélhetünk csupán.*”¹⁸⁹

Ezzel szemben Jánosi a regény stílusát az orosz Gorkij színpadiasságával állítja párhuzamba, több jelenet is felsorolva. Úgy véli, Kosárynének nem sikerült a drámaiságot kidolgoznia: „*felemlíteném azt a jelenetet, mikor Hilduska férje visszaérkeztéről hírt hall: kitörést, extázist, vagy legalább a lefojtott érzelmi viharokat eláruló ügyetlenkedést várnánk... de nem ez történik: Hilduska nyugodtan adja ki rendelkezéseit a vacsoráról s leül Hiacyntus mellé s beszél neki – Thackerayról. Nem, ez nem a szerelmes asszony gesztusa. Ez a jelenet egyszersmind erőpróbája az író drámai erejének, s felviharzó szenvedélyt ábrázolni tudó képességének s ezt a próbát nem állotta ki.*”¹⁹⁰

Schöpflin Aladár szerint Kosáryné „*egy bensőbb áhitattal*” fordul a színterek felé, erről így fogalmaz: „*A színhely ábrázolásának ez a melegsége egészen szokatlanul erős couleur locale ad a regénynek s ez különösen ma mélyen megható, éppen mert Selmecről van szó.*”¹⁹¹ Schöpflin ezzel a véleményével szintén az angol irodalommal von párhuzamot.¹⁹²

Halmi Bódogot az *Álom* Hermann Bang¹⁹³, az 1912-ben elhunyt, Magyarországon is megfordult dán regényíró stílusára emlékezteti: „*a legteljesebben reprezentálja önmagát ez a*

¹⁸⁸ Marshalsea a színtere Charles Dickens: *Kis Dorrit* című regényének.

¹⁸⁹ Hegedüs 1921

¹⁹⁰ Jánosi 1921

¹⁹¹ Schöpflin Aladár, In: Vasárnapi Újság, 1921. 3. sz. 35-36. o.

¹⁹² A *couleur locale* művészeti terminusát Walter Scott franciára fordított regényeinek hatására honosították meg a francia romantikusok, akik a tér és idő konkrétumaira nem figyelő felfogás helyett konkrét történelmi korok, szokások felé fordultak. A *couleur locale* lényegi értelmezését Victor Hugo adja a *Cromwell* előszavában (1830), amikor azt írja, hogy a költőnek nem a szépet kell választania, hanem a jellegzetest.

¹⁹³ Hermann Bang főművei közül a *Fehér ház*, a *Reményvesztett nemzedék*, a *Négy ördög*, a *Michael*, a *Hazátlanok* és az *Úton* c. kötetei magyarul is megjelentek. Nagy sikere volt a *Fehér ház* című regényének,

*finom író, aki a líra hangján mondja el az élet prózáját, keserűségét, gonoszságát, az emberek gyengésségét és bátortalanságát – kicsit Hermann Bang regényeinek könnyfátyolos tónusára emlékeztetve.*¹⁹⁴ Halmit feltehetően az író *Fehér ház* című regényének főszereplője emlékezteti Hilduskára.

Kosáryné elbeszélő művészete Boross Istvánt is egy bizonyos másik „házra” emlékezteti: *„Stilusa az Álomban emlékeztet Thomas Mannra, aprólékos, részletező s az egész egy régi családi ház körül forog s annak rajzában a régi idők ódon zamata harmatozza be a lelküket. Sokszor a kripták dohos levegője csap orrunkba: »a kis városok már győzelmesen, kárörvendően lesik, ködös, penészes odúikból, hogy pókhálóval szőjék be lelkét és megöljék benne a szépet kicsinyes gondok, nyomasztó bajok mérgezett hegyű tűjének a millió szúrásával»¹⁹⁵, »Beköltözött a régi családi házba, ami előlről nézve kétemeletes volt, hátul pedig kis, dobogó hídon lehetett a másodemeleti lakásból az utcára jutni... «¹⁹⁶ Ha egyszer megindul, ömlik, árad belőle a szó, költői képzelete csakúgy ontja a szépet. Mint egy alvajáró, fut végig a veszélyes, nehéz témák meredélyein is. Végigfut olyan szövevényes, súlyos anyagon is, amely sokan hozzá se mernének nyúlni»¹⁹⁷ Thomas Mann *A Buddenbrook ház* című regénye 1901-ben jelent meg, s már Tormai Cecile-re is hatással volt a *Régi ház* megírásakor.*

Boross végül megállapítja: *„Elbeszélése ritkán nagyigényű, nem törekszik széles arányokra, inkább átérzett mélységekre, belső élettől átítatott epikára. [...] Regénytémái a népmesék naivitása és a realizmus legszélső határai között mozognak s széles érzelmi skálát ölelnek fel.”¹⁹⁸*

melyről Peterdi István *Nyugat* 1911/8. számában egy elismerő kritikát írt: *„Egy asszony elevenül meg; él a való dolgok között; tavaszban, őszben; elfoglalják kis kötelességek, van öröme, túlradó jókedve is néha; de igen gyakran mereng és szomorú; finom lelkét öröli valami nagy céltalanság, az asszonyélet céltalansága, s az unalom és a hiábavalóságok érzése gyakran, gyakran az elmúlt szerelmet csillantja meg, s ez a legjobban fáj, ez a legszínesebb szenvedés - Bang ilyennek festi a fehér ház asszonyát.”* Kosáryné Hilduskája valóban rokonságot mutat Bang fehér házbéli asszonyával.

¹⁹⁴ Halmi Bódog, In: *Magyar Hírlap*, 1932. június. 26. 142. sz. 21.

¹⁹⁵ Kosáryné Réz Lola: *Álom*, Garabonciás Kiadó, Budapest, 1989, 28. o., A továbbiakban: *Álom*

¹⁹⁶ *Álom*: 29. o.

¹⁹⁷ Boross 1930: 74. o.

¹⁹⁸ Boross 1930: 70. o.

4.4 Az *Álom* üzenetei, ismétlődő motívumok

Kosáryné második regényében számtalan olyan motívum olvasható, amelyekkel már a *Filoménában* is találkoztunk és későbbi műveiben is megismétlődnek. Ezeket a toposzokat megvizsgálva azt tapasztaljuk, hogy az írónőnek vannak kedvenc hősei, alakjai, helyzetei, színterei és motívumai.

Kedvenc alakjai közé tartoznak azok a jólelkű és nemes asszonyok és lányok, akiket a sors nem kímél, s szenvedni, küzdeni kényszerülnek, gyakran a hűtlen, semmire sem való férjük miatt, aki a végén többnyire visszatér az elhagyott családi fészekbe. Gyakran előfordulnak a plátói szerelemmel érző szeretők, kisvárosi asszony-figurák, a bölcs és jóságos öreg nénik és nagybácsik, a mindentudó orvosok, és a semmibe vett cselédek. Az *Álomban* is, mint a *Filoménában* a cseléd beceneve: Milka.

Ezek a hősök boldogtalanok, szerencsétlenek és kétségbeesettek, de a történetek végén enyhül a nyomoruk, általában jobbra fordul a sorsuk, s a szenvedésük végén elnyerik a jutalmukat. Hilduskáról egy jelenetben így ír Kosáryné: „*Szerette a csöndes asszonyok tragédiáit és szentimentálisan édes volt neki a gondolat, hogy róla is így fognak beszélni egyszer.*”¹⁹⁹

Inkább a nemesebb alakokat kedveli az írónő. Férfi figurái is visszafogottak, bár gyakran előfordul történeteiben a csábító és erőszakos tanár alakja, aki később megbánást mutat. A férfiak között is csak ritkán van visszataszító jellem, mint például Ambrus alakja az *Álomban*. A szerkezeteket tekintve szívesen szövi történeteit egységes zárt keretbe, de gyakran alkalmazza a visszatérő szerkezeteket, amelyekben a hős a múltba visszatekintve mondja el az eseményeket (*Álom*). A visszatérő motívumai közé tartozik a háború. A *Filoménában* például a háború adja a történet háttérét. Mint az első regényében, úgy az *Álomban* is alkalmazza azt a narrációs eszközt, amely visszafogott történelmi utalásokkal a cselekmények időpontjára utal: „*Most be fog menni (Vendel) a hálósobába, leteszi minden ágy mellé a pár csizmát és szalutál... Mint mindennap tizenöt év óta, hogy a világosi fegyverletétel után szerencsésen összeházaszkodott a hat Rytter a családi házban.*”²⁰⁰

¹⁹⁹ *Álom* 1920: 105. o.

²⁰⁰ *Álom* 1920: 15. o.

Fontos motívumai közé tartoznak a mesék és népmesék elemei, amelyek elbeszélő stílusát is gyakran meghatározzák. A *Filoména* története nem más, mint *Hamupipőke* meséje, amelyben a szép és jóra való cselédlány szakadatlanul dolgozik, s várja, hogy jöjjön a megváltó herceg. Szívesen fonja meséit az ábránd és álom köré, nagyon gyakran a nyomorúság és a szenvedés a meghatározó motívum. Az *Álom* története tulajdonképpen a Hófehérke-mese modern változata, amelynek közismert epizódjait beleszővi Hilduska történetébe. Elbeszélő módjával megigézi a mesék világát: „*régi tündérmesék varázsát érezte a halk, kékes derengésben és néma, szertartásos meghajlással fogadta el a faragott széket, amit az egyik öreg úr – szemüvege alatt két nyugtalan vizű tó csillogott – tett oda számára.*”²⁰¹

Szintén visszatérő motívum, hogy majdnem minden regényének színtere Selmecebánya, vagy legalább a Felvidék és környéke.

Az író legfontosabb motívuma az anya, a család és a gyermek körüli harmóniára való törekvés. Az asszonyok és anyák jogainak érdekében rendszeresen állást foglal. Az *Álomban* is olvasható az asszonyok anyagi függetlenségének tematizálása abban a jelenetben, amikor a hét Rytter Hilduska hozományáról vitatkozik:

„ - Az az úr olyan dölyfösen jelentette ki, hogy nem fogad el semmit Hilduskával, mert dolgozni akar érte, hogy most semmi értelme az ilyen kéretlen ajándéknak.

- Kérlek, kérlek – tiltakozott valamelyik önkéntelenül ellentmondva egész eddigi életének – az asszony anyagi függetlensége...”²⁰²

Az anyák iskolájának érdekében, ahol a gyermeknevelésre tanítanák őket, rendszeresen fellépett Kosáryné. Az *Álomban* sem maradt ki ez a toposz: „*Nappal sem aludt. A kisgyermeket vigyázta, nincs-e valami baja, s gondolkozott rajta, hogyan van az, hogy őt mindenfélére tanították, csak arra nem, hogyan ápolja és nevelje a gyermekét s hogy mit fog ő csinálni vele az egész hosszú időn keresztül, míg felnő, hogyan fogja tudni jóra, szépre tanítani, megóvni attól, hogy nehéz időkben tehetetlen és erőtlen legyen?*”²⁰³ A későbbiekben pedig így folytatja: „- Sok mindent tanultam Karolinától; Hálásnak kell lennem érte. Engem senki sem tanított gyermeket ápolni, gyermeket nevelni, csak ő, az ő ostoba meséivel. És ha ő

²⁰¹ Álom 1920: 32. o.

²⁰² Álom 1920: 56. o.

²⁰³ Álom 1920: 76. o.

*nem mondta volna el nekem, hogyan gyógyította őket az ő anyjuk, akkor doktor úr sem tudott volna már Hajnalkán segíteni...*²⁰⁴

A gyermekéért küzdő és mindent feláldozó anya figurája a leggyakrabban előforduló toposza Kosárynének. A helyes gyermeknevelés központi témája az írónőnek. Az *Álomban* Hilduska egy ízben így nyilatkozik: „*Akinek gyermeke van, annak nem szabad félni semmitől*”²⁰⁵ Ezzel a gondolattal zárul az *Álom* utolsó fejezete, amely a gyermekek érdekében egy intés minden anyának: „*a sírokban és városokban meg falvakban egyaránt aludni térnek a gyerekek. Akinek jó édesanyja van, az örül, megfogja erősen a kezét, mesékre és halk énekre hallgat. Akinek mindennap bálba készül az édesanyja, az sír... [...] Aludjatok jól, gyermekek és álmodjatok szépet, jó édesanyák...*”²⁰⁶

5 Összegzés:

E dolgozat megírásával Kosáryné Réz Lola pályájának rekonstrukciójára vállalkoztam. Szerettem volna a diplomamunkámat egy olyan írónak szentelni, aki nem annyira ismert, akivel még nem foglalkoztak sokat. Kosáryné Réz Lola neve sokáig számomra is ismeretlen volt, amíg nagymamám hagyatéka között nem akadtam a *Képes Krónika* 1927-es számaira, s abban néhány Kosáryné-publikációra. Az írónő könnyű nyelvezetű írásai frissítően modern felfogásra engedtek következtetni. Egy percre sem éreztem a múlt varázsát, melyet régi írások olvasásakor érzek. Megdöbbenem vettem tudomásul, hogy ma, 2009-ben sem vagyunk sokkal előbbre jutottak néhány, a nőket érintő problémákat tekintve, mint 82 évvel ezelőtt. Kíváncsivá tett ennek az írónőnek a kiléte. Az ismerőseim közül szinte senki sem ismerte Kosárynéét. Miután a bécsi egyetem egyetlen Kosáryné-kötetét, a *Filoménát* elolvastam, számtalan kérdésre szerettem volna tudni a választ: érthetetlennek tűnt, hogy miért nem hallottam róla korábban? Szerettem volna tudni, hogy Kosztolányi Dezső *Édes Annája* mellett miért nem él *Filoména* is a köztudatban? Miért csak néhány sor található erről az írónőről?

Kosáryné Réz Lola irodalmi hagyatéka szinte monumentális. Több, mint hetven kötetet írt, több tucat világirodalmi művet fordított le és jó néhány irodalmi lap megszámlálhatatlanul

²⁰⁴ Álom 1920: 177. o.

²⁰⁵ Álom 1920: 100. o.

²⁰⁶ Álom 1920: 217. o.

sok cikkének szerzője volt. S mégsem került róla és életművéről szó eddig a szakirodalomban. Ennek okait is igyekeztem feltárni a dolgozatomban. Ezek mint egy kirakósjáték eldugott részei, egymás után kerültek elő, s végül úgy hiszem, összeállt egy lehetséges kép.

Nagyon élveztem az anyaggyűjtést, ami némi túlzással élve szinte Magyarország összes dunántúli könyvtárába és levéltárába elvezetett. Továbbá sikerült az író ököseit is felkutatnom, akik nagyon hasznos, eddig még sosem publikált információkkal segítettek és gazdagították a munkámat. Az összegyűjtött anyagok birtokában a következő összefoglalást adhatom.

A 20. század elején a női írók száma megnőtt, az íráshoz való joguk többé-kevésbé elfogadottá vált, ami nagyrészt a 19. század költőnőinek volt köszönhető, akik a nők irodalmi életben való szerepvállalását előkészítették. Az írók kedvelt témái a nők társadalmi helyzetét, jogait, az anyai feladatot érintették általában. Írásaik üzenete rendszerint a feminizmushoz köthető. Megjelent azonban néhány író is, akik a modern magyar irodalomban új irányokat mutatva alkottak, s az oly szigorú férfikritikusok is elismeréssel fogadták műveiket.

Tizenhat éves Kosáryné Réz Lola, amikor a korszak legfontosabb irodalmi folyóirata, a *Nyugat* elkezdte tevékenységét. A lapnak indulásától kezdve állandó munkatársa volt Kaffka Margit, Lesznai Anna, Reichard Piroska. Ekkor a fiatal Réz Lola már tíz éve írja verseit és novelláit, s elnyeri a *Magyar Lányok* novellapályázatának első díját, két évvel később a Kisfaludy Társaság fődíját. Tehetségét a nagy tekintélyű irodalmi kiadó, az Athenaeum egy regénypályázat keretében azonnal felismeri és szerződteti az akkor 28 éves Kosáryné Réz Lolát. Első regényével a *Filoménával* így egy csapásra elnyeri a szakma és az olvasók elismerését. Második, *Álom* című regényét már a *Nyugat* munkatársaként írja, s bár a kritikusokat meglepi az első regényéhez képest merőben más írásmód és stílus, ezzel a kötettel is kitörő sikert arat. Csakúgy, mint a harmadik regényével, az *Ulrik inas* cíművel, amellyel még egyszer képes újat alkotni, hiszen témáját is és előadásmódját is tekintve ez a regény is eltért az első két regénytől. Kosáryné tehetsége mindenkit lenyűgöz, így értetlenséggel veszik a kritikusok tudomásul, hogy az író eltávolodik a *Nyugattól*. Míg az olvasók szeretete szakadatlanul tovább él, és a szerző a második világháború végéig egymás után ontja a közönségsikert arató regényeit, addig sok irodalomkritikus nem bocsátja meg Kosárynének, sem a kiadói, sem a stílusbeli váltását. Az író, bár valóban gyakran kielégíti a tömegízlés igényeit, továbbra is ír jó néhány irodalmilag jelentős művet.

S mégis. A mai köztudat teljesen kitörölte őt az emlékezetéből. Eltűnt az irodalom porondjáról, s ennek több oka is lehet. Kosáryné jó társaságban van ezzel a sorssal. Nem kevés tehetséges író és író nő merült feledésbe, mert a második világháború utáni ideológiától idegen volt szellemi munkájuk. Kosáryné esetében ez a probléma fia, Kosáry Domokos politikai aktivitása miatt még erősebb okot szolgáltatott az irodalomból való száműzésére. De emellett véleményem szerint feledésbe merülésének van egy sokkal egyszerűbb magyarázata is, amit mivel nem vagyok szociológus, tudományosan nem bizonyíthatok (de tapasztalataimmal alátámaszthatom). Ha például összehasonlítjuk Réz Lola irodalmi életművét és életét a feledhetetlen Kaffka Margit életművével, akkor meg kell állapítanunk, hogy Kosáryné életében egyszerűen nem történt olyan tragédia, ami a nyilvánosságot megrendítette volna. Mindkét író nő közel harminc éves, amikor átütő sikert ér el. Az irodalomkritika szerint mindketten legfőbb műveikben egy olyan elbeszélésmódot alkottak, ami addig nem fordult elő a modern magyar irodalomban, mindkettőjüknek sikerült egy olyan témát választani, amelyről addig senki sem írt jelentőset, de amíg Kosárynének megadatott egy hosszú élet annak viszontagságaival, gyermekekkel és unokákkal, addig Kaffka Margit életének 38. évében elhunyt. Az egyedülállóan tehetséges író nő halálának tragédiáját súlyosbítja az a tény, hogy egyetlen imádott kisfia előtte két nappal halt meg. Ez a veszteség felfoghatatlan és feldolgozhatatlan tragédia, különösen egy művész esetében. Hiszen annyi kérdésre szerettünk volna tőle még választ kapni, de erre már nem volt Kaffka Margitnak lehetősége. Akkor, amikor a legfontosabb mondanivalóit oszthatta volna meg velünk, az első világháború után, a politikai összeviasszaság közepette, erre nem kerülhetett sor. Nem tudjuk meg, hogy a háború következtében mindenkit érintő szegénység miatt kényszerült volna-e a családját egyedül eltartani, s írt volna-e irodalmilag kevésbé jelentősebb műveket is. S mit szólt volna hozzá a kritika? Kosáryné Réz Lola esetében azonban ismerjük a választ. Életének 92 esztendeje alatt a két világháború, egy októberi forradalom és számtalan politikai viszontagság között a megélhetést választotta, amely nem hagyott keretet kizárólag kiváló művek megírására, s a kritika ezért kiejtette őt a kegyei közül.

Kosáryné Réz Lola maradandót alkotott. Erről első regénye kapcsán Berkes Imre így ír: „*A Filoména egyáltalán nem monumentum. De örökzöld, amely a monumentum gazdag talajából sarjad, szökken fölfelé, szívós leveleivel, fénylő zöldjével, kúszó száraival erőszakosan tapad, tekergőzik rá, egészen elborítja, a csúcsokig lázadozik, úgy, hogy egy-egy pillanatra a legnagyobb arányok benyomása is eltölpül az örökzöld lelkes szemléletében és káprázatos*

hatásában.”²⁰⁷ Az író nő helye véleményem szerint Kaffka Margit, vagy még inkább Szabó Magda mellett van, aki az író nő századik születésnapjának alkalmából rendezett koszorúzási ünnepségen megvallotta, hogy Kosáryné *mutatis mutandis* folytatójának vallja magát.

Kosáryné Réz Lola műveinek feltámasztására az elmúlt pár évben történt néhány próbálkozás. Az *Álom*, az *Ulrik inas* és *A Selmeci diákok* című regényeit újra kiadták, a *Filoména* kétszer is megjelent. Ez év április 15-én a DunaTV indított egy új kulturális 25 perces sorozatot *Arcok a homályból - Méltatlanul elfelejtett "Nyugatosok"* címmel, melynek első epizódját Kosáryné Réz Lola életművének szentelték. Bár a műsor kezdési időpontja kissé szerencsétlenül választva 14 óra 45-re esett, de talán ez kezdő lépés volt az író nő életművének felidézése-re. Remélem, hogy ezzel a diplomamunkával sikerülni fog néhány irodalomkritikus és olvasó figyelmét Kosáryné Réz Lola életműve felé terelni, s az író nő egyszer a szakirodalomban is megkapja a neki kijáró elismerést és legjobb regényei ismét elnyerik az olvasók figyelmét.

²⁰⁷ Berkes 1920

5.1 Köszönetmondás

Az anyaggyűjtést és a téma feldolgozását sokan segítették. Ezúton szeretnék köszönetet mondani elsőként Dr. Deréky Pál professzor úrnak, hogy hitt benne és engedte a téma megírását és segítette munkámat. Meghálálhatatlan köszönet jár Dr. Tokaji Nagy Erzsébetnek, az Országos Széchenyi Könyvtár munkatársának, aki elől a legrégebb, legeldugottabb és legrosszabb állapotban lévő újságcikk sem bújhatott meg és továbbította ezeket nekem. Szintén nagy segítségemre volt Dr. Buda Attila az ELTÉ-ről, aki segített a kutatásban ötleteivel és bibliográfiai tudásával és számtalan emailen keresztül vitattuk meg az anyagot. A szegedi egyetemről pedig Dr. Sánta Gábor látott el néhány tanáccsal, melyeknek igen jó hasznát vettem. Köszönetet szeretnék mondani Vajda Ágnesnek és Varga Katalinnak a Petőfi Irodalmi Múzeumban, akik segítettek Kosáryné örököseit felkutatni. Az író dédunokájának Bede Katalinnak és mindenk előtt unokájának, Dr. Nagy Imre Domokosnak, különös köszönet jár. Bede Katalin, aki maga is könyvtáros szintén segített az anyaggyűjtésben, Domokos bácsi nélkül pedig, aki Kosáryné hagyatékának gondozója, nem készülhetett volna el a dolgozat ilyen minőségben. Megosztotta velem az író és családja történetét, a nyilvánosság számára eddig ismeretlen tényeket és Kosáryné Réz Lola eddig nem publikált kéziratait, leveleit is. Ez nagy megtiszteltetés számomra. Idős kora ellenére egy fél éven keresztül, éjszakákat nem kímélve állt kérdéseim elébe, küldte a kívánt anyagokat emailen, gyakran egy fél órán belül.

S végül a családomnak is köszönetet szeretnék mondani. Egy harminc hónapos kisfiú anyukájaként nem készíthettem volna el ezt a munkát, ha a férjem nem állt volna mellettem, nem vette volna át a feladatok nagy részét. Kisfiam pedig igazán jó baba révén, átaludva az éjszakákat, engedte, hogy az írásnak szenteljem az időmet.

6 Deutschsprachige Zusammenfassung

Kosáryné Réz Lola ist eine in Ungarn sehr bekannte Schriftstellerin. Ihr Name ist den meisten Menschen geläufig, aber nur wenige kennen ihr Leben und Werk. Sie wurde 1892 im ungarischen Oberland – in der heutigen Slowakei – geboren. Ihr wurde ein langes Leben beschert, in dem sie zwei Weltkriege sowie politische Wechsel von Demokratie über Stalinismus, die Revolution 1956 bis hin zur totalen Diktatur erleben und erleiden musste. 1984 starb sie im Alter von 92 Jahren in Budapest.

Von 1920 bis kurz nach dem 2. Weltkrieg erschienen über siebzehn Bücher von Lola K. Réz. Sie gewann mehrere Literaturpreise und war Chefredakteurin von diversen Zeitschriften. Ihre Bücher wurden in mehreren Auflagen herausgebracht. Heutzutage würde man sie als Bestsellerautorin bezeichnen. In der Zwischenkriegszeit war Lola K. Réz eine der beliebtesten Schriftstellerinnen. Nach 1948 erlitt sie das gleiche Schicksal wie viele ihrer Kolleginnen und Kollegen: Sie durfte keine eigenen Werke publizieren, nur die Veröffentlichung von Übersetzungen war ihr erlaubt. Sie wurde aus dem literarischen Kanon ausgeschlossen. Sie bekannte sich zum Feminismus, war aber weder politisch aktiv, noch war sie eine Rebellin. Sie vertrat grundlegende Werte wie Familie, Zusammenhalt und Gleichberechtigung. Sie setzte sich für die Rechte von Frauen und Kindern ein, tat dies aber ohne Verunglimpfung und Herabwürdigung des Mannes. Ihre Appelle waren sanft, und dennoch erregten sie Aufmerksamkeit.

Der Werdegang von Kosáryné Réz Lola ist kein Einzelfall in der ungarischen Literaturgeschichte. Und dennoch stellen sich die Fragen: Warum beschäftigt sich eine Magisterarbeit mit einer heute eher unbekannten Schriftstellerin? Was bieten ihre Werke den heutigen Lesern?

Im Jahr 1989, nach der politischen Wende wurden im Rahmen der Buchmesse in Budapest einige ihrer Werke neu aufgelegt. Unter anderen erschienen die mit einem Literaturpreis ausgezeichneten Romane *Philomena* (Filoména), sowie die Romane *Traum* (Álom) und *Ulrik, der Knecht* (Ulrik inas). Die Verleger haben damit wichtige Beiträge geleistet, um die in Vergessenheit geratene Schriftstellerin zu würdigen.

In meiner Magisterarbeit habe ich den Werdegang und Lebenswerk von Lola K. Réz durch die Analysen ihren ersten Romane *Philomena* und *Traum* mit Hilfe der zeitgenössischen Literaturkritiken und Materialien, die bis dato nicht veröffentlicht wurden, genau dargestellt. Ich habe sowohl die Stärken, als auch die Schwächen der Autorin aufgezeigt. Während meiner Recherchen ist es mir gelungen, die Nachkommen der Schriftstellerin zu finden und mit ihrer Hilfe habe ich Einsicht in nicht veröffentlichte Materialien nehmen können. Aus diesem Stoff und aus der Publikationen der zeitgenössischen Literaturkritik habe ich den Werdegang von Lola K. Réz rekonstruiert. Die eins so erfolgreiche Autorin musste viel Kritik über sich ergehen lassen, denn viele Literaturwissenschaftler und Literaten haben ihr nicht verziehen, dass sie die Hochburg der damaligen Literatur, die anerkannteste Literaturzeitschrift schlechthin, die *Nyugat*, nach kurzer Zeit verlassen hat. Sie hat kurz nach ihrem dritten Roman *Ulrik, der Knecht*, zur *Új Idők* gewechselt. Dieses Magazin richtete sich eher nach dem Mainstream, als nach der modernen Literatur. Dieser Verlag gab Literatur für die Massen heraus. Von nun an schrieb Lola K. Réz viele Romane, die das Niveau ihrer ersten drei Romane nicht erreichten, meinten viele Ihrer Kritikern. Sie warfen ihr vor, sich verkauft zu haben, den Geschmack der Masse befriedigen zu wollen. Das Lesepublikum teilte nicht die Meinung der Fachpresse. Sie liebten ihre Werke und so wurde sie zu einer der erfolgreichsten Autorin der Zwischenkriegszeit.

Die Vorwürfe der Literaturkritiker sind nur zum Teil wahr. Lola K. Réz schrieb tatsächlich viele Romane, deren Qualität sich ihrer ersten Werke nicht annäherten. Aber sie schrieb auch nach 1923 einige herausragende Romane, die Anerkennung und Beachtung sowohl in ihrem Stil, als auch in ihren Themenwahl verdienen. Die Erwartungshaltung ihr gegenüber nach den ersten sehr erfolgreichen Romanen war sehr groß. Die Kritiker haben nicht beachten und akzeptieren wollen, dass sie, einerseits wie jeder andere Schriftsteller einen künstlerischen Wandel zum Erwachsen werden durchleben musste und so ihren Schreibstil gewandelt hat. Andererseits hatte sie Verpflichtungen, die ihr gar nicht erlaubt haben, ausschließlich hervorragende Werke zu publizieren.

Ihr erster Roman, die *Philomena* erschien 1920, kurz nach dem ersten Weltkrieg. Es ist ein Sozialroman, in dem sie über das Leben eines Dienstmädchens schreibt, das ihr ganzes Leben lang nach Anerkennung, Liebe und ein besseres Leben strebte. Ihr einziger Glück war ihr Sohn. Für ihn hat sie alles geopfert und hat hart gearbeitet, um ihn zu einem erfolgreichen Mann zu erziehen, der eines Tages eine bessere Zukunft haben soll. Leider gelingt der

Protagonistin dies nicht und die Geschichte hat kein happy end. Das Buch wurde nicht nur mit einem Literaturpreis ausgezeichnet, sondern brachte ihr Anerkennung der ganzen zeitgenössischen Literaturkritiker und Fachpresse ein. Sie wurde auf einen Schlag berühmt und bekam die Aufmerksamkeit und Unterstützung vom Herausgeber der *Nyugat*, Ernő Osvát. Der Autorin gelangte neben der hervorragenden Themenwahl auch eine Erzählart, die bis zu dieser Zeit in der ungarischen Literaturgeschichte niemand angewendet hat.

Ihren zweiten Roman, den *Traum* schrieb sie schon als Mitarbeiterin vom Osváth, ebenso den dritten historischen Roman den *Ulrik, der Knecht*. Der *Traum* ist eine moderne Aufarbeitung des Kindermärchens *Schneewitchen und die sieben Zwerge*. Diese aussergewöhnliche Vorlage für einen erwachsenen Roman hat die Erwartungen der Fachpublikum übertroffen. Es war ein vollkommen andere Schreibstil, als bei ihrem ersten Roman, mit der Kosáryné die Geschichte einer Frau erzählt, die von ihrem Mann mit ihrer eigenen Stiefmutter betrogen wird. Trotzdem bemüht sich die Protagonistin, ihre Familie wiederzuvereinigen und ihren Mann zurückzuerobern.

Kosáryné begann bereits 1923 bei anderen Verlegern ihre Schrifte zu publizieren. Wie fast jeder zu dieser Zeit musste auch sie ums Überleben kämpfen. Ihr Mann kehrte vom Krieg mit einer Verletzung nach Hause, die es ihm nicht mehr ermöglichte, als Pianist zu arbeiten. Kosáryné musste also ihre Familie alleine erhalten. Sie schrieb daher viel und so blieb die Qualität ihrer Werke machmal auf der Strecke. Das wollte man ihr nicht leicht verzeihen.

Sie engagierte sich in diversen Vereinen und war Mitbegründerin des *Kreis der ungarischen Schriftstellerinnen* 1927. Dieses Verein trat für die Rechte der weiblichen Autorinnen ein. Kosáryné war eine überzeugte Feministin. Sie gehörte aber noch zu der ersten Generation der Feministinnen, die für die Gleichberechtigung kämpften, ohne ihre Weiblichkeit und die Werte der Familie aufzugeben. Wenn sie für die Rechte der Frauen eintrat, dann zeigte sie die Werte der Frauen auf und beschimpfte nicht die Männer. Sie legte Wert darauf aufzuzeigen, dass Frauen, Mädchen und Kinder mindestens so viel Wert in der Gesellschaft haben, wie Männer und forderte die gleichen Chancen. Sie glaubte an die Kraft der Literatur und an die Stärke der Familie. Sie sah sich als Sprachrohr der Schwächen und der Kinder. Sie glaubte, dass die Literatur die Aufgabe hat, die gesellschaftliche Problemen aufzuzeigen und so eine Lösung beizusteuern. Als Redakteurin diverser Zeitschriften nutzte sie oft die Gelegenheit ihre Ratschläge unter der Rubrik „Nachrichten des Chefredakteurs“ kundzutun und damit eine Art allgemeine gesellschaftliche Erziehung geübt. Auch diese Tätigkeit brachte ihr einen

schlechten Ruf, ebenso wie die Übersetzungen von fremdsprachigen Literatur. Sie übersetzte aus dem Englischen Werke von Dickens, Wallace, Pearl S. Buck, Kenneth Roberts, Wilhelm Hauff und Agatha Christie. Zu ihren bekanntesten Übersetzungen gehören *Winnetou* von Karl May, Werke von Courts-Mahler und der Roman *Vom Winde verweht* von Margaret Mitchell, und die ebenso romantische Werk *Die blaue Lagune* von H. de Vere Stacpoole. Die beiden Letzteren werden überwiegend von weiblichen Lesepublikum bevorzugt, so entstand der Ruf, sie wäre eine Autorin von Kitschromane. Diese Meinung wurde vertieft, als sie sich vermehrt den Jugendromanen widmete. Sie schrieb viele Mädchenromane, die ebenfalls nicht in die Gattung der ernst zunehmende Literatur gehören.

Nachdem zweiten Weltkrieg durfte sie nicht mehr publizieren. Ihre Ideologie passten nicht zu dem neuen Wertsystem des Kommunismus, so wurde sie zum schweigen verurteilt. Sie bestritt ihren Lebensunterhalt mit Übersetzungen. Nach der Revolution 1956 startete sie einen Versuch, ihren vierteiligen Romanenzyklus über eine Frauengeneration ins Englische übersetzen zu lassen, denn sie war davon überzeugt, dass der Rest der Welt über die ungarische Geschichte gerne lesen würde. Da aber ihr Sohn jedoch wegen seiner Aktivitäten bei der Revolution festgenommen und verurteilt wurde, wollte sie nicht riskieren, ihm und seiner Karriere zu schaden und verzichtete darauf zu publizieren. Bis zur politischen Wende 1989, wurde von ihr nichts mehr herausgegeben.

Ich hoffe, ich konnte in meiner Arbeit nachvollziehbar argumentieren und aufzeigen, dass Kosáryné Réz Lola zu Unrecht aus dem Kanon ausgeschlossen wurde. Meiner Meinung nach sind ihre Werke auch im 21. Jahrhundert lesenswert, darum sollten die Leser auch heute zu ihren Büchern greifen.

7 Curriculum Vitae

Timea Hipf, Bakk. Phil.

Karl Benzweg 86
1210, Wien
Tel.: +43 664 818 25 42
<mailto:timea@hipf.at>

Geboren: 08.02.1977 in Szarvas, Ungarn
Staatsbürgerschaft: Österreich
Familienstand: verheiratet
Kinder: Sohn Sebastian, geboren am 12.11.2006

Berufserfahrung:

seit 09/2001	Erste Bank der oesterreichischen Sparkassen AG, Wien Marketingspezialist/Zielgruppenmanager für Privatkunden,
03/2001 – 08/2001	Creditanstalt AG, Wien Kundenberaterin
11/2000 – 02/2001	Bipa AG, Wien Shop Managerin
10/1997 – 09/2000	Billa AG, Wien Feinkostleiterin, Assistentin des Gebietsleiters

Schulbildung :

1983 – 1991	Grundschule in Hegyeshalom, Ungarn
1991 – 1995	Fachmittelschule für Maschinenbau und Computertechnik in Győr, Ungarn
1995 – 1996	Auslandsstipendium Germanistik und Politologie an der Ludwig-Maximilian Universität in München, Deutschland
1997 – 2000	Betriebswirtschaftsstudium, Wirtschaftsuniversität (WU), Wien
2000 – 2002	Universitätslehrgang für Werbung und Verkauf, WU Wien
2005 - 2007	Studium der Hungarologie, Universität Wien
2007 - 2009	Studium der ungarischen Literaturwissenschaften, Universität Wien

8 Felhasznált irodalom:

Acsády Judit, „*A huszadik század asszonya – A századforduló magyar feminizmusának nőképe*”, In: Szerep és alkotás. Női szerepek a társadalomban és az alkotóművészetekben, Nagy Bea, S. Sárdy Margit (szerk.), Csokonai, Debrecen, 1997.

Alszeghy Zsolt, In: Élet, 1922. 1. sz. 22-23.

Aradi Gábor, In: Sorsunk 1942., 426

B. G., In: Élet, 1942. 43. sz. 851

Badinter, Elisabeth: *A szerető anyja – Az anyai érzés története a 17–20. században*. Ford. Szekeres András. Artemisz Könyvek. Debrecen: Csokonai, 1999.

Balajthy Dénes: „*Kosáryné én vagyok.*”, In: Magyar Narancs, 1997. augusztus 14.

Balázs Béla: *A feminista probléma*. (Megjegyzések az íróasztal mellől.), Nyugat, 1913/5. sz.

Balázs Béla: *Lesznai Anna meséskönyve*, Nyugat, 1914/1. sz.

Balázs Béla: *Ritoók Emma új könyve*, (Ellenséges világ. Novellák.), Nyugat, Figyelő, 1914/ 1.

Balla Zsófia, „*Nőirodalom – mi az?*” In: Magyar Lettre Internationale 24, 1998/10

Bánhegyi Jób: *Magyar nőírók*, Szent István Társulat, Budapest.1939.

Barabás Gyula: In: Népszava, 1920. Június 20.

Bartha József: *Kosáryné Réz Lola*, Két nemzedék magyar irodalma, 1875-1925, Bp., 1926

Beauvoir, de Simone: *Das andere Geschlecht, Sitten und Sexus der Frau*, Rowohlt, Hamburg, 1968.

Berde Mária: In: Zord idő, 1920. November 16., 21. sz.p: 938-939

Berényi László, In: Élet 1933. 200

Berkes Imre: *Vallomások egy nagyon szép regényről*, Nyugat, 1920/23-24. sz.

Bodor Aladár, In: Magyarság, 1921. December 4. 273. sz. 8.

Borgos Anna : „*Kapcsolódás, identitás, alkotás – Török Sophie szerepeinek lehetőségei és konfliktusai*”, Thalassa, 1999, 117-135

Borgos Anna: *Portrék a Másikról: alkotónők és alkotótársak a múlt századelőn* , Budapest, Noran, 2007.

Boross István dr.: *Regényirodalmunk nőíró*, Irodalomtörténeti tanulmány, Budapest: Gyóni Géza Irodalmi Társaság, 1935

- Boross István: *Kosáryné Réz Lola- Írói arckép*, Mezőtúr, Török Könyvkiadó, 1930.
- Czigány Magda, „Nyájas múzsákból öntudatos amazonok? – Nők a huszadik század művészetében”, *Holmi*, 2002.3, 309-325.
- Buikema, Rosemarie: *Ablakok egy kerek házon: a feminista elmélet*
 Forrás: <http://iki.elte.hu/hirnok/tankor/lerner.htm>
- Cixous, Hélène: *"A medúza nevetése"*, Testes könyv, II, Szeged, Ictus, 1997.
- Császár Elemér, Dr.: A, In: *Magyar Múza*, 1920. 506-508
- Derrida, Jacques: *Ki az anya?*, Dianoia Könyvek. Ford. Boros János, Csordás Gábor, Orbán Jolán, Jelenkor Kiadó, Pécs, 1997.
- Dersi Tamás: *Századvégi üzenet, sajtótörténeti tanulmányok*, Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1973.
- Dömötör István: *Egy kis polémia*, In: *Virágfakadás*, 1905.
- Fábri Anna: *A szép tiltott táj felé*, Kortárs 1996.
- Fráter Zoltán: *A Nyugat asszonyai: Nők és női szerepek az irodalmi életben*, In: *Rubicon* 2007/8.
- Fráter Zoltán: *Osvát Ernő élete és halála*, Budapest, Magvető Könyvkiadó, 1987.
- Füst Milán: *Kosáryné Réz Lola: Ulrik inas*, Nyugat, Figyelő, 1922/3. Sz.
- Füst Milán: *Teljes Napló I.*, Fekete Kiadó, Budapest, 1999.
- Füst Milán: *Összegyűjtött levelei*, Budapest, Fekete Sas Könyvkiadó, 2002.
 g., In: *Népszava*, 1942. október 21., 238. sz. 7.
- Gellért Oszkár: *Egy író élete, A Nyugat szerkesztőségében, 1926-1941*, Budapest, Gondolat Kiadó, 1958.
- Gyáni Gábor: *Család, háztartás és a városi cselédség*, Magvető, 1983.
- Halász Gábor: *Három könyv*, In: *Napkelet*, 1927, 74.
- Halmi Bódog, In: *Magyar Hírlap*, 1932. június. 26. 142. sz. 21.
- Hegedüs Béla, In: *Magyar Kultúra*, 1921. 53-55.
- Horváth Andrea: *Gender als Analysekategorie der Kulturwissenschaft*, Internet-Zeitschrift für Kulturwissenschaften, 15. Nr., November 2005. http://www.inst.at/trans/15Nr/05_13/horvath15.htm
- Horváth Györgyi: *"Bekattannék, mint az Édes Anna..."*, In: *Litera*, 2003. Július.

Horváth Györgyi: *A női irodalom fogalma Magyarországon. A történeti megértés szerepe a magyar nőirodalmi kutatásokban*. In: Hatalom és kultúra, Az V. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus előadásai, (Jyväskylä, 2001. augusztus 6-10.) Szerk.: Jankovics József, Nyerges Judit, Nemzetközi Magyarásztudományi Társaság, Budapest, 2004.

Horváth, Györgyi : *Nőidő: a történeti narratíva identitásképző szerepe a feminista irodalomtudományban* , Budapest, Kijárat Kiadó , 2007, <http://iki.elte.hu/hirnok/tankor/lerner.htm>

Ijjas Antal, In: Magyar Kultúra, 1932. I.

Illés Endre: *Bevezető egy bírálatához* (I. E.: Árnýekrajzok, Magvető, Bp, 1983) 470-472.

Illés Endre: *Egykori bírálatom* (I. E.: Árnýekrajzok, Magvető, Bp, 1983) 473-476.

Illés Endre: *Irodalmi palástok, sárguló fényképek*, In: Népszabadság Vasárnapi Melléklet, 6. oldal, 1971.09.26.

Illés Endre: *Kosáryné Réz Lola új regénye*, Nyugat, Irodalmi figyelő, 1930/15. sz.

Illyés Gyula: *Puszták népe*, Osiris Kiadó, Budapest, 2003,30. o.

Irigaray, Luce: „*A diszkurzus hatalma, a nőiség alárendeltsége* (1977), Bókay-Vilcsék-Szamosi-Sári (szerk.), *A posztmodern irodalomtudomány kialakulása*, 488. o., Budapest, Osiris, 2002.

Jánosi László, In: Új Magyar szemle, 1921. 300-306.

Joó Mária: *Simone de Beauvoir filozófiája és "A második nem"*, Pro Philosophia Füzetek 35. szám, Veszprém, 2003.

Kádár Judit: „*»Költőnők, ti csontos csúnyák« – A huszadik századi magyar női költészet kritikai megítélése*”, In: Alföld (2002.10): 41-55.

Kádár Judit: *Az antiszemitizmus jutalma. Tormay Cécile és a Horthy-korszak*, Kritika, 2003/3.

Kádár Judit: *Erotikus, katolikus*, In: Magyar Narancs, 2006/45.

Kádár Judit: „*Feminista nézőpont az irodalomtudományban*”. Helikon, 1994/3-4.

Kádár Judit: *Három "új nő" Magyarországon*, In: Élet és Irodalom, LI. évfolyam 31. sz.

Kádár Judit: „*Miért nincs, ha van. A kortárs nyugati feminista irodalomkritika hatása Magyarországon*, Beszélő, 2003/november.

Kádár Judit: „*Női írók - férfi irodalomtörténet-írás*”. Kritika, 1997/1.

KaffkaMargit: *Azért sem az utolsó szó*, In: Virágfakadás. 1905/8, In: Az élet útján, versek, cikkek, naplójegyzetek, Összegyűjtötte: Bodnár György,

Kafka Margit: *Az asszony ügye*, In: Az élet útján, versek, cikkek, naplójegyzetek, Összegyűjtötte: Bodnár György, 1913

- Kállay Miklós, In: Képes Krónika, 1933. 23. s. 25.
- Károly Márta: „Író nők? Nőírók? – I-2.”, In: Respublika (1994.23): 60-63.; (1994.24): 60-62.
- Kárpáti Aurél: *Asszony a karosszékekben*, In: Pesti Napló, 1929. július 13.: 6.
- Kemenes Géfin László; Jolanta Jastrzębska: *Erotika a huszadik századi magyar regényben : 1911-1947*, Kortárs Könyvkiadó, Budapest, 1998.
- Kerényi Károlyné: *Kosáryné Réz Lola emlékére*, In: Magyar Nemzet, 1985. márc. 20.
- Kéri Katalin: „Női időtöltések száz évvel ezelőtt”, In: Valóság (1997.3): 36-44. p.
<http://kerikata.hu/publikaciok/text/sport.htm>
- Kiss Ernő, Dr.: *A pápaszem. Kosáryné Réz Lola regénye*. In: Pásztortűz, 1926., 7. sz., 167. p.
- Kollarits Krisztina: *Tormay Cécile elfeledett regénye – A régi ház*, József Attila Komárom megyei Könyvtár eszépálázatának nyertes írása 2006-ban.
- Komáromi Gabriella, F: *A gyermekkönyvek titkos kertje: tanulmányok, esszék, kritikák*, Bp, Pannonica Kiadó, 1991.
- Komáromi Gabriella: *Elfelejtett irodalom*, Móra Ferenc könyvkiadó, 1990.
- Koppensteiner, Susanne: *Charakteristik von Dienstboten im französischen Roman des 19. Jahrhun-derts - eine exemplarische Analyse: Edmond et Jules de Goncourt: Germinie Lacerteux; Gustave Flaubert: Un coeur simple; Emile Zola: Pot-bouille*, Universität Wien, 1989.
- Kosáry Jánosné Dr., Réz Eleonóra: *A Feminizmus*, Selmezbánya, Szabadgondolkodók Selmezbányai Körének Kiadása, 1914.
- Kosáryné Réz Lola: *Álom*, Garabonciás Kiadó, Budapest, 1989.
- Kosáryné Réz Lola, In: Magyar Hírlap, 1989. jún. 7.
- Kosáryné Réz Lola, In: Népszabadság, 1989. jún. 27
- Kosáryné Réz Lola, In: Koszorú, 1943. január, 110. p.
- Kosáryné Réz Lola: *A serdülő lány regénye*, In: A jövő útjain, 1935.
- Kosáryné Réz Lola: „Az én élettörténetem“, In: Pásztortűz, 1930, 500-501.o.
- Kosáryné Réz Lola: *A föld közelében*, In: Koszorú, 1939, június 245-247 p.
- Kosáryné Réz Lola: *Filoména*, Jelenkor Kiadó, Pécs, 2000.
- Kosáryné Réz Lola: *Gül-Baba kertje*, Nyugat, 1923/11-12. sz.
- Kosáryné Réz Lola: *Lányi Sarolta versei*, Nyugat, 1921/14. sz.

- Kosáryné Réz Lola: *Ulrik inas*, Garabonciás Kiadó, Budapest, 1989.
- Kosztolányi Dezső: *Ablakok, Cseléd*, <http://mek.oszk.hu/00700/00741/00741.htm#23>
- Kosztolányi Dezső: *Egy poház víz*, In Új Nemzedék, 1921. január 1., <http://mek.niif.hu/06200/06274/06274.htm#176>
- Kosztolányi Dezső: *Panaszkönyv (Levél Ignotiushoz)*, Nyugat, 1915/5.
- Kovács M. Mária: *A magyar feminizmus korszakfordulója*, In: Cafe Babel 4/1-2, 179-183. o.
- Kozocsa Sándor, Dr., In: Igaz szó, 1932. 23. sz. 3.
- Könyvszemle, In: Népszabadság, Kultúra rovat, 1989. Június 27. 9. p.
- Leonhartsberger Silvia Maria: *Städtische Dienstboten in der deutschen Erzählprosa um 1900: eine Untersuchung anhand ausgewählter Beispiele*, Universität Wien, 1998.
- L'Homme Ilona: *Az erotikus női költészet fogadtatása a XX. század elején*, Irodalomt., 2003
- L'Homme Ilona: *A női írók helye az irodalmi diszkurzusban*. Doktori disszertáció, 2003. <http://www.freeweb.hu/lhilo/PhDkesz.pdf>
- Lesznai Anna: *Várnai Zseni versei*, Nyugat, Figyelő, 1935/7. sz.
- Mariay Ödön, In: Magyarság, 1921. július 3., 144. sz. 8.
- Márton László utószava In: Kosáryné Réz Lola: *Filoména*, Jelenkor Kiadó, Pécs, 2000.
- Mátyás István: „Írónők és irogató nők – I-5”, In: Új Horizont (1992.3): 6 5-68; (1993.1): 49-52.; (1993.3): 51-53.; (1994.1): 52-54.; (1994.4-5): 106-108.
- Moi, Toril: *"Feminista irodalomkritika"*, Jefferson-Robey (szerk), *Bevezetés a modern irodalomelméletbe*, Budapest, Osiris, 1995.
- Móricz Zsigmond: *Kafka Margit*, Nyugat, 1912/3. sz.
- Novák Zoltán: *A Vasárnap Társaság: Lukács Györgynek és csoportosulásának eszméi válsága, kiütkezésük az első világháború időszakában*, Budapest, Kossuth Könyvk., 1979.
- Pauleweit, Karin: *Dienstmädchen um die Jahrhundertwende: im Selbstbildnis und im Spiegel der zeitgenössischen Literatur*, Frankfurt am Main, Wien [u.a.], Lang, 1993.
- Pelle János: *Még és még? Erotika és irodalom*, In: Árgus, 2005/03
- Péter László, Szerk.: *Új magyar irodalmi lexikon*, Akadémia, Budapest, 2. kiadás, 2000.
- Pintér Jenő: *A magyar irodalom története. II. kötet.*, Franklin, Budapest, 1928.

Pitkäsalo Eliisa: *Hatalmas hatalom, alattomos alárendeltség*. In Gyáni Gábor - Nagy Beáta (szerk.). *Nők a modernizálódó magyar társadalomban*. Artemisz Könyvek sorozat. Debrecen: Csokonai Kiadó, 2005. 163-180 .

Pitroff Pál, In: *Katolikus Szemle*, 1933. II. 238-240.

Pomogáts Béla: „*Magyar nőírók*”, In: *Árgus* 2000.5.

Reményi Éva: *Kosáryné Réz Lola halálára*, In: *Élet és Irodalom*, 1985. 2. sz.

Rosalind Delmar: *Mi a feminizmus?* <http://iki.elte.hu/hirnok/tankor/delmar.htm>

Rosemarie Buikema: *Ablakok egy kerek házon: a feminista elmélet*, Ford: Dezsényi Katalin
Sárai Szabó Katalin: *Nőnevelés és mindennapi vallásosság a Magyar Lányok című folyóirat első évfolyamaiban*, 1894-1898.

Sárospataki Mihály: *Bizalmas beszélgetés*, In: *Új Idők*, 1943. 2. sz.

Schöpflin Aladár, In: *Szózat*, 1921. december 4, 274. sz. 14-15 p.

Schöpflin Aladár, In: *Vasárnapi Újság*, 1920. 11. sz. 131

Schöpflin Aladár, In: *Vasárnapi Újság*, 1921. 3. sz. 35-36. o.

Schöpflin Aladár, In: *Vasárnapi Újság*, 1921. 23. sz. 275

Schöpflin Aladár: *Álom*, Nyugat, Figyelő, 1921/ 9. sz.

Schöpflin Aladár: *Az új sarj - Erdős René regénye*, Nyugat, 1916/4. sz.

Schöpflin Aladár: *Kaffka Margitról*, Nyugat, 1935/8. Sz

Schöpflin Aladár: *Kaffka Margit most tíz éve halt meg*, Nyugat, 1928/2. sz.

Schöpflin Aladár: *Kaffka Margit*, Nyugat, 1912/24. Sz

Schwartz Ágota: *A női szubjektum a századforduló magyar íróői prózájában*,

Scipiades Erzsébet: *Egy brutálisan gazdag nő élete (Lesznai Anna)*, In: *Népszava*, 2006.06.08

Séllei Nóra: *A feminizmus találkozásai a (poszt)modernnel*, Csokonai Kiadó, Debrecen, 1995.

Sipos Balázs: „*Hivatásos újságírók Magyarországon a két háború között*”, In: *Nőszemély* 1998.1.

Sötér István: *Búcsú Kosáryné Réz Lola –tól*, In: *Élet és Irodalom*, 1985. 3. sz.

Szabó Magda: *Száz éve született Kosáryné Réz Lola*, In: *Magyar Nemzet*, 1992. December 8.

Százs Zoltán: *A nőírók ellen*, In: *Jövendő*, 1904/16

Szerb Antal: *Tormay Cécile*, Nyugat, 1937/ 5. sz.;

Széri Mihály Ferenc utószava a Bujdosó könyvhöz, In: Tormay Cecile: Bujdosó könyv, Enter Kiadó, Bp., 1998.

Szili Leontin: *Egy nekrológ kiegészítéséül*, In: Élet és Irodalom, 1985. 4. sz.

Szöpflin Aladár, In: Vasárnapi újság, 1921. 3. sz. 35-36.

Tematikus feminista irodalomkritika folyóiratszámok:

Café Babel 1994/1-2, 1996/2.

Helikon, (1994.3-4)

Thalassa 1996/1, 1996/3.

Magyar Lettre 1997/3.

Műhely 1997/5.

Replika 1997/28., 1999/35.

Ex-Symposion 1998/21-22.

Kalligram 2002. szeptember

Palimpszeszt 2002. december

Új Symposion (2005.0043)

Tersánszky J. Jenő: *Várnai Zseni: Im itt az írás*, Nyugat, 1928/5. sz.

Thury Lajos: In: Magyarország, 1933. május 28., 120. sz. 25.

Torma Piroška: „*Most itt van az azután...*” (*Tormay Cécile Bujdosó könyvéről*), In: Múltunk, 2008/ II.

Török Sophie: *Nők az irodalomban*, Nyugat, 1932/24. sz.

Tutsek Anna: *Filoména, Kosáryné Réz Lola pályadíjnyertes regénye*, In: Új Idők, 1920.

Várkonyi Nándor: *Az újabb magyar irodalom 1880-1940*, Szukits, Budapest, 1942. 312.

virág: *Könyvhét'89 – Kosáryné Réz Lola*, In: Magyar Hírlap, Kultúra-Művészet, 1989.06.07.

Virágh Ferenc: *Kosáryné Réz Lola*, In: Élet, 1927. 19. sz.

Wolfzettel Friedrich [Hrsg.]: *Der französische Sozialroman des 19. Jahrhunderts*, Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1981.

Zimándi Pius, In: Magyar Kultúra, 1943. I. 14.

Zsadányi Edit: *A másik nő, A női szubjektivitás narratív alakzatai*, Ráció Kiadó, 2006.

Zsadányi Edit: *Író nők a századfordulón*, In: Szerk.: Szegedy-Maszák Mihály, Veres András, *A magyar irodalom története I-III., 2. Kötet, 1920-tól napjainkig*, Gondolat Kiadó, 2007.

Zeiss, Christiane: *Ländliche Dienstboten in den Bauernromanen des 19. und 20. Jahrhunderts*, Universität Wien, 1992.

Zsigray Júlianna, In: Új idők, 1933. I. 651

9 1. Melléklet: Kosáryné Réz Lola regényeinek bibliográfiája

Rövidítések: S&W = Singer és Wolfner Kiadó, ÚI = Új Idők [S&W utóda]

1. A babakanál. [meseregény], Bp., S&W, 1931., 2. kiadás Uott. 1932
2. A Balassi-vár kincse. [történelm (lány)regény], Bp., Ruszkabányai, 1943.
3. A Dunai család [kalandregény], Miskolc, Magyar Jövő, 1928.
4. A Föld kódében [regény], Bp., S&W, 1938.
5. A János-utcai leánykolóni [önéletrajzi (leány)regény], Bp., S&W, Százszorszép Könyvek, 1935.
6. A kékesi vendégek [regény], Bp., S&W, 1929.
7. A két vadalmazfa [regény], Bp., Bartl (?), 1943.
8. A királyné cselédkéje [történelmi kisregény], Bp., Palladis, 1937.
9. A kóbor királyfi [regény], Bp., S&W, 1934.
10. A lángos [regény], Miskolc, Klein-Ludwig-Szelényi, 1924, 2. Kiadás: Bp., S&W, 1926.
11. A meseerdőben [meseszíndarab], Bp. Magyar Ifjúsági Vöröskereszt, 1929. MIVK
színdarabjai
12. A rejtelmes kohó [regény], Bp., Palladis, 1928
13. A selmeci diákok [történelmi [kis]regény] Bp., S&W, 1933, Milliók Könyve az
ifjúságnak, 2 kiadás: Bp., Garabonciás, 1989.
14. A vén diák [regény], Bp., S&W, 1927.
15. Az árgusszemű banditafőnök [krimi], Bp., NYÍL [regényújság] 1932.
16. Az elvarázsolt kastély [lányregény], Bp., S&W, Százszorszép Könyvek, 1928.
17. Az ezüstsüveges ceruza története [lányregény], Bp., S&W, 1929.
18. Az óra [történelmi regény], Bp., S&W, 1934.
19. Aranykapu. [regény], Bp., S&W, 1942., [2. kiad. ugyabban az évben??]
20. Asszonybeszéd. [nemzedékregény 1. kötet], 1 kiadás: Bp., S&W, 1942., 2. Kiadás: Bp., S&W, 1943.
21. Álom [regény], Bp., Athenaeum, 1921., 2. kiad. Bp., S&W, 1932 (két lenyomatban) ,3.
kiadás: Bp., S&W, 1940., 4. kiadás: Garabonciás, 1989.
22. Bibic és Bogárka [meseregény], Bp. Szent István Társulat, ("Fiftyfirittsorozat" 4. Kötete),
1941.
23. Boszorkányvár [ifjúsági [kis]regény], Bp., S&W, Az Én Újságom Könyvei, 1928.
24. Brimi és Brumi [ifjúsági történelmi regény, ősemberek], Bp., Szent István Társulat, 1947.
25. Csiperke [lányregény], Bp., S&W, Százszorszép Könyvek, 1933.
26. Egy hordó bor [regény], Bp., S&W, 1931.

27. Egy kislány elindul [lányregény], Bp., Dante, 1947.
28. Egy leány a sok közül [regény], Bp., S&W, 1937.
29. Egy méter fehér szalag [lányregény], Bp., S&W, Százszorszép Könyvek, 1931. 2. kiad: 1932
30. Ellenség a hegyoldalon [ifjúsági regény], Bp., S&W, Az Én Újságom Könyvei, 1937.
31. Esti hegedűszó [A naspolyafa titka, A várkisasszony, Jó szerencsét]. [lányregények], Bp., S&W, 1941.
32. Excelsior [történelmi regény], Bp., S&W, 1937.
33. Fecskefészek [ifjúsági regény], Bp., Szent István Társulat, 1946.
34. Filoména [regény], Bp. Athenaeum, 1920., 2. Kiadás: Garabonciás 1989, 3. Kiadás: Jelenkor, 2000
35. Fityfirittyország [meseregény], Bp. Szent István Társulat, "Fityfiritty sorozat" 2. Kötete, 1937.
36. Földrepottyant két manócska [meseregény], Bp. Szent István Társulat, "Fityfiritty sorozat" 1. Kötete, 1936.
37. Gyöngyvirág [meseregény], Bp. Szent István Társulat, "Fityfiritty sorozat" 3. Kötete, 1937.
38. Ha a szív megszólal [regény], Bp., Klein Gábor, Mindenki Könyve, 1932.
39. Hamupipőke = A selmeci diákok első kiadása [történelmi (kis)regény], Bp., S&W, 1930.
40. Hazafelé [regény], Bp. Athenaeum, 1920.
41. Ida néni és Samu bácsi [regény], Bp., S&W, 1935.
42. Karcsi álma [gyermekregény vagy színdarab], Bp., S&W, AZ Én Újságom melléklete 1924.
43. Katáng királyfi [meseregény], Bp. Szent István Társulat, "Fityfiritty sorozat" 5. Kötete, 1943.
44. Kéri Kató [lányregény], Bp. Szent István Társulat, 1937.
45. Koldusok [regény], Bp. Szent István Társulat, 1931.
46. Különös ismertetőjele nincs [regény], Bp., S&W, Új Idők Könyvtára 21, 1941.
47. Laurácska meggyógyul [lányregény, családi történet], Bp., S&W, Százszorszép Könyvek, 1930.
48. Leányfurfang [lányregény} *Bp. Móra, 1958.
49. Lelkek és arcok [elbeszéléskötet], Bp., S&W, 1935.
50. Marinka három gavallérja. [regény], Bp., Képes Krónika, 1925., 2. Kiadás: Bp., S&W, 1943.

51. Meszes Palkó [ifjúsági kisregény], Bp., S&W, AZ Én Újságom Könyvei, 1928,
52. Micurka [ifjúsági kisregény], Bp., S&W, AZ Én Újságom Könyvei, 1932.
53. Milibi a fekete leány [kaland (kis)regény], Bp. Ferences Missziók Országos Központja, 1947.
54. Morzsáék [regény], Bp., S&W, 1942.
55. Nagyságos úr és az asszony [regény], Bp., S&W, 1928., 2. kiadás: Bp., S&W, 1937.
56. Nyafka [lányregény], Bp., S&W, Százszorszép Könyvek, 1932.
57. Pápaszem (A pápaszem) [regény], Minerva, Kolozsvár, 1925, 2. kiadás: Bp., S&W, 1927.
58. Perceg a szű [nemzedékregény, 2. kötet] * Bp., S&W, 1943, 2. Kiadás: Bp., S&W, 1944.
59. Péter [regény] * Miskolc, Magyar Jövő, 1928.
60. Piroska az erdőben [lányregény], Bp., S&W, 1934.
61. Pityu [regény], Bp., Athenaeum, 1923.
62. Por és hamu [nemzedékregény 4. kötet], Bp., ÚI, 1947.
63. Porszem a napsugárban [regény], Bp., Athenaeum, 1928 és 1930.
64. Rege a szabadságról [történelmi (kis)regény], Bp. ÚI, 1948.
65. Rici asszony lelkiismerete [regény], Bp. Légrády, 1925.
66. Szép Kamilla macskája (A) [történelmi (kis)regény], Bp., Athenaeum, 1928, 2. kiadás: Bp., 1943
67. Színház [ifjúsági színdarabok], Bp., S&W, Az Én Újságom Könyvei, 1930.
68. Tibi [Tibi csapata, Tibi Magyarországon, Tibi a tengeren, Tibi Amerikában, Tibi hazajön] [ifjúsági regény], Bp. Dante, 1928., új kiadások 1938-1942. AZ 1938.
69. Tündérkastély [ifjúsági regény színdarab], Bp. Magyar Ifjúsági Vöröskereszt, 1929.
70. Új élet a romok alatt [regény], Bp. Magyar Népművelők Társasága, 1941.
71. Ulrik inas [történelmi regény], Bp., Athenaeum, 1921., 2. kiadás: Bp., S&W, 1933, 3.kiadás: Garabonciás, 1989.
72. Vándor Palkó [verses meseregény], Bp. Dante, 1927., 2. Kiadás: Bp., Dante, 1940, 3 kiadás: Bp., Dante, 1942.
73. Vaskalitka [nemzedékregény 3. kötet], Bp. ÚI, 1946.
74. Vilma útnak indul [regény], Bp., Légrády, 1935.
75. Zuzmara varázsló [mesekalandregény], Bp., S&W, 1934.
76. Zsuzsika pénze [regény], Bp., S&W, 1931.

HOLLINGTON, C. W álnéven megjelent könyvei:

1. A fregattkapitány, S&W, 1932.
2. A jajgató barlang, Bp, Palladis, 1940 [olaszul a saját nevén jelent meg!]
3. Ketten egyedül, Bp., S&W, 1932.
4. Ki lesz a férje?, Bp., S&W, 1937
5. Milliomos kisasszony, Bp., S&W, 1936.
6. Tavaszi szerelem, Bp., S&W, 1934.

Folyóiratokban közölt regényei, amelyek később önálló kötetben nem jelentek meg:

Rövidítések: ML: Magyar Lányok (lányregények), ÉÚ = Az Én Újságom (gyermek- vagy meseregények), ÚI = Új Idők, TV = Tündérvásár.

1. A Denevérr király. (mese) ÉÚ 1934/35.
2. A fehér szegfű. ML 1931/32.
3. A kis Robinzonok. ÉÚ 1927.
4. A medvebarlang titka. ÉÚ 1939/40.
5. A régi bánya titka. ÉÚ 1922/25.
6. A sáfárház. ÚI 1941.
7. A titokzatos padlás. ÉÚ 1942/43.
8. A zöldkockás ruha. ML 1941/42.
9. Ducfalva [történelmi] ML 1941/42.
10. Egy különös nyaralás. TV 1926.
11. Egy tucat gyerek. TV 1931.
12. Gedeon bácsi. TV 1927.
13. Hédi kapitány. ÉÚ 1937/38.
14. Hótündérke. ÉÚ 1932/33.
15. Iskola az őserdőben. (A Muki-Bubu sorozat folytatása) ÉÚ 1931/32.
16. Jön a gonosz varázsló (A Gyöngyvirág első változata, mese) ÉÚ 1929.
17. Két gyerek a vonaton. ÉÚ 1941/42.
18. Kóc Misi kalandjai. (verses mese) ÉÚ 1942/43.
19. Lekvár Peti kalandjai I. (verses képregény) ÉÚ 1936/37.
20. Lekvár Peti kalandjai II. (verses képregény) ÉÚ 1937/38.
21. Lekvár Peti kalandjai III. (verses képregény) ÉÚ 1938/39.

22. Mimike álma. TV 1929.
23. Muki és Bubu III. (Az elhunyt ifj. Gaál Mózes nagysikerű meseregényének kiadói felszólításra írott folytatása) ÉÚ 1929.
24. Muki és Bubu IV. ÉÚ 1930.
25. Muki és Bubu V. ÉÚ 1931.
26. Négyek szövetsége (A naspolyafa titka első változata) ML 1926/27
27. Száll a pernye. ML 1943/44.
28. Szarkaláb-tündérke. (mese) ÉÚ 1925.
29. Várkastély a polc tetején. ÉÚ 1938/39.
30. Vitorlával és gőzzel. ÉÚ 1928.

10 2. Melléklet: Kosáryné Réz Lola által magyarra fordított könyvek listája:

A felsorolás az általam talált könyveket tartalmazza, feltehetőleg nem teljes.

1. A 113-as percsomó : bűnügyi regény / Émile Gaboriau, 1928
2. A beteljesült álom : regény / May Edginton, 1928
3. A Blatchington-rubintok : bűnügyi regény / G. D. H. [és] Margaret Cole, 1928
4. A dadogó professzor / Erle Stanley Gardner, 1990
5. A fekete lovag : regény / E. M. De, 1937
6. A harcias nagymama esete / Erle S. Gardner, 1958
7. A három fiú : regény / Pearl S. Buck 1942
8. A hatodik osztály : regény / Wilhelm Speyer, 1931
- 10 .A kefe / írta M. C. Heart 1932
11. A kék lagúna / H. de Vere Stacpoole, 1929
12. A klondikei aranyásók : regény / Emil Droonberg, 1929
13. A makrancos kisasszony / Max Brand
14. A mester-detektív : bűnügyi regény / Émile Gaboriau, 1928
15. A nagy gát mögött : regény / David Cornel Dejong, 1940
16. A pionerek : regény / Zane Grey, 1929
17. A Scotland Yard és a gumiemberek / Edgar Wallace, 1989
18. A spessarti vendégfogadó / Wilhelm Hauff
19. A titokzatos banda : regény / Edgar Wallace, 1929
20. A végső leszámolás / Zane Grey, 1989

21. Amber / Kathleen Winsor 2008
22. Amerikai párbaj : kalandos regény / Ewald Gerhard Seeliger, 1923
23. Amerre a szél jár : élet a trópusokon / Agnes Newton Keith, 1943
24. Asszony lesz a lányból / Sophie Kerr, 1935
25. Az akasztott kéz bosszúja / Edgar Wallace, 1990
26. Az anya : regény / Pearl S. Buck 1942
27. Az édes anyaföld : regény / Pearl S. Buck, 1941
28. Az élet háza : regény / Käthe Lambert, 1941
29. Az élet komédiája : regény / Frank Swinnerton 1942
30. Az én édesanyám : regény / Pearl S. Buck, 1938
31. Az erdő szerelmese : regény / Zane Grey, 1940
32. Az erőszak ökle : regény / Edgar Wallace, 1931
33. Az Üdvözítő nyomában / H. V. Morton, 1940
34. Az út vége II. : az égő csipkebokor / Romain Rolland, 1925
35. Az út vége III. : az új nap / Romain Rolland, 1926
36. Az utolsó emberig : regény / Zane Grey, 1930
37. Az utolsó út / Amelia Earhart ; sajtó alá rendezte George Palmer Putnam, 1939
38. Barbara boldogsága : regény / John Oxenham, 1928
39. Boldog akarok lenni / Courths-Mahler, 1924
40. Büszke szív / Pearl S. Buck, 1939
41. Criquette / Ludovic Halévy, 1929
42. Cselszövények háza : regény / Arthur Stringer, 1934
43. Dráma a hősivatagban : regény / írta James O. Curwood, 1936
44. Elfújta a szél : regény / Margaret Mitchell 1942
45. Gimnazisták : regény / Wilhelm Speyer, 1930
46. Gulliver a törpék országában : Max Fleischer filmjének szövege, 1941
47. Három leány egy autóban : amerikai leányok vidám kalandjai New Yorktól - San Franciscó-ig / Estrid Ott, 1937
48. Hívtalak : regény / Ina Siedel, 1942
49. Hófehérke és a 7 törpe / Walt Disney, 1939
50. Kalandok a kannibálok földjén : regény / Edgar Wallace, 1936
51. Kannibálok között / Edgar Wallace, 1936
52. Ki volt? : regény / Rudolf Stratz, 1932
53. Kisasszony szobalány / Sigrid Boo, 1938

54. Ködből a fénybe : regény / írta Jackson Gregory, 1935
55. Lydia Bailey : [regény] / Kenneth Roberts
56. Macska a galambok között / Agatha Christie
57. Makrancos kisasszony : amerikai regény / Max Brand, 1929
58. Mekkora? Ekkora! : Regény / Edna Ferber
59. Nyugtalan évek : regény / Daphne Du Maurie, 1942
60. Potemkin / G. Szolovejsik, 1938
61. Rajta házasodjunk! : regény / Acrémant, 1931
62. S. O. S. : [luxushajóból halálhajó] / Francis Sibson
63. Sanders visszatér : regény / Francis Gerard, 1940
64. Sandi : afrikai történet / Edgar Wallace, 1936
65. Sandi rendet csinál / Edgar Wallace, 1936
66. Sötét város : kalandos kémtörténet a második világháborúból / J. B. Priestley, 1957
67. Szent Mihály / Werner, 1931
68. Szerelem és háború / Olive Wadsley
69. Szerelem szegények kenyere / Thyde Monnier, 1941
70. Tantalus : regény / Jo van Ammers-Küller, 1931
71. Várj reám : regény / Evelyn Eaton, 1941
72. Viktória : regény fiatal leányok számára / Adrienne Thomas, 1940
73. Wallace tüneményes életének regénye / Margaret Lane, 1939
74. Winnetou / Karl May
75. Zúg a szél / Anne M. Lindbergh, 1940

11 3. Melléklet: Kosáryné Réz Lola unokáival 1950-ben

